

**T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

TÜRK KÜLTÜR TARİHİNDE AT VE KURT

Yüksek Lisans Tezi

YUNUS EMRE SEYİS

**AMASYA
Ağustos-2021**

**T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

TÜRK KÜLTÜR TARİHİNDE AT VE KURT

**Hazırlayan
Yunus Emre SEYİS**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Kemal POLAT**

AMASYA-2021

ETİK BEYAN

Tezimin içerdiği yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 14/07/2021

İmza

Yunus Emre SEYİS

TEZ ONAY SAYFASI

Yunus Emre SEYİS tarafından hazırlanan Türk Kültür Tarihinde At ve Kurt başlıklı bu çalışma aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile 14/07/2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi kabul edilmiştir.

Jüri

İmza

Danışman : Prof. Dr. Kemal POLAT

_____

Üye : Prof. Dr. Hava SELÇUK

_____

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ali TORAMAN

_____

ONAY

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. __ / __ / __

.....

(İmza)

Doç. Dr. Nevzat AYDIN

ÖZET

TÜRK KÜLTÜR TARİHİNDE AT VE KURT

Yunus Emre SEYİS

Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, Ağustos / 2021

Danışman: Prof. Dr. Kemal POLAT

Bu çalışma, özellikle Genel Türk Tarihinden temel alınarak Türklerin yaşayışlarında, inançlarında ve kültürlerinde hayvanların etkisi ve üslubunu araştırmaktır. Bu bağlamda mevcut dönemi anlatan destan, efsane gibi edebi anlatılar olmak üzere bilgi, belge ve dokümanlardan yararlanmanın yanı sıra yine dönemi yansıtan tarihi eserler, kalıntılar ve kabartmalarla döneme ışık tutmaktır. Böylelikle günümüz ve eski çağlar arasındaki ilişki daha objektif bir perspektifle incelenerek bu araştırmanın tarih alan yazınına katkı sağlaması beklenmektedir. Eski Türk kültürünün çeşitli deri, taş ve diğer yapılara işlediği bu hayvan şekillerinin içerdiği hayvanları ve bu hayvanların ifade ettikleri anlamları bulmak araştırmamızın öncelikli amaçlarından birisi olup bu anlamların günümüz tarihine kadar olan süreçte nasıl yorumlandığını incelemektir. Bu hedefler doğrultusunda amaçlı örneklemeler kapsamında seçilen kurt ve at gibi en çok adı geçen hayvanlar çeşitli yönlerle incelenmiştir. Araştırma analizi yapılırken olumlu ve olumsuz anlamları birlikte verilmeye çalışılmış, böylelikle araştırmaya objektif bir bakış açısı kazandırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türklerde hayvan üslubu, Mitoloji, Hayvan, Kutsal hayvanlar, At, Kurt.

ABSTRACT

HORSE AND WOLF IN TURKISH CULTURE HISTORY

Yunus Emre SEYİS

Amasya University, Institute of Social Sciences

Department of History, M.A., August/2021

Supervisor: Prof. Dr. Kemal POLAT

This study is to investigate the animals influence and style in the lives, beliefs and cultures of the Turks, especially based on the General Turkish History. In this context, it is to shed light on the period with historical artifacts, ruins and reliefs that reflect the period, as well as making use of information, documents and documents, including literary narratives such as epics and legends. Thus, it is expected that this research will contribute to the history literature by examining the relationship between the present and the ancient ages with a more objective perspective. One of the primary aims of our research is to find the animals contained in these animal shapes, which ancient Turkish culture has embroidered on various leather, stone and other structures, and the meanings these animals express, and to examine how these meanings have been interpreted in the process until today. For these purposes, the most mentioned animals such as wolves and horses, which were selected within the scope of purposeful samples, were examined from various aspects. While analyzing the research, positive and negative meanings were tried to be given together, so that an objective perspective was gained to the research.

Keywords: Animal style in Turkey, Mythology, Animal, Sacred animal, Horse, Wolve.

ÖN SÖZ

Bilindiği üzere tarih bilimi; aynı veya farklı milletlerin kültürel öğelerinin farkındalığının kazandırılması, öz tarih bilinci geliştirilmesi ve değerlerin sürekliliğinin sezinletilmesinde önemli bilim alanları arasında yer almaktadır. Bu nedenle bu ders alanında daha fazla alanyazın çalışması yapılarak tarihe ve kültüre ışık tutmak gerekmektedir. Bu bağlamda disiplinler arası bir yaklaşımla tarihin çeşitli dallarından yararlanılması ve edebi ürünlerin kullanımı oldukça önemlidir. Bu çalışma kapsamında amaç, genel Türk tarihi ve kültürü içinden bilgiler, efsaneler ve kabartmalar ışığında kullanılan hayvanları tespit etmek ve bu hayvanların taşıdıkları anlamları tartışmaktır. Bu bağlamda tercih edilen hayvanların anlamları üzerine yazılan destan ve efsanelerden alıntılarla beraber kullanılan tarihi eserler incelenmiştir. Çalışma genel itibariyle at ve kurt ile sınırlandırılmakla beraber diğer hayvanlar da ele alınmış günümüz ile de ilişkisi kıyaslanmıştır.

Bu çalışma; giriş, üç ana bölüm ve sonuç bölümünden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Türk kültür tarihi genel bağlamda incelenmiştir. Birinci bölüm olan “Türk Kültür Tarihi ve Hayvanlar” kısmında “kültür, kültürün taşıyıcı öğeleri ve Türk kültürü-hayvan ilişkisi” gibi başlıklar altında alanyazın incelenmiştir. Tezin ikinci bölümü “Türk Kültür Tarihinde At”, üçüncü bölümü ise “Türk Kültür Tarihinde Kurt” başlıklarından oluşmaktadır. Bu bölümlerde ise “at ve kurt” derinlemesine ele alınmıştır. Sonuç kısmında, tez boyunca elde edilen bilgiler yorumlanmıştır. Ekler kısmında ise çalışma kapsamında atıfta bulunulan görseller yer almaktadır. Bu görseller kapsamlı bir şekilde konulara örnek oluşturacak niteliklerdedir.

Yüksek lisans eğitimim sürecinde tez hazırlama aşamasında bilgisinden faydalandığım, insani ve ahlaki değerleriyle her zaman örnek aldığım, öğrencisi olmaktan kıvanç duyduğum ve bu öğrencilik sürecinde tecrübelerinden, göstermiş olduğu her türlü yardımdan, hoşgörüsü ve sabrından dolayı Danışman Hocam, Sayın Prof. Dr. Kemal POLAT’a,

Araştırmam süresinde birçok bilgisiyle ve sunduğu manevi desteğiyle sevgili yol arkadaşım, eşim Zişan SEYİS’e,

Araştırmalarım sürecinde desteğini hiçbir zaman eksik etmeyen, bilgi alışverişinde bulunduğum, tarih bilgilerinden sıklıkla yararlandığım hocalarıma,

Maddi manevi hiçbir desteği esirgemeyen aileme sonsuz teşekkürlerimi sunmayı borę bilirim.

Yunus Emre SEYİS

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	i
TEZ ONAY SAYFASI	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

1. TÜRK KÜLTÜR TARİHİ VE HAYVANLAR.....	4
1.1. Kültür ve Türk Kültürü	4
1.1.1. Kültür.....	4
1.1.2. Türk Kültürü ve Taşıyıcı Ögeleri	4
1.2. Türk Kültür Tarihi ve Hayvan İlişkisi.....	6
1.2.1. Eski Türk Tarihinde Kültür ve Hayvan İlişkisi.....	6
1.2.2. İslamiyet Sonrası Kültür ve Hayvan İlişkisi.....	9
1.2.3. Osmanlı Dönemi Kültür ve Hayvan İlişkisi.....	10
1.2.4. Modern Türkiye Dönemi Kültür ve Hayvan İlişkisi.....	12
1.3. Türklerde Kutsal Olan Hayvanlar.....	14

II. BÖLÜM

2. TÜRK KÜLTÜR TARİHİNDE AT.....	25
2.1. Türk Kültür Tarihinde At ve Yeri.....	25
2.2. Eski Türklerde At ve Yeri.....	25
2.3. İslamiyet'e Geçişten Osmanlı'ya Kadar At ve Yeri.....	32
2.4. Osmanlı'dan Cumhuriyet Dönemi'ne Kadar At ve Yeri.....	35

2.5. Modern Türkiye Dönemi'nde At ve Yeri.....	39
--	----

III. BÖLÜM

3. TÜRK KÜLTÜR TARİHİNDE KURT.....	41
3.1. Türk Kültür Tarihinde Kurt ve Yeri.....	41
3.2. Eski Türklerde Kurt ve Yeri.....	41
3.3. İslamiyet'e Geçişten Osmanlı'ya Kadar Kurt ve Yeri.....	46
3.4. Osmanlı'dan Cumhuriyet Dönemi'ne Kadar Kurt ve Yeri.....	48
3.5. Modern Türkiye Dönemi'nde Kurt ve Yeri.....	49
SONUÇ.....	52
KAYNAKÇA.....	54
EKLER.....	61
Ek 1. Görseller	62
Ek 2. Özgeçmiş.....	76

GİRİŞ

İçerisinde bulunduğumuz 21. yüzyıla gelinceye kadarki olan süreçte Türk kültürü, pek çok milletin kültürel öğeleriyle harmanlanarak oluşmuştur. Bu bağlamda Türk kültürü öğelerinin zengin bir alt yapıya ve köklü bir tarihe dayandığını söyleyebiliriz. Türk kültürünün bu kadar kadim geçmişe dayanmasının yanı sıra pek çok bölgeye yayıldığını tarih bilimi kapsamında görmekteyiz. Bu nedenle Türk kültür tarihinin toplu bir şekilde incelenmesi pek tabii önem arz etmektedir. Öncelikle kültürün tanımının ne olduğu ve tarih perspektifinde nasıl yorumlandığını incelemek de bu çalışmanın amaçları arasındadır. Alt amaçlar arasında ise, bu kültürlerin bölümlere ayrılarak daha net ve somut incelenmesi uygun görülmüştür. Türk kültür tarihinde yer alan önemli etmenlerden birisi de yaşanan coğrafyada karşılaşılan hayvanlar veya hayal dünyasında yaratılan doğaüstü hayvanlardır. Bu hayvanlar tarih biliminde gördüğümüz kadarıyla takvimlerden, günlük yaşayışa, sosyal ilişkilerden totemlere kadar birçok yerde karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda araştırma genelinde en çok üzerinde duracağımız hayvanlar at ve kurt olacaktır. Öncelikli olarak bu hayvanların dünya tarihindeki yeri ele alınacak, özelde ise Türk tarihindeki yeri incelenecektir. Daha kapsamlı bir çalışma olması nedeniyle Türk tarihindeki yeri ayrı ayrı dönemler açısından ele alınacaktır.

Tarih öncesi devirlerde avcılık ve toplayıcılık gibi faaliyetler yaparak hayatlarını sürdürmeye çalışan insanlar, hayvanların bütün imkânlarından faydalanmışlardır. İnsanlar hayvanlarla iç içe yaşamış onları hayatın bir parçası olarak görmeye başladıkları zamanlar olmuştur. Öyle ki mağara duvarlarına hayvan figürleri çizilmiş o günlere atfedilen tasvirler söz konusu dönemin karanlığına az da olsa ışık tutmuştur. Hayvanlar merak edilmiş, takip edilmiş ve insanlar onları idare etmeyi öğrenmişlerdir. Bu durum itibariyle insanlar hayvanları evcilleştirmiş, bu durum da kültür ve uygarlıkların gelişmesine yol açmıştır. Özellikle göçebe yaşam tarzının olmazsa olmazı hayvanların evcilleştirilip savaş, nakliye, ticaret ve korunma gibi her türlü faaliyet, hayvanlara olan değeri artırmıştır. Hayvanların evcilleştirilmesi ve bilimin bu konuya kesin bir tarih verememesini belirterek evcilleştirmek için en uygun ve ilk sırada köpek gelmektedir ki yaklaşık 10.000 yıl önce evcilleştirildiği düşünülmektedir (Tutel, 1998). Akabinde insanların göçebe yaşam tarzında hayatı sürdürmelerine katkıda bulunan keçi ve koyun gibi hayvanların bulunduğu görülür. Daha sonra göçebe yaşam tarzının yanında yerleşik yaşamın beraberinde getirdiği tarımsal faaliyetler sonucu sığır gibi kaslı hayvanlar evcilleştirilmiştir. Her ne kadar at, eşek gibi

hayvanlar ulaşım ve savaş gibi faaliyetlerde en ön saflarda yer alsalar da bu tür hayvanların evcilleştirilmesi bu saydıklarımızın içinde en son grupta yer almaktadır (Çoban, 2017). Saydığımız hayvanların köpek hariç yaşayış ve fiziksel özelliklerine baktığımız zaman genel olarak otçul hayvanlar evcilleştirmek için seçiliyor, bir yerden bir yere giderken yahut hayvana bir iş yaptırılırken sahibinin hâkimiyetini daha çabuk kavrayan, dört ayaklı yük taşıyabilen gücü ve kuvveti yerinde, dayanıklı hayvanlar ön plana çıkıyordu (Doğan, 2006). Baktığımız zaman at ve deve gibi hayvanlar bu tür aranan şartlar arasında en uygun olanıydı (Çınar, 1991). İnsanlar hayvanlar ile beraber hep iç içe yaşamış onların etinden ve sütünden yararlanarak karınlarını doyurmuş, kerpiç kullanarak kendilerine evler yapmış, hayvanların deri ve yün gibi malzemelerini kullanarak iklimlere karşı durmuşlardır.

Konumuz itibariyle Türk Kültüründe ön planda yer alan ve insanların sosyal hayatının yanı sıra dini hayatına da etki eden at ve kurt hayvanlarını ele alacağız. Şimdiden ifade etmek gerekir ki, Türk toplumları bu hayvanlara bir kutsiyet atfetmiş lakin onlara tapmamıştır. Geleneksel Türk Dininde de kendini gösteren dağ kültü sebebiyle Türkler kutsal gördükleri dağlara at kurban etmişlerdir (Çoruhlu, 1995). Burada da ifade ettiğimiz gibi at Türk toplumunda önemli bir yer tutmakta ve Tanrı'ya armağan edilmektedir. Yine bir hayvan motifi olarak kurt Türklerin destanlarında kendine yer bulmuş ve birçok kutsal olayda ön planda olmuştur. Öyle ki Geleneksel Türk Dini motiflerine baktığımızda hayvanlar bir aracı olarak görülmüş aynı şekilde dağ, ağaç, yer-su, ateş gibi bazı nesnelere de kutsallık yüklenmekle birlikte sadece yer ile göğün yaratıcısı olan Tanrı'ya inanıldığı görülmüştür (Bozkuş, 1998). Türk kültüründe genel göçebe yaşam tarzı ön plana çıkması ve bu sebepten tarım yerine hayvancılığa verilen önemin artması sonucu kullanılan ve evcilleştirilen hayvanlar sosyal ve ekonomik hayatın bir parçası haline gelmiştir.

Türkler, hayvanları sadece tarım, savaş veya ulaşım aracı olarak kullanmamış birçok hayvanı günlük hayatta yardımcı olarak kullanmış ve hayvana değer vermiştir. Bu değer toplumun din, kültür ve yaşayış hakkında bize bilgi vermesi açısından önemlidir. Bu nedenle araştırma kapsamında Türkler için önemli olan hayvanlar ve bu hayvanlara atfedilen özellikler incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken tüm hayvanlar incelenmemiş belli özellikler kapsamında ve Türklerin hayatında önemli bir yere sahip olmuş olan at ve Kurt'un temsil ettiği özellikler daha geniş çaplı olarak ele alınmıştır.

Bu çalışma kapsamında yapılan tez, özellikle Geleneksel Türk Dini dönemindeki bilgiler, efsaneler ve kabartmalar ışığında önemli hayvanları tespit etmek ve bu hayvanların

taşıdıkları anlamları derinlemesine tartışmaktır. Bu bağlamda tercih edilen hayvanlardan at ve kurdun anlamları üzerine yazılan destan ve efsanelerden alıntılarla beraber kullanılan tarihi eserler incelenmiştir. Çalışmada at ve kurdun sadece geçmişi değil, Türk tarihi boyunca olan süreçte geçmişten günümüze kadar taşıdıkları anlam ve önemler araştırılmıştır. Kullanılan hayvan figürlerinin hangi amaçla, hangi özelliklerle imgelendiğini tartışmak, anlatım biçimini incelemek ve veriler ışığında günümüzdeki hayvanlara yüklenen anlamların kaynağını görmek için fayda sağlayabilir.

Bu çalışmanın inceleme alanı ise, nitel bir araştırma türünde olup nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma yorumlamaya dayalı bir araştırma türüdür, araştırmacıların deneyimleri ve süreklilikleri içinde gelişen çalışmaları kapsamaktadır (Creswell, 2014). Yine nitel araştırma gözlem, görüşme ve doküman inceleme gibi nitel veri toplama yöntemlerini barındıran, olay ve algıların doğal ortamında gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya konarak sürecin izlendiği araştırma türü olarak söylenebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2000). Birçoğunun “doküman inceleme metodu” olarak tanımladığı bu tekniği kayıtların ve veri kaynağının taranması, aynı zamanda sistemli incelenmesi şeklinde tanımlamakta mümkündür. Bu nedenlerden dolayı bu çalışma kapsamında da doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır.

Bu çalışmada mevcut kaynaklar incelenirken Türk tarihine ait bilgilerle sınırlandırmalar yapılmış aynı zamanda Türk eserlerinde genellikle en çok adı geçen at ve kurt hayvanlarına yer verilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda incelemeler yapılırken efsane, destan türünde birçok eserden yararlanılmıştır. Edebi ürünler her ne kadar kurmaca eserler olarak ele alınmış olsa da eseri yazan yazarın içinde bulunduğu toplum ve o toplumun gerçekliklerini yansıtmaktadırlar (Çolak, 2018). Bunun yanında dönemi yansıtan belge, kabartma ve eserler incelenerek yorumlanmıştır.

I. BÖLÜM

1. TÜRK KÜLTÜR TARİHİ VE HAYVANLAR

1.1. Kültür ve Türk Kültürü

1.1.1. Kültür

Kültür en genel tanımıyla insanların doğa dışında oluşturduğu maddi ve manevi anlamların hepsini kapsamaktadır. Aynı zamanda kültür yaşanan toplumdaki insanları birbirlerine bağlayan görünmez bir bağ niteliğindedir. Bu kapsamda toplumdaki insanların davranışları şekillendiren veya oluşturan en temel öğelerden birisi olarak sayılabilir. Kültür aynı zamanda bir millerin dini, dili, ahlaki, hukuki, toplumsal ve siyasal gibi kimliklerini de oluşturan en asli öğelerdendir (Gökalp, 1918).

1.1.2. Türk Kültürü ve Taşıyıcı Öğeleri

Türk kültürü Türklerin ilk yerleştikleri bilinen Orta Asya'dan bu yana göçebe kültürle daha sonrası İslamiyet etkisiyle daha sonrasında ise Osmanlıdan günümüze kadar olan süreçte pek çok etmenle karşılaşmış ve bugünkü halini oluşturmuştur. Bu kapsamda Türk kültürü birçok öğeden, dinden, milletten ve dilden etkilenmiştir. Hatta kültür tarihin adlandırılmasında da kullanılmıştır. İslamiyet öncesi olan döneme Bozkır Türk kültürü olarak isimlendirilme yapılabilir. Bozkır kültürünün diğer topluluklarından ayrı Türklerle özgü yapıları bulunmaktadır. Türklerin ait olduğu bozkır kültürü her ne kadar göçebelğe dayanmış olsa da diğer göçebe kültürlerden bozkırda gelişmesi bakımından farklılık arz etmektedir. Diğer göçebelerin çöl etkisinde gelişen bir yaşayış tarzı olması, Türklerin ise bozkır coğrafyasında yaşaması göçebelğe farklı bir kültürel boyut kazandırmıştır. Bu farklardan en önemlisi çöl kültürünün en önemli öğesinin deve, bozkır kültürünün ise at olmasıdır. Bozkır kültüründe Türklerin temel dinamizmini sağlayan canlılardan birisi attır. Hatta Türklerin daha geniş coğrafyalara yayılmasını sağlayan ve genişlemesine neden olan temel unsur demir ve attır (Durmuş, 2014). Türk kültüründe önemli olan bir diğer hayvan ise kurttur. Bozkır kültüründe kurt mücadeleyi, gücü,

savaşmayı ifade etmektedir. Bu ve bunun gibi ögeler bozkır kültüründe Türk kimliğini oluşturan unsurlar arasında yer alabilir.

Türk kültürünün oluşumu, gelişimi ve devamlılığı süresince, Türk kültürü sürekli gelişim ve değişim halinde olmuştur. Bu gelişim ve değişimlerde beraber kültürel ögeler bazen ilk halini korumuş bazen yenilenmiş bazense tamamen ortadan kalmışlardır. İşte bu nedenlerden dolayı Türk Kültür Tarihi alanı ihtiyacı oluşmuştur. Çünkü geçmiş ile günümüz arasındaki olan süreçte oluşan bazı değişiklikleri daha iyi anlayabilmek, adlandırabilmek ve objektif bir perspektiften inceleyebilmek tarihimiz açısından oldukça önemlidir. Bugünkü bilgilerimiz ışığında yaklaşık olarak M.Ö. 3000 yıllara kadar inceleyebileceğimiz Türk tarihi, yaklaşık 5000 yıllık devamlılık arz etmesinden dolayı da önem taşımaktadır. Çünkü bu süreç boyunca pek çok uygarlıkla kültür alışverişi yaşamış, kültürel etkile(n)meye neden olmuş böylelikle kimliğini kazanmıştır. Türklerin bu kadar geniş coğrafyalarda, bu kadar köklü bir geçmişe sahip olmasına rağmen onları bir arada tutan temel bağlardan birisi de kültür ve kültürün taşıyıcı ögeleri olmuştur. Kültür sayesinde Türkler öz benliklerini çoğu zaman koruyabilmişlerdir. Sahip oldukları kültürel ögeleri dönemlerine sosyo-kültürel yapılar inşa ederek tarihi zaman içerisinde gelişmeye açık bırakabilmişlerdir. Bu yapılardan günümüze parçaları veya tamamı ulaşanlar bize Türk kültür tarihinin izlerini incelememize olanak sağlamıştır.

Türk kültürünün bir diğer taşıyıcısı ise lisanıdır. Lisan yani dil toplulukların kültürleri hakkında büyük ipuçları taşımaktadır. Onların buldukları coğrafyadan yaşayış tarzlarına kadar birçok konuda Türk kültür tarihine katkı sağlar. Dil bazen yazılı bazense sözlü bir biçimde günümüze söylemler olarak ulaşabilir. Döneme ait bilgi, belge, dokümanlar Türk kültür tarihini daha iyi incelebilmemize olanak tanır. Tüm bu bahsedilen ögeleri Türk Kültür Tarihi kaynakları arasında sayabiliriz. Bu bilgiler çerçevesinde bir toplumun kültürünü yeni nesillere aktarmasının üç önemli işlevi bulunduğunu söylemek mümkündür. Bunlar:

1. Kültürü koruyup devamlılığını sağlamak,
2. Bireyleri içinde yaşadıkları topluma kazandırarak onların toplumsal birer kimliğe sahip olmalarını temin etmek,
3. Millî kültürün bilgi ve iletişim teknolojileri ile küreselleşme gibi etkenlerle deforme olmasına ya da yok olmasına engel olmaktır (Yazar, 2018: 5).

Böylelikle Türk Kültür Tarihi bir bilim olarak objektif bir şekilde ele alınabilir. Bu araştırma kapsamında genelinde Türk Kültür Tarihi ele alınarak özelinde ise Türk Kültür Tarihindeki atın ve kurdun yeri incelenerek çalışma yürütülecektir.

1.2. Türk Kültür Tarihi ve Hayvan İlişkisi

Türklerin uzun ve köklü bir kültür tarihine sahip olduğu yapılan çalışmalarca günümüze ulaşan bilgiler arasındadır. Bu bilgiler kapsamında Türk kültür tarihini bütün olarak incelemek zor ve karmaşık bir süreçtir. Bu nedenle Türk kültür tarihini belirli dönemlere bölerek incelemek daha objektif ve kapsamlı bilgiler verebilir. Böylelikle dönemleri derinlemesine inceleme fırsatı bulurken, dönemin şartlarına göre de daha nesnel yorumlarda bulunulabilir. Bu araştırma kapsamında Türklerin kültür tarihleri boyunca hayvan ile olan ilişkilerini ve Türklerin yaşadıkları önemli dönemleri şu şekilde sıralayabiliriz: Eski Türk Kültür Tarihi, İslamiyet'e Geçişten Sonraki Türk Kültür Tarihi, Osmanlı Dönemi Türk Kültür Tarihi, Modern Türkiye Kültür Tarihi (Sümer, 1962). Bu sınıflamalar kapsamında dönemlere ve bu dönemlerde hayvanlar ile olan ilişkilere genel bir bakış yapmakta fayda vardır.

1.2.1. Eski Türk Tarihinde Kültür ve Hayvan İlişkisi

Orta Asya ve Ötüken, Türklerin bilindiği üzere ilk yaşadığı coğrafyalardan birisidir. Bu coğrafya ile beraber Türklerde görülen bazı kültürel yaşayış biçimleri gelişmiştir. Bunlardan başlıca olanı Bozkır Kültürü'dür. Bu kültürün en önemli ögesi göçebelik ve bununla beraber *at* kavramıdır. Türklerin içinde buldukları şartlar onların kültür tarihini daima şekillendirmişlerdir. Örneğin yine bozkır kültüründen dolayı savaşçılık özellikleri daima gelişim içinde bulunmuş dolayısıyla da at yine onlarda önemli bir güç olarak kullanılmıştır. Çoğu zamansa at onların farklı coğrafyalara açılmalarını sağlamış, böylelikle Türk kültürünün izleri pek çok coğrafyaya yayılmıştır. Böylelikle ilk Türk Kültür merkezleri oluşmuştur. Türklerin bilinen en eski kültürel merkezlerinden biri Anav Kültürüdür. Türkmenistan ülkesinin başkenti olan Aşkabat'ta Orta Asya'nın en eski kültürel merkezlerinden ismi *Anav* olan yerde ortaya çıkmıştır. Bu bölgede yapılan çalışmalarda döneme oranla oldukça gelişmiş yerleşik kültür işaretlerine denk gelinmiştir. Anav toplumundaki insanlar güneşte kurutulmuş oluşturulmuş tuğla yani kerpiç ile yapılmış

evlerde yaşıyor; at, sığır, koyun gibi hayvanları besleyerek çiftçilik yapıyorlardı (Durmuş, 2016). Anav kültürünün bu kadar eski olmasının yanında pek çok şeyin ilk kez görüldüğü bir yapıda olması mümkündür. Öyle ki Türk kültürünün temel unsurlarından biri olan at ilk kez Anav kültüründe ortaya çıkmıştır (Koppers, 1941).

Türklere ait en eski kültür merkezlerinden biri ise Afanasyevo olduğunu mevcut buluntu ve kaynaklardan öğrenmekteyiz. Bu merkezin de yine kendisine ait Afanasyevo Kültürü olarak belli bir yapısı bulunmaktadır. Genel itibariyle M.Ö. 3000-1700 tarihleri arasına denk gelen Afanasyevo Kültürü, Abakan bozkırlarında kendini göstermiştir. Abakan veya kendisinin en belirgin olarak görüldüğü Afanasyevo ismiyle bilinen bu kültür Abakan bölgesinden Altay dağlarından Volga nehir boylarına kadar uzanmış geniş bozkırlara yayılmıştır. Bıçak ve küpeler, çakmak taşlarından yapılan ok uçları, kemik iğneler, bakır madeninden yapılmış bizler, beyaz ve kırmızı renkli bantlar kullanılarak oluşturulmuş basit çömlekler ile bazı maden işlemeli aletler bu dönemin önemli buluntularıdır. Bu tür buluntular dönemin insanların artık maden devrine girmiş olduğunu bunun yanında da avcılık ve toplayıcılık faaliyetleri ile uğraşıldığını göstermektedir. Dönemin kurganlarında at ve koyun kemiklerinin bir arada görülmesi bu anlatılan ifadeleri desteklemektedir (Ögel, 1984; Kafesoğlu, 1977). Afanasyevo Kültüründe bulunan hayvan kalıntıları bize yine Türklerde hangi hayvanların öne çıktığını gösteriyor ve bunların önemini bir kez daha anlamamıza yarıyor. Bu bakımdan Türklerin bu hayvanları hangi amaçlarda ve hangi kapsamda değerlendiklerini incelememizi sağlıyor. Bunun yanında yaşayış kültürlerinin de sınırlarını görmemize kolaylık sağlayabilir. Tüm bu olgular Eski Türk kültür tarihine ışık tutmamıza yarayacak niteliktedirler. Türklerin bir diğer kültür merkezleri ise Andronovo Kültürü'dür. Bu kültür merkezi Afanasyevo'nun devamı niteliğinde olmasının yanında daha gelişmiş bir kültür merkezi olarak ele alınmaktadır. Andronovo Kültürü ise genel olarak M.Ö. 1700-1200 tarihleri arasında Afanasyevo kültürünün devamını ve daha gelişmiş bir halini ortaya koyan şekil olarak Tanrı dağlarından Yayık nehrine kadar olan büyük bir sahayı etkilemiştir. Minusinsk havzası bu kültürün önemli buluntu havzalarından biridir (Okladnikov, 2000). Bu kültürün oluşması ise beyaz ve yuvarlak kafalı bir yapıda, atlı ve savaşçı bir topluluk olan Türklerin atalarının oluşturduğu ifade edilmektedir (Kafesoğlu, 1977; Ögel, 1984). Buradan da görmekteyiz ki Andronovo Kültürü Eski Türklerin atalarının yaşam sürdürdüğü kültür merkezlerinden birisidir. Bunun dışında "Altaylılar" olarak anılan bir başka kültür merkezi Tagar Kültürü'dür. Tagar ve Taştık kültürleri dönemsel olarak yaklaşık M.Ö. 700-100 tarihleri arasını kapsar. Genellikle Abakan ve Minusinsk bölgesinde kendini

gösterir. Bu bölgelerde ifade ettiğimiz kültüre ait tunç madeninden yapılmış iki tarafı da keskin (kingirak=kama) tipde bıçaklar, ok uçları (Kurat, 1972), altın ve tunçtan yapılmış takılar, saplı ayna modelleri, iğne, taç, küpe, tarak ve üçayaklı süslemeli tunçtan yapılmış kazanlar gün yüzüne çıkarılmıştır (Esin, 1978). Tagar Kültürü bunun yanında hayvan üslubunun da kullanıldığı en yeni ve en gelişmiş kültür merkezidir. Özellikle hayvan üslubunu çeşitli duvar kabartmalarında, hançer, küre, tarak, kolye, iğne, bilezik ve ok ucu gibi eşyalarda sık sık görebilmekteyiz. İfade edilen eşyaların üzerine işlenmiş hayvan figürleri Eski Türk Dönemi'nde oluşan sanatta hayvan üslubu özelliklerini ortaya koymuştur (Koca, 2017). Tagar kültürü yaklaşık olarak M.Ö. 300 yıllarından itibaren Taştık sahalarında yeni gelişmeler göstermiştir. Bölgede kaya üzerine tasvir edilen resimler ve dönemin kurganlarında yapılan çalışmalar sonucu ortaya çıkarılan tunç madeninden küçük boyutlar ile yapılmış hayvan heykelleri ile at, kurt, boğa, keçi, pars ve yırtıcı kuş betimlemeleri Türk kültürünü yansıtmaktadır. Bu nedenle ifade ettiğimiz kültürün insanları Türklerin ataları olduğu hususunu yansıtmaktadır (Esin, 1978). Görüldüğü üzere at ve kurt gibi hayvanlar Tagar Kültüründe sadece günlük hayatın bir parçası olmaktan çıkmış yeni anlamlar kazanarak imgelemler oluşturmuşlardır. Bu bağlamda Tagar Kültüründe hayvan üslubunun da geliştiğini söylemek yanlış bir çıkarım olmaz.

İskitlerin kültürünün temelini oluşturan “atlı-göçebe” kültürünün yoğun olarak görüldüğü bir başka kültür de Karasuk Kültürü'dür. Karasuk Kültürü demirin en erken olarak işlendiği kültür merkezi olarak gösterilebilir. Yaklaşık olarak M.Ö. 1200-700 yılları arasında Yenisey nehri ile birleşen Karasuk ırmağı bölgesinde ifade ettiğimiz Karasuk kültürü meydana gelmiştir. Karasuk kültürü, Andronovo kültürünün devamı niteliğinde olup gelişim göstermiş ve demir madeni bulunarak işlenmesi yapılmıştır. Ayrıca bu dönemde bakır madeni arsenik ve kalay gibi madenler ile karıştırılarak metalin değeri ve kalitesi artırılmıştır. Yine bu dönemde ilk defa üstü kapalı ve dört tekerlektten oluşan, kurulup sökülebilen arabalar görülmüştür (Kurat, 1972; Esin, 1978). Karasuk Kültüründe ise öne çıkan bir diğer hayvan ise koyundur. Koyun bu dönemde çok amaçlı yetiştirilmiş, derisinden yününe kadar pek çok amaçla kullanım alanı oluşturmuştur. Bu nedenle Karasuk Kültüründe koyuna verilen değerde bir o kadar önemlidir. Öte yandan kemik ve boynuzlarından dahi de yontarak el değirmenleri yapılmıştır. Bu nedenle ilk el değirmenleri Karasuk Kültüründe görülmektedir. (Okladnikov, 2000)

Bu ve buna benzer kültür merkezleri Eski Türk kültürünü oluşturan başlıca kültür merkezleri arasında gösterilebilir. Bu kültür merkezlerinden bulunan buluntular ve günümüze ulaşan birtakım gelenekler bize dönemin kültürü hakkında fikir vermektedir. Tüm bu veriler ışığında Eski Türk kültür tarihi bir yapboz parçaları gibi iç içe geçerek anlamlı bir bütün oluşturabilmektedirler.

1.2.2. İslamiyet Sonrası Kültür ve Hayvan İlişkisi

Bilindiği üzere Türkler İslamiyet'in ilk olarak yayıldığı ilk yüzyılda yer almamaktadır. Ancak ikinci yüzyılda yani miladi olarak sekizinci yüzyıldan itibaren yavaş yavaş İslamiyet'i benimsemeye başlamışlardır. Ağırlıklı olarak dokuzuncu yüzyılda ise Abbasilerin de etkisiyle daha geniş bir tesir göstermiştir (Şeker, 2008). Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle beraber kültürlerinde de önemli bir değişim ve gelişim gözlenmiştir. Kurban geleneğinden, haram-helal kavramlarına kadar birçok yeni kültürel öğeler bu dönemde kendisini göstermiştir. Türkler daha önceki mevcut inanç ve yaşayış tarzlarından bazılarını İslamiyet'le harmanlayarak kullanmış, bazılarını unutmuş bazılarını ise aynen devam ettirmiştir. Günümüzde görülen birçok ritüelin arkasında bile İslamiyet öncesi veya İslami dönem etkisindeki davranışların etkili olduğunu söyleyebiliriz. İslamiyet'le birlikte Türkler sadece din değiştirmemiş aynı zamanda yoğun fetihlere ve yayılma dönemine girmişlerdir. Böylelikle batıya göçler ve seferler bu dönemde yoğun olarak yaşanmıştır. Bunun sonucunda ise Anadolu'ya ilk yerleşimler başlamış böylece göçebe yaşam tarzından yerleşik yaşama geçişler başlamıştır. Ancak unutulmamalıdır ki, Türklerin İslam inancına etkileri büyüktür. Daha önceki atlı yaşam kültüründeki at becerileri bu dönemde de kendisini göstermiş fetih politikalarında önem arz etmiştir. Ancak Eski Türklerden farklı olarak İslamiyet ile birlikte binek hayvanlarının yenmesi yasaklanmış ve atın sadece binek hayvanı olarak kullanılmasına müsaade verilmiştir. Böylelikle at gibi birçok hayvan ifade ettiği değer kapsamında değişim ve dönüşüme uğramıştır.

Selçuklu Dönemi'nde ise öne çıkan hayvanlar olmuş, Türkler onlara verdikleri anlamı ve ifadeyi bayraklarında dahi pek çok kez yer vererek göstermişlerdir. Bunlardan birisi de kartaldır. Bu sembol, nazarlık, koruyuculuk ve hâkimiyet anlamlarına gelmektedir. Ayrıca sadece bayraklarda değil birçok alanda para, eşya, savaş araç gereçlerinde de kullanılmıştır. Yine Selçuklu Dönemi veya diğer İslamiyet etkisinde gelişen Türk

devletlerinden günümüze kadar kalan hayvan figürleri/kabartmaları, motifleri veya süslemeleri birçok alanda kendisini göstermektedir.

1.2.3. Osmanlı Dönemi Kültür ve Hayvan İlişkisi

Osmanlı Dönemi kültür tarihi İslami Dönem Türk kültürü tarihinin devamı olarak görülmektedir. Bu dönemde İran ilişkileri ve etkisi daha fazla güçlenmiş bu da kültüre yansımıştır. Osmanlı Dönemi'nde kültür tarihi bakımında önemli değişim ve gelişimler yaşamıştır. Öncelikle üç kıtaya yayılan Osmanlı Devleti ne yazık ki sonrasında gerileme dönemine girmiş ve kültürünü yeniden şekillendirmiştir. Tüm bu tarihi dönemler içerisinde Osmanlı Devleti'nde hayvanlara verilen anlam ve değer de şüphesiz ki tartışılmaya değerdir. İslam inancının devam ettiği bu dönemde hayvanlara eziyet ve zulüm yasaklanmış, onlara karşı şefkatle davranılması devlet tarafından emredilmiştir. Özellikle dönemde inşa edilen cami, külliye, medrese gibi yapılarda hayvanlar da düşünülmüş onlar için kabartma suluk, ev gibi yerler inşa edilmiştir. Yine bu dönemde hayvanlar için vakıf ve dernekler kurulmuş, bakımları için özel ihtimam gösterilmiştir.

Osmanlı kültür tarihi altı yüz yıllık bir geçmişe sahip olduğu için bu bağlamda kültürün etki ettiği ve etkilendiği alanlar da fazla olmuştur. Bunun yanında Osmanlı kültür tarihi kimi zaman başka medeniyetlerden etkilenmiş kimi zaman ise eski kültür dönemindeki geleneklerini sürdürmüştür. Bu noktada hayvanların da Osmanlı kültür tarihinde özel bir yeri vardır. Osmanlı devletinde hayvanların önem taşımalarının en temel nedenlerinden birisi ikta uygulanan toprakların atlı asker yetiştirmeleriydi. Böylece hem tarım hem askeriye hem de hayvan üretimi yapılmış olunuyordu. Yine Osmanlı, Eski Türklerden gelen etçil beslenme alışkanlığını bu dönemde de sürdürmüş, besin kaynağı olarak hayvancılık büyük değer kazanmıştır. Ancak İslamiyet'in etkisiyle yenilebilecek hayvanlara sınırlama getirilmiş, at gibi binek hayvanların yenilmesi yasaklanmıştır. Etinden yararlanmanın yanında yine Osmanlı Devleti süt ve süt ürünleri noktasında da bu dönemde önemli derecede gelişmiş, birçok hayvandan üretim sağlanmıştır. Bu üretimler kimi zaman ordunun kimi zaman halkın kimi zamansa sarayın ihtiyaçları için üretilmiş böylece hayvancılık büyük bir istihdam alanı oluşturmuştur (Öztürk, 2019). Bunun yanında hayvanların derileri bu dönemde değer kazanmış debbağlık olarak nitelendirilen deri işlemeciliği meslek alanı ortaya çıkmıştır. Yine bu dönemde halkın ve esnafın önemli bir kısmı hayvancılık üzerine çalıştığı için devlet bu gelir alanından çeşitli vergiler toplayarak ekonomiyi dengelemiştir. Bu vergilerden birisi

ağnam vergisidir. Bu vergi sayısı o dönemde milyonları bulan küçükbaş hayvanlardan alınan vergiyi nitelendirmekte kullanılmaktadır. Ağnam vergisi bölgeden bölgeye ve hayvanın cinsinden cinsine göre değişik miktarlarda belirleniyor ve ona göre vergi hesabı oluşturuluyordu. Özellikle 17. ve 18. Yüzyıllarda ağnam vergisi hazinenin önemli bir gelir kaynağı olarak anılmaktadır. Bu dönemde hayvanlardan et, süt ve derisinden yararlanmanın yanında ulaşım, nakliye, sefer yapma anlamlarında da fazlaca yararlanılmıştır. Özellikle atlı askerler Osmanlı ordusunun önemli bir bölümünü oluşturmaktaydı. Yine dönemde şartları nedeniyle katır, at gibi hayvanlar aktif olarak taşıyıcılık ve ulaşımında tercih edilmekteydi. Bu bağlamda özellikle atın o dönemdeki görevinin bir hayli çok olduğunu söyleyebiliriz.

Hayvanlardan maddi olarak yararlanmanın yanında Osmanlı Devleti'nde hayvanlara verilen manevi değer de bir hayli büyüktür. Bunun en büyük nedenlerinden birisinin daha önceki dönemlerden kaynaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle bozkır kültüründe hayvana verilen değerle İslamiyet'in hayvanlara verdiği şefkat anlayışı aynı potada eriyince bu dönemde hayvanlara verilen hoşgörü bir hayli önem kazanmıştır. Bu dönemde hayvanları korumak için birçok vakıf kurulmuş ve bu vakıflarda mancacı adı verilen birçok görevli de hayvanların bakımlarından sorumlu tutulmuştur. Yine kurulan aşevlerinde insanları doyurmanın yanında hayvanlara da yiyecek sağladıkları görülmektedir. Özellikle bu merhamet anlayışı mimariye de yansımış Osmanlı Dönemi'nde yapılan birçok caminin ve evin duvarlarına kuş evi ve kuş yuvası koyularak tasarlanmıştır. Sultan II. Bayezid Dönemi'nde ise hazırlanan kanunlarla kullanılan hayvanların haklarına koruma getirilmiştir. Bu kanunla at ve eşeğe taşıyabileceğinden fazla yük yüklenmesinin yasaklanması öngörülmüş ve ayağı veya herhangi bir yeri işlemez-sakat olan hayvanların çalıştırılması uygun görülmemiştir (Çolak, 2019) Yine bu dönemde insanların bıraktıkları vasiyetnamelerden gördüğümüz üzere hayvan derneklerine belirli günlerde veya mirasın bir bölümü bırakılmış, böylelikle onlara bağış yapılmıştır.

Alman seyyah Hans Dernschwam'ın 1542'de Kanuni Dönemi'nde İstanbul'a gezmeye geldiğinde gözlemlerinde şunları anlatır: Sadaret Kaymakamı Koca Mehmed Paşa bir gün çarşıda dolanırken bir lokantaya bakar. Lokantanın önünde sırtı odunla yüklü bir atın ayakta beklediğini, sahibinin ise içerde yemek yediğini görür. Bunun üzerine Paşa oldukça sinirlenir ve sahibini dışarı çıkarır. Atın sırtındaki yükü adama yükletir bununla da kalmayıp at için bir akçelik kuru ot aldirarak atın önüne koyar. At onları yiyene kadar adamın onu beklemesi ile adamı cezalandırır. Buradan da görmekteyiz ki her ne kadar at veya türevi

hayvanlar maddi olarak her anlamda kullanılsa da hakları da bir o kadar gözetilmiş, onlara bu işleri yaptırırken her türlü zarardan ve eziyetten kaçınılmıştır. Yine Sultan III. Mehmet minyatürlerde balıkları yemlerken tasvir edilmiş, bunun gibi birçok padişah ve tasvirlerde hayvanlara da yer verilmiştir. Yine Sultan III. Murat Dönemi'nde çıkarılan bir fermanla atların, beygirlerin ve katırların tahammüllerinin üzerinde yük taşıttırılması yasaklatılmış ve bakım ve beslenmelerine ilişkin hükümler yayımlanmış bununla da kalmayıp bu kurallara uymayanların gereğince cezalandırılacağı açık bir şekilde ifade edilmiştir (Çolak, 2019).

Yine bu dönemde dünyada bir ilk olan kanadı kırık olan leyleklere bakmak için "Gurebâhâne-i Laklakan" (Kimsesiz Leylekler Bakımevi) açılmış ve leylekler için çeşitli vakıflar kurulmuştur. Bu noktada Osmanlı Devleti'nin yaptığı bu hastanenin çağın ilerisinde bir anlayışla hizmet verdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Osmanlı devletinin hayvanlara verdiği değer özellikle şeriyye sicillerinde de sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Özellikle atın korunması anlamında şeriyye sicillerinde pek çok kayıt bulunmaktadır. Sahipsiz atlara nafaka ödemesi gerçekleştirilmiş, at alım- satımları belgelerle kayıt altında tutulmuş, sahibi olmayan atlar belirli miktarlar karşılığında sahiplendirilip devlet kayıtlarına işlenmiştir (Kırımlıoğlu, 2017).

Tüm bu bilgi, belge ve dönem anlayışlarından hareketle Osmanlı kültür tarihinde hayvan haklarının önemli noktada gerek yasalarla gerekse vakıf gibi kuruluşlarla korunduğunu söyleyebiliriz. Bunun dışında yine bu dönemde hayvanlardan pek çok alanda istifade edilmiş ve kültürün uygarlığın her alanında bu hayvanlara yaklaşım kendisini göstermiştir. Ekonomik yaşamdan, sanata, ordu ihtiyaçlarından, kültürel gelişmelere varana kadar bu dönemde hayvanların büyük etkisi olmuştur. Özellikle at, katır, beygir gibi binek hayvanlar ve kuş gibi uçan hayvanlar için daha çok ihtimamla kararlar alınmış bu hayvanları korumak ve yaşatmak için pek çok fermanlar yayımlanmıştır.

1.2.4. Modern Türkiye Dönemi Kültür ve Hayvan İlişkisi

Modern Türkiye kültür tarihi ise öncelikle Atatürk'ün getirdiği ve ardı ardına kazanılan İstiklal Harbi sonrasında şekillenmiş ve böylelikle yeni bir kültür, uygarlık dönemine girilmiştir. Bu dönemde çeşitli hak, özgürlükler ve inkılaplar ülkenin yeni kimliğine uygun bir şekilde boyut kazanmıştır. Yine bu dönemde 1912 yılında İstanbul'da hayvan severler tarafından Himaye-i Hayvanat Cemiyeti yani bugünkü adıyla "Türkiye Hayvanları Koruma Derneği" kurulmuştur (Melikoğlu, 2009). Bu dernek Atatürk'ün

direktifleriyle 1923 yılında Türkçe adını alarak devam etmiştir. Hayvan unsuru Türk kültüründe bu dönemde imgesel anlamın ötesine geçmiş ve onları koruma adına politikalar geliştirilmiştir. Bu bakımdan ilk çalışma 80'lerde İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Öğretim üyesi olan Prof. Dr. İsmet Sungurbey tarafından tasarlanmıştır. İlerleyen süreçte ise hayvan hakları resmi olarak Hayvanları Koruma Kanunu'nun kabul edilmesiyle 24 Haziran 2004'te güvence altına alınmıştır. Bu kanun ile hayvanlara yaşama hakkı sağlamış, işkence ve öldürülmesinin yasaklanması gibi hayvan hakları ele alınmıştır (TRT, 2019: 5).

Modern Türkiye kültür tarihine bakıldığı zaman ise hayvanlardan ekonomik olarak sadece et, süt ve derilerinden yararlanıldığını önceki dönemlerin aksine orduda ve günlük yaşamda, ulaşımda hayvanların eskisine göre neredeyse hiç kullanılmadığını görmekteyiz. Bunun elbette başlıca nedenlerinden birisi de gelişen ve modernleşen dünya şartlarıdır. Özellikle sanayi devrimiyle birlikte gelişen topluluklarda insan ve hayvanın yerini artık makineler almış böylece tarımsal ve ekonomik bağlamda eskisinden farklı bir iş gücü arayışı ortaya çıkmıştır. Bunun yanında buharlı trenler sonrasında da arabaların ve otobanların yaygınlaşmasıyla birlikte özellikle at, katır gibi yük ve insan taşıyan hayvanların rolü neredeyse hiç kalmamıştır. Bu bağlamdan hareketle at ve binek hayvan yetiştiriciliği de azalmış istihdam farklı alanlara doğru yayılma göstermiştir. Özellikle Cumhuriyet öncesi ve sonrası mevcut hayvan sayısından da belirli ölçülerde gözlenebilen düşüşlerde meydana gelmiştir. Yine çalışma yaşamının hizmet sektöründe yaygınlaşması üzerinde tarımda ve hayvancılıkta çalışan insan sayısı da azalmış bu da göçlere neden olmuştur. Bu göçlerin özellikle Osmanlı gerileme dönemlerinde arttığı, çift bozan gibi vergilerle engellenmek istendiğini ancak Cumhuriyet Dönemi ve sonrasında da bir hayli arttığını söyleyebiliriz. Tüm bu gelişim ve değişimlerden hareketle hayvancılık sadece kırsal kesimdeki insanların ekonomik faaliyetleriyle sınırlı kalmıştır. Kent merkezlerinde ise at sadece fayton denilen bir çeşit kültürel etkinliklerde kullanılmış bunun dışında ulaşımda kullanılmasına pek de rastlanılmamıştır.

Tüm bu gelişmeler kapsamında Cumhuriyet Dönemi'nde kültürel hayatta hayvanlara bir sembol olarak bakmaktan ziyade onları koruma adına çalışmalar yapıldığını söyleyebiliriz. Bu nedenle genel olarak hayvanları korumak için Osmanlı Dönemi'ndeki gibi çeşitli dernekler ve vakıflar kurulmuş, daha çok sokak kedi ve köpeklerinin beslenebilmesi ve barınabilmesi için önlemler alınmaya çalışılmıştır. Yine günümüzde hayvanların

üremesinin kontrol altına alınması ve güvenli ortam sağlanması açısından onların aşılınmaları önem kazanmıştır. Bu noktada kimi zaman hayvanların toplanıp barınaklarda kontrol altına alındığını kimi zamansa sahiplendirildiğini görmekteyiz. Böylece günümüz ve ilk dönemler arasında hayvanlara bakış açısının ve kullanım alanlarının bir hayli değiştiğini görebiliriz.

1.3. Türklerde Kutsal Olan Hayvanlar

Türk mitolojisi, bu araştırma kapsamında öncelikle inceleyeceğimiz alanlardan ilkidir. Mitoloji içerisinde yer alan hayvanların çeşitliliği ve bu hayvanların çeşitli mitsel törenlerde fazlaca yer alması bunun ispatıdır. Zaman içerisinde Türkler için kutsiyet taşıyan hayvanlar değişse de çoğunlukla değişim ve dönüşüm içerisinde tekrar çağlar boyunca karşımıza çıkmıştır, hatta bu hayvanlar aileden birisi olarak bile görülmüştür (Tansü, 2015). Bunun yanında bize kalan edebi ürünler bu olgunun en güzel örneklerini oluşturmaktadır. Türklerin özelliklerini yansıtan Dede Korkut Hikâyelerinde dahi hayvan imgelemleri fazla yer almaktadır. İnsanlar kendi özelliklerini benzetmeler yoluyla hayvan özellikleri ile bağdaştırmışlardır. Bu hikâyelerde en çok geçen hayvanlar ise kurt, öküz, boğa gibi hayvanlar olmuş, insanlar güç kuvvet nitelendirmeleriyle hem bu hayvanlara kendilerini benzetmişler hem de bu hayvanları yenerek gücün kendilerine geçtiğini dile getirmişlerdir (Özkartal, 2012). Muharrem Ergin, Oğuz Kağan tasvir edilirken şu ifadeler kullanıldığını belirtmektedir: “ayakları öküz ayağı gibi, beli kurt beli gibi, omuzları samur omuzu gibi, göğsü ayı göğsü gibi idi. Vücudu baştan aşağı tüylü idi” (Ergin, 1998: 13-14). Burada da görüldüğü üzere insanlar kendilerini doğrudan hayvanlar ile nitelendirmişlerdir. Onların uzuvlarını kullanarak kendi fiziksel özelliklerini anlatmışlar hatta daha ileriye giderek soylarının çeşitli hayvanlardan geldiğini ileri sürmüşlerdir. Bunlardan en bilineni birçok araştırmada da ortaya koyulan kurt imgelemidir. Kurt çoğu mit, destan ve efsanede karşımıza çıkmaktadır. Kimi zaman dişi kurt Türk soyunun dayandığı nokta olarak karşımıza çıkmış çoğu zamansa Türklerin zor zamanda olduğu durumlarda karşımıza kurt yol gösterici kimliğiyle çıkmaktadır. Kurt bu kimliğiyle hem mutluluk hem zafer hem de rehberliğin sembolüdür (Polat, 2020). Türklerin seçtiği hayvanları kullanırken dikkat çeken bir diğer yön ise tüm vücudun tek bir hayvana benzetilmesi yerine her hayvanın en güçlü yanı anılarak tek bir uzva benzetilmesi ve böylelikle yeni bir olağanüstü gücün karşımıza çıkmasıdır. Bunun en güzel örneği daha önce de belirttiğimiz gibi Oğuz Kağan’dır. Oğuz Kağan tasvirlerde

tanrısal bir tür hayvan, ya da “öküz” olarak aktarılmıştır (Kaplan, 1976). Burada dikkat çeken bir diğer nokta ise diğer varlık ve nesnelere benzetmek yerine hayvanların tasvirlerde seçilme nedeni onların sadece güçlü varlıklar olmasından değildir. Bu dönemdeki inanç ve din sisteminde hayvanların kutsal olması ve çeşitli anlamlar taşımalarından dolayı tercih edilmektedir. İlk yazılı ürünlerden olan Kutadgu Bilig’de de fiziksel hayvan özelliklere benzetmenin yanında ruhsal özelliklerin de hayvanlara benzetildiği yapılan araştırmalarda görülmüştür. Hükümdar aslan yürekli olması, cesaretinin ayıya, kuvvetinin kurda, gücünün kaplana benzetilmesi bunun güzel bir örneğidir (Arat, 1998).

Bu olgular özellikle sanatta bıraktığı izlerle günümüze yansımıştır. Kabartmalar, halı ve kilimlere işlenen hayvan desenleri, süs eşyalarındaki hayvan figürleri en belirgin somut örnekleridir (Diyarbakirli, 1972). Bunların en önemlilerinden ve ilki olan Pazırık kurganında bulunan Pazırık halısının üzerinde birçok hayvan figürü yer almaktadır (Ek 31). Bunların arasında Pars damgası, at ve sığır figürü, eyer ve pantolonlu süvari imgelemleri bozulmadan net bir şekilde betimlenmiştir (Özkartal, 2012). Tüm bu gelişmeler Türklerde “Hayvan Üslubunun” sıklıkla görüldüğünün kanıtı niteliğindedir. Yine Türklerin inanç sistemlerinde de hayvan figürleri kendisini göstermektedir. Örneğin Şamanizm sisteminde en çok kullanılan maskeler, şamanların kullandığı tuğ ve sancak ve sopaların ucunda belirli hayvan şekilleri ve figürleri kullanıldığı görülmüştür. Buradan da hareketle bu hayvanların koruyup, kollayıcı rollerde de yer aldığı gözlemlenebilir. Yine şamanların yukarı ve aşağı dünyayla kaz, kartal, ördek, at, geyik gibi çeşitli hayvanların şekline bürünerek yolculuk yaptığı söylenilmektedir. Yine Şamanların, bu hayvanların figürlerine bürünerek hastalıklara şifa, insanların sorunlarına çare oldukları bilinmektedir (Çoruhlu, 2002).

Türklerde hayvan ad ve figürlerinin kullanıldığı bir diğer yer ise boy isimlerinin adlandırılması ve boy bayraklarının oluşturulmasıdır. Özellikle kurt hayvan figürü Başkurtlar boyunda isim olarak kullanılmıştır. Hatta bu hayvan isimleri boy beylerine, Han ve hakanlara ad olarak da sıklıkla verilmiştir. Dede Korkut hikâyelerinde adı geçen Boğaç Han bunun belirgin örneklerinden birisidir. Bu isimleri şu şekilde çoğaltmak mümkündür. Gül’e göre, Kırım Tatar Türklerinde kuvvet, güç, kahramanlık nitelendirmelerini sağlamak için çocuklara şu hayvan adları isim olarak verilmektedir:

Arslan, Ayder, Beybars, Kaplan, Kurt, Kurtali, Kurtmemet, Kurtosman, Kurtseyit, Kurttotay, Şahbaz (şahin-doğan kuşları), Şayın, Togan, Togrul. Tatar Türk kavimlerinde de aynı şekilde; Akarşan, Akbars, Akbuga, Altınbuga, Arslan,

Arslanbäk, Arslanbay, Arslangazi, Aybars, Aybuga, Bars, Barsbay, Barsbuga, Barshan, Bayarslan, Baybars, Bibars (bäk+bars), Bikbars, Bikbuga, Kaplan, Kaplanbäk, Kaplangäräy, Karaarslan, Karabars, Kürt-Kurt, Şünkar, Şahbaz, Şirarslan, Şirgazi, Taybars, Tinbars, Tügrul gibi hayvan isimleri yeni doğan çocuklara ad olarak verilmektedir (Gül, 2000: 219).

Asya toplumlarında köpek isminin ise unvan olarak Moğollarda kullanıldığı görülmüştür. İleride gelen isimlerden birisi olan Sadeddin'e "Köpek" unvanı verilerek Sadeddin Köpek unvanıyla kaynaklarda geçtiği görülmektedir. Bu unvan elbette devletin önemli bir yerine gelen kişisine unvan olarak verildiğine göre iyi bir unvan olduğu varsayılmaktadır. Türklerde ve Moğollarda hayvan adlarının isimlendirmelerde kullanılmasının Bülent Gül'e göre dört ana nedeni vardır. Bu nedenler, geleneksel eski yaşayış biçiminin sürekliliğinin sağlanması amacıyla, kutsallık atfedilen hayvan isimlerinin çocuklara verilmesi, güç ve kuvvet yönünden kudretli hayvan isimlerinin çocuklara verilmesi, bebeğin doğumu esnasında görülen ilk hayvan isminin çocuğa verilmesi ve yeni doğan bebeğin kötülüklerden korunması amacıyla onlara koruyucu yönü kuvvetli hayvan isimlerinin verilmesi şeklinde ifade edilebilir (Gül, 2006).

Yukarıda da görüldüğü üzere Moğol kültüründe hayvanlar önemli bir yer tutmaktaydı. Burada asıl dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ise Türk mitolojisinde ve Dede Korkut hikâyelerinde tercih edilen hayvanların farklı olmalarıdır. Türk mitoloji anlatılarında genellikle daha fantastik olan Simurg, Garuda, Anka, Grifon, Ejder gibi hayvanlar yer alırken Dede Korkut Destanı'nda yer alan hayvanlar daha nesnel olan genelde avlanılabilen ya da kahramanlar için önem arz eden hayvanlar tercih edilmiştir. Bu değişimlerin arasında kültür ve âdetleri sapsak yanlış olmayabilir. Hatta Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle beraber hayvanlar, kullanma şekilleri benzerlik göstermişlerdir. Eskiden şamanların hayvanlara dönüşmesi İslamiyet ile beraber yerine şeyh ve dervişlere bırakmış burada da tıpkı şamanlar gibi dervişler de hayvan kılığına bürünerek toplum hayatına girdiklerini söylemişlerdir. Ögel'e göre bu durum; Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle dervişlerin Şamanizm'in bir kalıntısı olarak herhangi bir zamanda hayvan kılığına girebilme inancı da totemizmin izi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca kuş sembolleri genellikle ileri toplumlarda görülen bir nesnedir. Yirmi dört Oğuz boyunun damgalarında yerini almış olan kuş sembolleri ifade edilen duruma verilecek güzel bir örnektir. İlk Türk

Müslüman dervişleri yine bazı zamanlarda kuş kılığına girerlerdi. Buna örnek verecek olursak Hacı Bektaş Veli güvercin şekline, Ahmet Yesevi turna şekline girerdi (Ögel, 1998).

Yukarıda da görüldüğü üzere İslamiyet öncesi hayvan şekline bürünme sistemi İslamiyet'in kabulü sonrasında "donuna girme" ifadesiyle tekrar kendisini göstermiştir. Buradan da hareketle din ve kültür sisteminin her iki dönemde de hayvan figürlerine başvurduğu gözlenmiştir. Özellikle eski Türk inancında şaman davullarında da kurt figürünün bulunduğu bilinmektedir. Tuna Türklerinin dualarında ise Bozkurt'a şu şekilde seslenilmektedir.

Yukarı Tanrı'dan memurum

Yedi gün (muttasıl) yemek yemez (hayvan) ım

Tanrımın merhametli (bende)si

Bozkurdum, efendim!

Ağız ve burnunu (dili ile) yalamakta olan

Boz kurdum! (İnan, 1987: 73).

Türk kültüründe hayvan totemlerinde dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ise totemizmde hayvanlara tapmanın olmamasıdır. Hayvanlar Türkler için önemli ve kutsal görülmuş ancak tanrı kadar değer taşımamışlardır. Bu bakımdan bu hassas noktayı atlamamakta fayda vardır. Gerektiğinde onları bir dost bir akraba olarak görmüşler hatta kendi soylarının dayanağı olarak nitelendirmişlerdir (Artun, 2017). Aslında bunun temel nedenlerinden birisi Türklerin başta nitelendirdiğimiz gibi ekonomilerinin de hayvancılığa dayanmasıdır. İktisadi hayatın temelini oluşturan bu hayvanlardan en başta ve sık geçenlerden birisi koyundur. Koyun ve keçi ekonomi ve geçimi sağlamasındandır ki değerli varlıklar arasında geçmektedir (Durmuş, 2007). Aynı zamanda koyun, atın yerine binicilik ve atıcılık eğitimleri için çocuklara temel eğitimin verilmesi noktasında kullanılmıştır. Bunun yanında Türkler beslendikleri besinlerde de hayvansal ürünleri sıklıkla tercih etmişlerdir. Hatta ilk pastırma ve etin muhafaza edilişi bu şekilde Türklerde görülmüştür. Aynı zamanda bu hayvanların postları ve derilerinden de giyimlerini sağladıkları bilinmektedir (Mandaloğlu, 2014).

Türk ve Moğol inanışlarında kurt kadar adı geçen ve önem atfedilen bir diğer hayvan ise geyiktir. Tıpkı kurlara soylarının dayandırıldığı gibi geyik için de aynı olgu söz

konusudur. Çingiz-Han mitolojisinde soy bu iki hayvana birden dayandırılmış. Çingiz soyunun annesi geyiğe, babası kurtta dayanmaktadır (Ögel, 1998). Moğollarda ise geyik tanrısal olarak kabul edilen kurttan aşağı görülmüş fakat yine de kutsal olarak görülmüştür. Hatta çoğu anlatıda kurdun eşi geyik veya alageyik olarak işlenmiştir. Türklerde hayvan atalarını temsil eden başlıca üç tane hayvan olduğunu söylemektedir. Bunlar geyik, kuş, ayıdır. Orta Asya da özellikle ak renkli geyikler büyük bir önem arz etmektedir. Aynı zamanlarda geyik Göktürklerde hanedanın sembolü niteliğindedir. Bu nedenle de geyik diğer anlamlarının yanı sıra siyasi ve toplumsal bir bağlamda gözlemlenmektedir. Yine sanatta da av ve tasvir bölümlerinde geyik çoğunlukla avlanırken resmedilmiştir. Savaş araç-gereçlerinde, maskelerde ve kalkanlarda geyik tasviri gözlenmiştir. Buna örnek vermek gerekirse göçebelerin eserlerinde yaklaşık olarak M.Ö. 1000’li yıllarda yaşamış olan kahramanları ve bunlara ait olan kemer, ayna gibi araç gereçlerde ve destanlarda av sırasında hayvanın yer aldığı sahneleri görebiliyoruz. Kurban, ongun veya totem mahiyetindeki hayvanlar genellikle aynı türden olan geyik, at, kurt, yırtıcı ve su kuşları gibi motiflerdi (Esin, 2002).

Görüldüğü üzere geyik figürü insanları koruyan bir kalkandır ve manevi olarak da koruma işlevi görmesi nedeniyle kalkanlara da işlenmiştir. Bunun yanı sıra yaşamda korumanın yanında geyik figürü ölüm sonrasında da önemli bir roledir. Özellikle bu ifademizi mezar taşlarına bakarak tartışabiliriz. Türklerin mevcut mezar taşları incelendiğinde geyik figürlerinin taşlara işlendiği, geyik heykelciklerinin konulduğu yapılan araştırmalar sonucunda bulunmuştur. Türklerin yanında götürdüğü heykellerin ölümden sonra onlar için işe yaradığı bilindiği üzere geyiğin onlar için önemli bir unsur olduğunu gözler önüne sermektedir. Ölümden sonraki hayatlarında da Türklerin geyiğe ihtiyaçları olduğu sanısı ortaya çıkmaktadır (Mandaloğlu, 2013). Genel bir bakış olarak Türklerde hayvanların sıklıkla kullanıldığını görmekteyiz.

Türk kültür tarihinde şüphesiz ki Türk ile en çok özümşenen ve eşleştirilen hayvan kurttur. Kurt eski Türk tarihinde önemli yeri olan bir hayvandır. Birçok üründe Türklerin soylarını dişi veya erkek kurda dayandırdıkları bu bağlamda da aslında Türklerin kurt soylu olduklarını söylediklerini görmekteyiz. Bununla beraber Türk tarihinde en önemli dost, arkadaş ve akrabasının yine kurt olduğu bilinmektedir. Kurt, Türklerin bu yüzden sıkıntıya düştüklerinde hep onlara yardım eder ve doğru yolu gösterirdi. Kurt motifi Türklerde ataya saygı olarak geçtiği için çadırların girişinde işlenmiş ve tuğlarda yer almıştır. Oğuz Kağan

destanında Oğuz hâkimiyetini kabul etmeyen üzerine bir sefer düzenlemiştir. Turan'ın aktardığını göre bu efsanede kurt şu şekilde geçmektedir:

Buz Dağı'nın eteklerinde bir çadır kurdu ve burada dinlenirken gökten bir ışık inmiştir. Bu gök yeleli bir erkek kurttur. Oğuz'a hitaben "Ey Oğuz sen Urum (Roma)'a sefere gideceksin, ben de sana yol göstereyim." demiştir. Oğuz Kağan bozkurdu takip ederek sefere çıkmıştır. Urum ve Urus (Rus) hükümdarlarını yenerek Çin, Hind, Suriye ve Mısır'ı fethetmiştir.(Turan, 2014: 98).

Kurt yukarıdaki efsaneden alıntılandığı üzere Oğuz Kağan'a fetihlerinde yol gösterici olmuştur. Nitekim Türkler için adeta kılavuz rolündedir. Aynı zamanda kurdun gökten inmesi ona kutsal bir boyut kazandırmıştır. Burada dikkat çeken bir diğer olgu ise kurdun insanla tıpkı başka bir insanmışçasına iletişim kurmasıdır. Bu nedenle kurda olağanüstü roller biçilmiştir. Kurdun bu denli kutsal sayılması birçok Türk boyuna nüfuz etmiştir. Örneğin, Avrupa Hunları kendilerine "Kuzey Kurtları" demişlerdir (Kafesoğlu, 2013). Hunlarda olduğu gibi Tabgaç (To-ba) Hunları da kendilerini kurt soyuna dayandırmakla birlikte Tabgaç hükümdarının kendisine börü unvanı kimi kaynaklarda belirtilmektedir (Özkan, 2018). Yine Göktürklerin Aşina sülalesinin soyunun bir dişi kurda dayandığı bilinmektedir. Göktürk destanında bu olay şöyle anlatılmaktadır. Bütün soyları katledilen Göktürklerde sadece on yaşında bir erkek çocuğu kolları ve bacakları kesilerek sağ bırakılır. Daha sonra çocuğu bir dişi kurt bularak ona sütünü verir. Et bularak onu besler daha sonra Göktürklerin soyu bu dişi kurt ve oğlandan devam eder. Burada da görüldüğü üzere Göktürk soyu dişi kurt sayesinde kurtulmuştur. Başka bir efsane olan Türeyiş Destanında ise soyları tükenen Göktürkler bu seferde kalan on kızlarını erkek kurtlarla evlendirirler (Ek 23). Böylelikle Göktürk soyu devam eder. Bilinen bir diğer efsane olan Ergenekon Destanında ise Türkler saklandığı demir dağdan çıkamamaktadırlar. Onların karşlarına yine bu destanda da bir kurt belirir. Buradan kurtulmak için gereken yolu ve kılavuzluğu yine kurt yapmıştır. Kurt sayesinde Türkler mahsur kaldıkları yerden kurtulurlar. Alper Tunga sagusunun bir bölümünde de Türklerin kendisini kurtlara benzettiği görülmektedir. Burada esasen dikkat edilmesi gereken nokta ise Türklerin değer verdiği ögeler, yaşadığı coğrafya ve kültürleridir. Türkler açık alanda savaşçı özellikleri baskın bir şekilde yetiştikleri için kurdu kendilerine sembol seçmiş olabilirler. Çünkü kendileri gibi kurt da vahşi yaşamda varlığını savaşçı özellikleriyle sürdüren bir hayvandır. Bu nedenle Türkler kendilerine sembol olarak bu hayvanı almış olabilirler. Yine Türkler coğrafyanın ve

mizaçlarının yanı sıra sahip oldukları şaman inançlarında da kurdu kullanmışlardır. Şamanlar diğer dünyayla iletişime geçmek için kurt kılığına girdikten sonra iletişime başladıklarını ifade etmişlerdir. Bununla beraber efsane ve destanlarda da gördüğümüz üzere kurt “ilahi bir varlık” olarak gökten aşağıya inmiştir. Yine kurda insansı özellikler verilmiş insanlarla iletişime geçerek onlara kılavuz olmuştur. Savaşlarda ise kurt sembolü çadırlara, kalkan ve diğer savaş araç gereçlerine işlenmiştir. Tüm bu bilgiler ışığında Türklerde kurdun önemli bir yerde olduğunu söyleyebiliriz.

Türklerde rastlanan en erken dönem sembollerden bir diğeri de geyiktir. Geyik en az kurt kadar önem taşıyan ve kullanılan bir hayvan olmuştur. Özellikle dini törenlerde Şamanlar geyik postu ve şekline girdikleri biçimlerde törenlerde yer almaktaydılar. Bu bakımdan Türkler “hayvan ata ve ruh” olarak karşımıza çıkmaktadır (Ögel, 1998). Bu nedenle Türklerde geyik öldürmenin cezası ölüm olarak verilirdi. Geyiğe verilen bu önem sadece İslamiyet öncesinde sınırlı kalmamış daha sonraki süreçlerde ve dönemlerde de etkisini göstermiştir. Tıpkı kurt gibi aynı zamanda geyiğin de yol gösterici olma işlevi vardır. Birçok hikâyede bir Türk sıkıntıya düştüğünde, yolunu kaybettiğinde ya da çaresiz bir durumda kaldığında bir geyik görünür ve Türk onu takip ederek içinde bulunduğu sıkıntıdan kurtulur. Geyik için yüklenen bir diğer anlam ise bolluk ve berekettir. Orta Asya’da geyik şekline giren şamanlar vardır. Şamanlıkta hayvan anası şekline bürünen şaman genellikle rengeyiği veya boğa şekline bürünürlerdi (Dalkesen, 2015). Ancak ilerleyen zaman çizim ve kabartmalardan gördüğümüz kadarıyla geyik zamanla yerini aslan, at ve panterin yerine bırakmıştır. Böylece geyik artık yerini av hayvanı olmaya bırakmıştır. Bu tutum görsel ve mitolojik şekillere de yansımıştır. Zamanla geyiğin kafa şekli kuş şeklinde resmedilmiştir. Yine de Göktürk efsanelerinde geyiğin anlatıldığı pek çok anlatı bulunmaktadır. Deniz ilahesi ve ShemāShēli Türklerin atası olarak anlatılmaktadır. Bu hikâyede geyik şu şekilde yer almaktadır:

...Mahallede büyük av şenliği düzenleneceği zaman, gece yarısında deniz ilâhesi, Shemā’ya “Yarın sizin atanızın doğduğu mağarada altın boynuzlu bir ak geyik olacak. Eğer siz o geyiği öldürürseniz benimle her zaman görüşürsünüz, fakat öldüremezseniz ilişkimiz sona erer.” der. Ertesi gün av sırasında Gök Türklerin ata mağarasında gerçekten altın boynuzlu bir ak geyik görünür. Shemā adamlarını göndererek etrafını kuşatır. Geyik bu kuşatmadan kurtulmak üzereyken bir asker onu öldürür. Shemā çok kızarak geyiği öldüren Āēr’yi öldürür ve ant içip şöyle

söyler: “Bundan sonra Gök Tanrı için düzenlenecek törenlerde kurbanlar Āēr kabilesinin mensupları arasından seçilsin. Bunun üzerine o kabileden ilk kurban alınmış olur. Şimdi de Gök Türkler insan kurban ederler. Shemā, Āēr’yi öldürdükten sonra akşam dönünce, deniz ilâhesi, ona şunları söyler. “Siz kendi ellerinizle insan öldürüp kanınızı ve vücudunuzu kirlettiğiniz için bizim ilişkimiz bitecektir. (Kim, 2004: 183).

Buradan da anlaşıldığı üzere Göktürklerin atasının deniz ilahesi olduğu onun da akşam ak merale (geyik) dönüştüğü anlatılmaktadır. Türklerde buna benzer pek çok anlatı yer anlamaktadır (Ögel, 1998). Bu da Türklerin geyik sureti gördüklerinde onun tanrı olabileceğine ihtimal verdikleri anlamına gelebilir.

Eski Türk dünyası incelendiği zaman Türklerin atı bir dost ve akraba olarak kutsal kabul ettikleri görülmektedir. Aynı zamanda at “Türklerin kanadı” unvanıyla onların her zaman yanında yer almaktadır. Yapılan çoğu kurgan kazılarında dahi Türk önderlerinin atlarıyla dahi gömüldükleri görülmüştür. Bu bağlamda at ile gökyüzü arasında bir ilişki olduğu varsayılmaktadır. Öyle ki bazı Türk mitolojilerinde atın Tanrıyı gördüğü anlatılmaktadır. Mircea Eliade, Şamanizm adlı eserinde bir Yakut Türkü efsanesine göre şeytan elindeki davulunu ters çevirmiş ve üstüne oturmuş. Elindeki değneğiyle davula üç adet delik açmış ve davulu üç bacaklı kırsığa dönüştürmüş ardından sahibini doğuya götürmüştür. Ayrıca belirtmek gerekir ki Buryat efsanelerinde geçen ölen şamanları yeni yurtlarına götüren atlardan bahsedilmiştir. Böylece at toplumları geçmişlerine ışık tutan efsanelerde de yerini almıştır (Eliade, 1999). Yine Eliade’nin bu eserinde söylediğine göre at Türklerin diğer dünyaya ruhunu taşıyıcılık görevini yapmıştır. Aynı zamanda yaşam biçimi nedeniyle at savaşta Türklerin sağ kolu olmuş, onlara hız kazandırmış ve savaşlarda doğru müdafaa yapmalarını sağlamışlardır.

Bilindiği üzere Türkler suya yakın yerlerde yaşamış ve hayatlarını bu su birikintilerinin etrafında sürdürmüşlerdir. Bununla birlikte yeni bir hayvan türü olan balık Türklerin yaşamında yakın bir yer elde etmiştir. Balık onlar için bu nedenle av hayvanı olmanın ötesine geçmiş evlilikte mutluluk ve üremenin sembolü, topluluklarda bereket ve bolluk anlamını taşımaktadır. Balığın kutsallığı İslamiyet sonrası da devam edegelmiş mistik gücü sürmüştür. Bunun en büyük kanıtlarından birisi günümüzde balığın bir burç olarak yer almasıdır (Çoruhlu, 1999).

Köpek Türklerin evcilleştirdikleri hayvan olmakla beraber en çok temas içerisinde olduğu hayvanlardan birisi hatta ilkidir. Bu nedenle köpek Türk kültürü için önemli bir ögedir. Ancak diğer hayvanlardan farklı olarak köpeğin hem iyi hem de kötü anlamları mevcuttur. Köpek bazı Türk toplumlarında kurban edilmiş, bazılarında ölüme işaret ederek diğer dünyanın bekçisi olarak anılmış, bazılarında ise tüm bunlardan farklı olarak olumlu anlamlar taşımışlardır. Aynı zamanda yapılan incelemelere göre güçlü şamanlar kartal ve kurt gibi asil ve güçlü hayvanların şekline girerken zayıf şamanlar köpek gibi zayıf bir hayvan rolüne bürünmüşlerdir. Eberhard'ın aktardığı üzere ise köpek Türk kozmolojisinde “ölüm”e karşılık gelmektedir. Bununla beraber Vu-Huanlar'ın ölüleri olduğu zaman onlar için köpek kurban ettikleri ve ölülerin bu köpekler sayesinde diğer dünyaya gittikleri bununla beraber köpeklerin kendilerine eşlik ettikleri aktarılmaktadır (Eberhard, 1996).

Eski Türklerde boğa genellikle savaşılmaması çok güç olan insanı temsil etmekle beraber onu yenen kişiler büyük bir saygı kazanırdı. Bu nedenle boğa genellikle “güç, kuvvet, kahramanlık” sembolü olmuştur. Öyle ki destan ve efsanelerde fazlaca geçen boğa Alplik sembolü olmuştur. Boğayı yenen kişiye Dede Kokut Hikâyesinde “Boğaç Han” unvanını vermiştir. Bununla beraber birçok mezar taşında boğa figürü de kabartmalar arasındadır. Tıpkı balık gibi boğa da burçlar arasında hala önemini koruyarak yer almaktadır.

Her ne kadar Türk mitolojisinde ayı da kullanılmış olsa da diğer kullanılan hayvanlara oranla kullanılma sıklığı azdır. Bununla beraber ayı daha çok ormanda yaşayan Türk ve şamanlar için kutsal sayılmış hatta Başkurtlar tarafından ata olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Çatalbaş'ın aktardığına göre şamanlar ölen-öldürülen ayıların kemiklerinden aldıkları parçaları elbiselerine dikmekte ve böylelikle diğer dünya ile iletişim kurmaktaydılar (Çatalbaş, 2011). Ancak sonraki dönemlerde ayının adı da tabu olarak görülmüş ve bazı dönemlerde söylenmesi yasaklanmıştır. Ayı daha sonraki dönemlerde de aptallığın ve akılsızlığın sembolü olmuştur. Bu varsayımlar günümüzde de yansımalarını sürdürmüş ayı kaba ve nezaket yoksunu insanlar için kullanılmıştır.

Geleneksel Türk Dönemi'nde en yaygın hayvanlardan birisi de horoz ve tavuktu. Bu hayvan türleri et ve yumurtalarından dolayı değerli idi. Bundan dolayı bu iki türün insanları etkilemesi olağandır. Bunun en güzel örneklerini Pazırık Halısında da görebiliriz. Horoz figürü kurganlarda derilerden ve taşlardan oluşan yerlere oyulmuştur. Buradan hareketle horozun ölüyü koruduğu varsayılabilir. Bazı edebi ürünlerde ise gümüş tavuğun soylu kişilerin alametine, altın tavuğun ise hükümdar ve ailesini temsil ettiği görülmektedir.

Önemli olarak görülen hayvanlardan bir diğeri olan kaplumbağa uzun yaşayışı ve sakin hareketleriyle Türkler için olgunluk ve bilgeliğin sembolü olmuştur. Yine kaplumbağanın sahip olduğu fiziki görüntü Türklerin inanç sistemine atıfta bulunmaktadır. Kaplumbağanın yuvarlak olan sırtı gök kubbeyi düz olan karnı yeryüzünü simgelemektedir. Tokyürek ise kaplumbağa figürünü Türklerin Çin'den, Çinlilerin ise Hindistan'dan aldığını söylemektedir (Tokyürek, 2013). Tüm bu veriler bir yana Türkler kaplumbağaya önem vermiş bunun en güzel örneğini ise Uygur ve II. Göktürk devletlerinin oluşturduğu yazıtları bir kaplumbağa üzerine diktirmeleriyle göstermişlerdir. Bu da devletlerinin uzun ömürlü ve bilge bir yapıda olması için bu şekilde inşa edildiği söylenebilir.

Geleneksel Türk Dönemi eserlerinde yapılan motifler ve yazılan destanlar incelendiğinde üç tür kuşun diğerlerine oranla daha sık geçtiği görülmektedir. Bunlar karga, kartal ve saksağan kuşudur. Bununla beraber yavrularına bakmamasıyla guguk kuşu ile de pek çok efsane bulunmaktadır. Kartal genellikle eserlerde güç, asalet ve kutsallığı sergilemektedir. Öyle ki Yakut Türk bölgesinde göğün üst katmanında, gök ile yer arasındaki bağlantıyı sağlayan Dünya Ağacı'nın üstünde çift başlı kartal oturduğu ve onun gökleri koruması ile vazifelendirildiği rivayet edilmektedir (Çoban, 2015). Buna karşılık karga uğursuz haberi simgelemektedir bu yönüyle baykuşa benzemektedir. Kartalın ise anlamları daha sonraki süreçlerde de sıklıkla kullanılmıştır. Kartal başlıklı grifonlar birçok Türk devletince kullanılmıştır. Göktürk ve Uygurlar'da da bu nedenle kartal ve yırtıcı benzer kuşlar bey ve ailelerinin koruyucusu ve hukuki yönünü temsil etmişlerdir.

Geleneksel Türk kültür tarihinde her ne kadar gerçek hayattan alınan hayvanlar olsa da bir o kadar da hayali ve temeli mitlere dayanan hayvanlar da bulunmaktadır. Ejderha bunlardan bir tanesidir. Her ne kadar ejderha, Çin mitolojisinde yer alsa da Türklerde de kendini göstermiştir. Bunun sebebi şüphesiz Çin ile yaşanan kültürel etkileşimdir. İlk zamanlarda ejderha figürü Türklerde bereket, bolluk ve güç refah sembolü olmuştur. Ancak sonrasında Ön Asya Kültürüyle ejder sahip olduğu bu iyi anlamlar bir yana kötülük ve kötü güç sembolü haline gelmiştir (Çatalbaş, 2011). Ejder sembolünü ifade edecek olursak, vücudunun geneli balık gibi pullarla kaplı, ayakları timsah ayağı gibi, kanadı ve kuyruğu olan boynuzlu olarak zihinde canlandırılan bu yaratık yılanın uzun yıllar hayatta kalması sebebiyle dönüşüm yaşamış bir tür varlıktır. Yine başka bir inanç sistemine göre ejder, yılan ve vahşi manda veya ceylanın çiftleşmesi sonucunda ortaya çıkan bir varlıktır (Bayat, 2007).

Bir diğer hayali hayvan ise Anka kuşudur. Arap ve İslam kültüründe fazlasıyla adı geçen Anka kuşu küllerinden yeniden doğuşuyla tanınması nedeniyle hayatı temsil eder. Aynı benzerlikte Karakuş ise Türk kültüründe Anka kuşuna eş değer bir mitolojik hayvandır. Yine Moğol efsanelerinde yer alan Toğrıl adıyla geçen kuş Anka kuşunu tarif eder nitelikte benzer özellikler taşımaktadır. Anka kuşunun aynı insan yüzü gibi bir yüze sahip olduğu, boynunun uzun ve tüyelerinin rengârenk olduğu belirtilmiştir. İranlı insanlar Anka kuşunu Simurg veya Sirenk gibi isimler ile ifade etmişlerdir. Ayrıca Anka tek başına yaşayan ve çok yüksekten uçan bir kuş cinsi olup yakalayacağı bir av ile aylarca süren yemek ihtiyacını karşılayabilmektedir (Güler, 2014).

Eski Türk kültür tarihinde adı geçen diğer hayvan türleri ise Garuda, Grifonlar ve Simurglardır. Eski Türk mitolojisinde adı geçen bu iki hayvanın da kuş türü olduğu bilinmektedir. Garudalar boynunda bir zümrüt asılı, kanatları altından ve çok hızlı uçması nedeniyle diğer kuşların lideri olan bir kuş mitolojisidir. Aynı zamanda bu kuşun en büyük düşmanın da yılan olduğu aktarılmaktadır. Grifonlar ise kartal başlı görüntüleriyle ilim, irfan ve kuvveti sembol etmektedirler. Bu iki kuşun da özellikleri Simurg ile neredeyse aynıdır. Hatta Simurg'un uçtuğu zaman kanatlarının yeryüzünü kararttığı ve büyük bir gölge oluşturduğu anlatılmaktadır (Duymaz, 1998).

II. BÖLÜM

2. TÜRK KÜLTÜR TARİHİNDE AT

2.1. Türk Kültür Tarihinde At ve Yeri

Türk kültür tarihinde öne çıkan at ve kurt bu tezin ana konusunu oluşturmaktadır. Tez kapsamında öncelikle genel bir açıklamanın ardından özel olarak dönemler halinde Türklerin at ve kurda ne tür anlamlar yüklediğini bu çalışmada ele alacağız. Bu kapsamda at ve kurdun günümüze kadar uzanan uzun bir geçmişinin olduğunu bilmekteyiz. Ancak Türklerin bu iki hayvanın kendileri için önem kazanmasında çeşitli nedenler söz konusudur. At birçok dönemde Türk'ün kanadı sayılmış, günlük hayatta birçok işin görülmesinde yardımcı olmuştur. Kurt ise genellikle evcilleştirilememesi ve doğadaki yaşam güdüsüyle Türk kültürüyle bağdaştırılmıştır. Onun bu özelliği Türk kültürünün en önemli unsurlarından olan bağımsızlıkla ilişkilendirilmiştir.

2.2. Eski Türklerde At ve Yeri

Eski Türklerin insanlık tarihi açısından yaptıkları en büyük faydalardan birisi hiç kuşkusuz ki atı evcilleştirip insanlığın her alanda hizmetine sunmuş olmalarıdır. Çünkü tarih boyunca tüm uygarlıkları etkileyen iki unsur vardır bunlar: savaş ve göçtür (Arabacı, 2018). Her iki unsorda da atın yeri büyük katkı sağlamıştır. At savaşın ve göçün vazgeçilmez birer taşıyıcısı, geliştiricisi olmuştur. Türkler at ile savaş becerilerini kazanmışlar ve mevcut coğrafyadaki hâkimiyetlerini sürdürebilmişlerdir. Yine hâkimiyet kurduramayacakları yerlerden hızlı bir şekilde at sayesinde göç edebilmiş yeni coğrafyalara taşınma imkânı yakalayabilmişlerdir. Türklerin atın sadece savaşçılık özelliklerinden yararlanmalarının yanı sıra etinden, sütünden, derisinden de faydalandıklarını bilmekteyiz. Günümüzde de hala bazı Türk topluluklarında atın etinin en makbul et olduğu, sütünden ise kımız yapıldığını görmekteyiz. At eti Türk toplumlarında sevilmiş olduğu gibi ve çeşitli işlemlerden geçirilerekten sonra da tüketimi sağlanmıştır. Eski Türk toplumunun bir devamı olarak Kazaklar da “Gerçekten Kaşgarlı yund eti vıpar: at eti misk gibidir” sözü ile at etini çok

sevdikleri ifade edilmiştir. Yine Timur, Semerkand bahçelerinde toplanan toylarda misafirlerine en kabul gören yemek olarak haşlanmış at eti dağıtıyordu. Yine o dönemde Türk ve Moğol insanları atın bağırsaklarını kullanıp sucuk üretirlerdi. Yaklaşık olarak 1253-1254 yıllarında Fransa kralının elçisi olarak Möngke ve Batu Kağan'ın huzuruna çıkan W. Rubruck sucuğu gayet beğendiğini “domuz sucuğundan daha iyi” sözleriyle ifade etmiştir. Yine bu sucuğu geçtiğimiz yüzyılda Radloff, Kazak toplumu içerisine girip yemiş ve tadını hoş bulduğunu dile getirmiştir. Kurban edilen atın iç veya karın yağına verilen isim kazıdır. Yapılan sucuğa da bu isim verilmiş olup Kaşgarlı, kazının Türkler arasında çok beğenildiğini eserlerine yansıtmıştır (Sümer, 1998).

Görüldüğü üzere Eski Türk kültüründe atın yenmesinde bir sakınca olmadığı, hatta kıymetli etlerden birisi olduğu yukarıda ifade edilmektedir. Aynı zamanda Türklerin bu dönemde at etine düşkün oldukları kadar at sütüne de (kımız) düşkün oldukları bilinmektedir. Kısrağın sütünün ekşitilmesinden yapılan bu içecek Türklerin hayli yaygın ve kültürel olan içeceklerinden birisidir. Bu içecek Türklerin hem açlığa ve susuzluğa iyi geldiğini düşünerek içtikleri hem de saygı duydukları bir içecektir. Yine kön(gön) şeklinde geçen ve atın derisi anlamına gelen deri ise “Butık” adı verilen yani atın ayak derisi çıkarılarak yapılan bir çeşit tulum olarak kullanılmaktaydı. Yine atın kuyruğundan da kopuz telleri yapıldığı bilinmektedir. Bu da Türklerde kültürel olarak sanatın da olduğunu göstermektedir. Moğolların atın sağrı derisini kullanarak kendilerine ayakkabı ürettiklerini, Rubruck ifade etmiştir. Ayrıca at derisinin sağlamlığı sebebiyle ayran, süt ve kımızların çalkalamak için konulduğu tulumlar ile biniş takımları, başlık, üzengi gibi materyallerde kullanıldığı bilinmektedir. Dönemin çadır kuşakları ve bazı ip modellerinin yapımı için ham madde olarak atın yele ve kuyruğundaki kıllar kullanılıyordu. Yine dönemin önemli çalgı aletlerinden olan kopuzun tellerinin de atkuyruğundan elde edildiğini belirtmemiz gerekir (Sümer, 1998).

Görüldüğü üzere atın her türlü varlığından yararlanılmış ve ondan çeşitli nesnelere üretilmiş, bu sayede Orta Asya'da rahatlıkla hayatlarını idame ettirebilmişlerdir. Bununla beraber daha iyi kullanabilmek adına üzengi, koşum takımları gibi malzemeleri de yine ilk kez Türklerin ürettiklerini görüyoruz. Eski Türkçe'de yer alan ve günümüzde dağ adı gibi isimlendirmelerinde geçen “Yund” kelimesinin Eski Türkçe'de at kelimesine karşılık geldiğini söyleyebiliriz. Buna karşılık Eski Türklerde atların renklerine, türlerine göre birçok isim aldığını da görmekteyiz. Uygur Türklerine gelen elçi ve ziyaretçilerin notlarında bu

bölgede atların çokluğu yüzünden sayılamadığı ancak ve ancak renk ve türlerine göre ayırt edilebildiği yazılmıştır. Turfan Uygur hükümdarına da “atların hakani” olarak hitap edildiği yazılmaktadır (Mesudi, 2014). Bununla beraber Eski Türklerde mevcut atların çokluğu boyun gücünü de simgeliyordu. Bir boyun ne kadar atı varsa o kadar güçlü ve söz sahibi olarak görülür ve saygınlığını artırır. Atların sayıları kayıt altına alınır savaş zamanlarında ise hangi boyun ne kadar at ile savaşa katılacağı hesap edilirdi. Buradan da Eski Türklerde seyislerin var olduğu çıkarımını yapmak yanlış olmayacaktır. Yine Eski Türk kültüründe varlığın göstergesi olarak sayılan üç unsurdan birisi attır. At, kadın ve silah varlığın üç unsuru olarak gösterilmiştir. Şamanların başka dünyalara yolculuklarında “Pura” adı verilen kanatlı at tarafından ruhlarının taşındığına inanmışlardır. At, kahramanların her zaman yanında olan bir silah arkadaşı olmuştur (Durmuş, 2019)

Eski Türklerde Türkler çoban olarak görülmekteydi. Çünkü toprakları verimsiz bu nedenle hayvancılık onların temel geçim kaynağıydı. Topraklar geçimli olsa dahi hiçbir işin at yetiştirmekten daha karlı olacağını düşünmemekteydiler (Selçuk, 2014). On binlik süreler, atın savaşta ve barışta sağladığı yararlar ziraatçilikten daha önemli görülmekteydi.

Latin ve Bizans kaynaklarında ise Türklerin yerde kendilerini güvende hissetmedikleri bu nedenle gün içerisinde sürekli at üstünde yemek yedikleri, yaşadıkları hatta uyudukları geçmektedir. Elbette yaşanan coğrafyanın dört tarafının düşmanlara açık olması ve Türklerin savaşçı kimliklerinden dolayı bu bilgi kabul edilebilir. Yine beşinci asrın başlarında Avrupa Hun Devleti'nin hakanlarından birisi olan Yulduz'ın Bizans'ın Trakya valisini at üzerinde kabul ettiğini ve “güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar fethedebilirim” dediğini kaynaklarda görmekteyiz (Gömeç, 2011). Buradan da anlıyoruz ki eski Türkler elçi kabulünden, devlet görüşmelerine kadar birçok işi at üstünde gerçekleştiriyorlardı.

At aynı zamanda savaşçının kaderini de belirleyen bir canlıydı. Eski Türklerde atın kaderi ve savaşçının kaderi birbirlerine bağlıydı. Aynı zamanda güçlü at sadece sahibinin değil, yaşadığı boyun namusunu da temsil etmekteydi. Bu nedenle Türkmen kabilelerinde güçlü atın satılması hoş karşılanmamıştır. At obanın malı olarak görülmüş atın satılmasının istenmesi durumunda obaya danışılması gerekmiştir (Çınar, 1998).

At bunun yanında uzak diyara gitmek için fetih aracıdır. Bu nedenle at Türk kültüründe geleceğin güvencesi olarak görülmüştür. Türkmenlerde ata binen alış(uzak) görür. Çünkü at Türklerin kanadı niteliğindedir. Atı olan Türk güneşin doğduğu yerden

battığı her yere kadar ulaşabileceğini bilmektedir. Türkler bu uzun göçlerin veya yolculukların sadece at ile yapılması sonucu binek hayvanından öte atı bir eş, dost, arkadaş olarak da görmüşlerdir. At insanlara annesi gibi şefkatli dostu gibi yakın gelmektedir. Hatta metinlerde atı olmayan delikanlıları öksüz, kimsesiz, yalnız olarak nitelendirmektedirler. Atsız oğlanı atasız olarak görmüşlerdir. Buradan da anlaşılacağı üzere at, Türklerin akrabası gibi yorumlanmıştır. Aynı zamanda bu niteliklerinden dolayı atın vefasına da dikkat çekmek istenmiştir. At savaşta ve barışta sahibine sadık kalmış, tüm şartlarda sahibiyile bir olmuştur. Tüm bu atın güzelliği, görkemi, sadakati ve vefası birleşince at doğaüstü bir varlık olarak görülmüş aynı zamanda at ve sahibi arasında sarsılmaz bir bağ kurulmuştur. Buradan da hareketle eski Türk kültüründe “Yiğidin görkemi at ve silahtır” veya “Atsız yiğit kılıçsız kahramandır” ya da “Attır yiğidin yoldaşı” gibi sözler bulunmaktadır (Çınar, 1998). Bu sözlerden de görüldüğü üzere Türkler için her zaman at binek hayvanının ötesinde hayat yoldaşı olarak da görülmüştür. Hatta bunun yanı sıra at birçok kaynakta Türklerin dert ortağı sayılmış, atla dertleştikleri bile mevcut dönem kaynaklarında yer almıştır. Tüm bu unsurlar görüldüğünde atın Türkler için büyük ve kutsal bir değerde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Önemli derecede kutsal görülen atın evcilleştirilmesi ise W. Koppers tarafından Türkler’e atfedilmesi gerektiğini söylemektedir. Onun bu görüşünü F. Flor ve Viyanalı kültür tarihçisi W. Schmidh de desteklemiş, O. Menghin ise Türkleri “savaşçı-çoban” olarak nitelendirmiştir (Kafesoğlu, 1982). Bu etnolojik tespitler daha sonraki dönemlerde yapılan arkeolojik buluntularla desteklenmiş, Afanasyevo ve Andronovo bölgelerinden ilk defa at ve ata ait eşya buluntuları çıkartılmıştır. Bunun yanında Türklerin atla defin edildikleri buluntular sonucunda pek çok kez tespit edilmiştir. Bu da atın ölüm sonrası için bile Türklerin ayrılmaz birer bütün olduğu varlıklar arasında olduğunu kanıtlamaktadır. At, Fadlan’a göre sahibini cennete taşıyacak hayvandır, bu nedenle Türklerin ölü gömme adetlerinin hemen ardından “at kurbanı” âdeti bulunmaktadır. Fadlan, Oğuz Türklerinde bu âdetin olduğunu belirterek cennette atın sahibine hizmet edeceğini bildirmektedir (Bilgili, 2019). Yine atların sahipleri savaşa giderken atlarının kuyruklarını düğümlerdi. Böylelikle savaşta ölürlerse bu gelenek uygulanırdı. Bu nedenle savaşa gitmeden önce kadehe doldurdukları şarap ile ant içerlerdi. Savaşçı savaşta ölmesi durumunda atının kuyruğu kesilir ve savaşçının mezarının başına tuğ olarak asılırdı (Ek 10) Çoğu zamansa at da öldürülür, at ve sahibi birlikte gömülürdü. Türkler için savaşta ölmek en hayırlısıydı. Yine savaşçısının ölmesi durumunda Hun ve Göktürklerde Alplerin, eşlerinin saçları ve atlarının

kuyrukları kesilir, örgülü bir şekilde mezara konulurdu. Bu işleme “Dullama” denirdi böylelikle at ve savaşçının eşi dul kalmış olurdu (Gömeç, 2019).

Edinilen bilgiler ışığında Eski Türk kültüründe kurban edilen kutsal hayvanların başında at gelirdi. At devletlerarası antlaşmalara gidilirken, önemli günlerde, doğum- ölüm durumlarında sık sık kurban edilmekteydi. Hun hakanı Kun Kan (Koprug Kan/Hu-hanyeh M.Ö. 58-31) M.Ö. 40’lı yıllarda Çin ile vardığı bir anlaşma esnasında ak bir at kurban etti. Anlaşma metninde;

...bu günden başlayarak Çinliler ile Türkler tek bir aile gibi olmuşlardır. Bütün nesiller birbirlerini kandırmayacak ve savaşmayacaklardır. Sınırlarda habersizce yağmada bulunanlar cezalandırılıp, yitirilen mallar tazmin edilecektir. Hangi ülke bu anlaşmayı önce bozarsa, Tanrı’nın laneti üzerlerine olsun. Bundan sonra oğullarımız ve torunlarımız, bu ittifaka sadık kalsın. (Günaltay, 1938: 143).

Yukarıda ifade edilen örnekten de anlaşılacağı üzere Türkler ve Çinliler arasında yapılan antlaşmada at sözleşme senedi gibi görülmüş, onun kurbaniyeti sonrasında yeminler yapılmıştır. Türklerde diğer bir inanişaya göre ise on iki hayvanlı Türk takvimine göre at yılında doğanlar devingen bir yapıda oluyor daima hareket edip, savaşçılık ve avcılık özelliklerine sahip oluyorlardı. Bazı Türk kavimleri ise kıyamette atlarıyla buluşacakları inancında olmuş bu nedenle kurganlarına atlarını da gömdürmüşlerdir. Özellikle Moğolistan ve Altaylar dolaylarında açılan kurganlarda birçok at kemiğine, kalıntısına rastlanılmıştır (Tryjarski, 2011). Yine bu bilgiler Çin yıllıklarında da pek çok şekilde bahsedilmektedir. Buna ilavaten atın kurban edilmesinin yanında doğaya başıboş salındığı da görülmektedir. Eski Türklerde bu geleneğe ise “ıdık” denilmekle beraber bu hayvanın tanrıya bağışlandığı düşünülmekteydi (Polat, 2020).

Atların bu kadar kıymetli olarak anılması onlara isimlendirmeler verildiğinin de göstergesidir. Bunun yanında cins atlara “özlük, topucak, yügrük, bidevi” gibi isimler verildiği ata özel olarak “yunt” at sürüsüne ise “yılkı” olarak hitap edildiğini yine yaşına ve cinsine göre Aygır, kunan, dönen, bestî, kısrak, bi, tay, kulun, iğdiş denildiği, yürüyüş tarzlarına göre içinse rahvan, eşkin, yorga, dörtnal, tırıs denilmektedir (Yalgın, 1993). Anadolu’da ki bütün at cinslerine ise genel bir ad olan “Kölük” denildiği bilinmektedir. Orhun Kitabelerinde Kültigin’in atlarının isimleriyle birlikte anıldığını görmekteyiz. Yine Çin yıllıklarında Ak Hunların çok güzel, kıymetli ve görkemli atlara sahip olduğundan bahsedilmektedir. Ak Hunların kıymetli ve güzel cinsten atlarının olduğu Çin tarihi

kaynaklarında ifade edilmiştir. Bu görkemli ve değerli hayvanların doğumunu anlatan bir hikâye vardır. Ak Hunların bulunduğu bölgede bir mağara ve bu mağaranın içinde ise kutsal bir at varmış. Bu mağaraya bütün kısraklar getirilir ve burada çiftleşmesinin ardından Wushu-po-li diye tabir edilen iyi cinsten bir at dünyaya gelirmiş (Eberhard, 1999).

Eski Türklerde atın yeraltı varlıklardan olduğuna inanılırdı. Bu da atın ilahi bir güce sahip olduğunu kimi kaynaklarda ise yarı insani özellikler taşıdığını göstermektedir. Şamanların başka dünyalara yolculuklarında “Pura” adı verilen kanatlı at tarafından ruhlarının taşındığına inanmışlardır. At, kahramanların her zaman yanında olan bir silah arkadaşı olmuştur, onlarla konuştukları gibi efsanevi bir özellik kazanmışlardır (Polat, 2020). Yine Kaşgarlı Mahmut yaptığı araştırmalar doğrultusunda bu döneme ait at ile ilgili pek çok atasözü, deyim keşfetmiş bunlara eserlerinde yer vermiştir. Bunun yanında at eti ve kutsal gücü yanında at sütü de önemlidir. Türklerin milli içkisi olan kımız kısrak sütünden yapılmaktadır. Romen kaynaklarında kımızdan bahsedildiğine göre, Altun Orda bölgesinde de ki Türk hanı anlatılırken, on bin beyaz kısrakın var olduğu ve bu atların sadece kımız üretimi için kullanıldığı ifade edilmiştir. Sağılan at sütü tulumların içine doldurularak ortalama bir hafta kadar çalkalanırdı kımız elde edilmiş olurdu. Bu çalkalama işi ne kadar çok olursa kımızın da aynı oranda tadı güzelleşirdi. Öyle ki Hazar ötesi Türk toplumları olarak ifade edilen ve çoğunluğun Müslüman olduğu Türkistan bölgesindeki Türk toplumlarının halen birçoğunun anlattığımız üzere bayram ve bazı özel günlerde at kurban ettikleri ve kımız içmeye devam ettikleri görülmektedir (Danuu, 2012).

Görüldüğü üzere at sadece binek hayvanı olarak kullanılmamış, savaş aracı, eti, sütü, derisi de kullanılmış, göç aracı olarak yararlanılmıştır (Belek, 2015). Türk destanları dönemi aydınlatması açısından önem taşımaktadır. Türk destanı motiflerinden birisi de at motifidir. At motifini incelemek atın Eski Türklerdeki önemini bize daha objektif bir şekilde sunacaktır. Bu bağlamda at motifi destanlarda Türk’ün kanadı olarak anlatılırdı. At tanrı tarafından güçlendirilmiş ve olağanüstü bir varlık olarak anlatılmaktadır. Bazı destanlarda at deli gibi anlayışla duyguları olup kuş gibi kanatlanıp uçtuğu da ifade edilmektedir. Destanlarda at çoğu zaman kahramanın yol göstericisidir. Tehlikeleri önceden sezer ve sahibini o boyutta götürür, korur ya da başı dara sıkışan sahibini bulur veya da ona doğru yolu gösterir. Bu yönüyle atın bilmezleri bilen, son derece akıllı, sezgileri güçlü, önlem alan yönü açığa çıkmaktadır. Bu nedenle atların dış görünüşleri de sıradan bir görünüme sahip değildir. Oğuzların atlarının alınları geniş, gözleri iri ve parıldayan, bacakları uzun, sağrısı

geniştir (Çolak, 2019). Benzer destanlarda ise atı anlatacak olursak; Oğuz Kağan Destanı'nda at önemli bir figür olarak karşımıza çıkar. Bu destanda at, kahraman ile birbirine sıkıca bağlı ve sevgi doluydular. Oğuz'un ak atı karlı dağlarda kaybolur, atı bulmak için kendisi de çok uğraşır ve atını bulan kişiye o toprakları bağışlardı. Manas Destanı'nda ise karşımıza üç tip at çıkmaktadır. Destanda ön planda olan bu atlar Maniker, Akkula ve Taytoru'nun kendilerine ait farklı özellikleri vardır. Destanda Maniker atı kahramanın koruyucusu ve kollayıcısı, Akkula atı kahramanın haysiyetli ve seçkin, son olarak Taytoru atı ise destanın asıl ortaya çıkmasına neden olan attır. Destanlarda dâhil önemli olan atlar Kırgız kültüründe de etkili olmuş ve güzelliği ile ön plana çıkmayı sağlamış cins ve cesur atlara "Gök kurt" isimleri verilmiştir. Hakan gibi önemli kişilerin atları da sahiplerinin şöhretinden nasiplenerek halk nazarında saygı görmüşlerdir. Saygı duyulan bir ata da elbet güzel isimler verilmesi elzem olurdu. Asya'nın kuzey bölgelerinde anlatılan masalarda kutsaliyet atfedilmiş atlardan söz edilirken değerini ve güzelliğini ifade edebilmek için "Altın yelesi, Gümüş üzengili, kuyruğu dokuz örmeli, dokuz kolanlı at" şeklinde tabirler kullanılırdı. Demirkazık diye tabir edilen Kutup Yıldızı'na bağlanmış olan Akboz ve Gökboz atları kazığın etrafında dönerlerdi. Yine bu şekilde Başkurt destanlarında Buzat atı ve Sarat atından bahsedilmekteydi. Daha batı bölgelerde balkanlarda ise isimleri Saru Aygur ve Doru Aygur şeklinde atlardan bahsedilmiştir. Ayrıca at bulunan evlere kötü ruhların giremeyeceği ve at nefesinin de bu kötülükleri kovduğuna inanılırdı. Nitekim sosyal hayata bu kadar çok etkisi olan bir varlığın kültüre ve dil haznesine de detaylı bir şekilde işlenmesi olağandı. Öyle ki Türklerde atlarla ilgili birçok kelimeler bulunmaktadır. En basitinden "aygır" erkek atlar için kullanılırken "kısırak" dişi atlar için kullanılan bir tabirdir. Ayrıca her ne kadar evcil olanlara isimlendirme yapıldıysa da argumak, kulan, yabu, tarpan gibi yabani at türlerine de isimlendirmeler yapılmıştır. İnsan hayatında büyük bir yere sahip olan atın kuyruğunun kesilmesi tıpkı o dönemlerde kadınların saçları ve erkeklerin bıyıklarını kesmesinin anlamı olan yas gibi üzüntülü bir durumu ifade etmekteydi. Ayrıca evi ayakta tutan en büyük direğe atın kanı, yağı veya sütü sürülürdü. Din alanında ise örnek verecek olursak kam ateş karşısında ayini icra ederken beyaz at derisi üstünde duasını ederdi. Kam yerlerin, dağların ve ormanların kutsal ruhlarına dua ederken elindeki kımızı etrafa saçıp at yelesini sallardı (Bıyıklı, 2019).

Atın kullanımına karşılık ona duyulan minnet de tıpkı öteki hayvanlar gibidir. Bu durum Priscos tarihinde de karşımıza çıkmaktadır. Ahmetbeyoğlu (1990) bir at sahibinin

atına bakmasını, bir öküzü bulunan kişinin öküzü doyurmasını ve bir avcının köpeğine değer vererek yaşatmasını mecburiyet olarak görmektedir.

Türklerin destanlarında sıklıkla adı geçen atların özel karakterlerde özel niteliklere sahip olduklarını yukarıdaki örneklerden görmekteyiz. Türk mitolojisinde ise Şubar, Akkula, Burul, Çalkuyruk, Akbut, Yılmaya gibi at isimleri geçmektedir. Bu atlar destanlarda önemli kağan ve hanların atı olarak geçmekte ve önemli özellikleriyle mit ve destanlarda ön plana çıkmaktadırlar. Yine Türklerin atlarının bu dönemde yapılan tasvirlerde sahibiyile birlikte hareket halinde tasvir edildiği görülmektedir. (Ek 1)

Sonuç olarak Eski Türk kültüründe at ve millet büyük bir bağ altında birleşmiş, devlet at sayesinde büyüüp gelişmiştir. Yine bu dönemde atın evcilleştirilmesini ilk kez Türk milleti sağlamış bu sayede birçok gelişmeye önyak olmuştur. Bu gelişme sadece bir bölgeyi değil tüm dünyayı etkileyen bir boyuta ulaşmıştır. Bu bağlamda atın Türklerin de hayatına girmesi Türkleri siyasi yaşamdan kültürel yaşama, dini inançlardan toplumsal ilişkilere kadar birçok alanda etkilemiştir. Bu noktada at ve sahibi ikiz gibi nitelendirilmiş bu noktada at çoğu zaman doğüstü davranışlarıyla da ön planda görülmüştür.

2.3. İslamiyet'e Geçişten Osmanlı'ya Kadar At ve Yeri

Türklerin İslam diniyle tanışmalarıyla beraber yaşam, düşünce ve kültürel yapılarında değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişim ve dönüşümler bazen köklü nitelikte olurken bazen de eski inançla harmanlanarak ortaya çıkmıştır. Tüm bu gelişmeler Türklerde atın yerini de etkilemiştir. İslamiyet öncesi kutsallık atfedilen at İslamiyet'le beraber değerini korumuş ancak atla uygulanan törenlerde değişikliğe gidilmiştir. İslam Dininin gerekliliklerini yazan Kur'an-ı Kerim'de at kelimesi geçmiş, atın geçtiği ayetler yer almıştır. İslam dininde hayvanlar binek hayvanlar ve yenilebilir hayvanlar olarak değerlendirilmektedirler. Binek hayvanların yenmesi zorunlu durumlarda kalınmadıkça haram kılınmıştır. Buradan da hareketle Eski Türkler ve Müslüman Türkler arasındaki en önemli farklardan birisi kurban anlayışıdır. İslamiyet öncesi inançta at kurban edilip yenilebilirdi, hatta atın kurban edilmesi kutsiyet ifade etmekteydi. Ancak İslamiyet ile beraber ayet ve hadisler doğrultusunda atın kurban edilmesi yasaklanmıştır. Bunun yanı sıra at binek hayvanı olarak günlük hayatta ve savaşlarda kullanılmaya devam etmiştir. Örneğin Yasin suresinde 71. ve 74. ayetlerinde hayvanlar hakkında şöyle bildirilmektedir:

Kudretimizi kullanarak kendileri için değerli nice nice hayvanlar yarattığımızı görmezler mi? Biz o hayvanları onların iradesine boyun eğdirdik. Bir kısmını binek olarak kullanabiliyor, bir kısmının da etlerini yiyorlar. Onlar için bu hayvanlarda daha birçok faydalar ve içilecek (süt)ler var. Bütün bunlara rağmen hâlâ şükretmeyecekler mi? (Kur'an-ı Kerim, 71-74).

Kuran bu ayette de açık bir şekilde gösterildiği üzere yenilebilecek ve yenilemeyecek hayvanları belirtmiştir. Ancak unutulmamalıdır ki İslamiyet'in kabulünden itibaren ata verilen kutsiyet devam etmiştir. Bunun en büyük nedeni de Türklerin savaşçılık özelliklerini bu dönemde de sürdürmüş olmalarıdır. Bilindiği üzere İslamiyet sonrası Alp, Alperen'e dönüşmüştür. At da sahibi gibi değişime uğramış ve İslami özelliklere bürünmüştür. İslamiyet kabulüyle at en çokta hükümdarlık alametlerinde ve taht sembollerinde değer kazanmıştır (Çoruhlu, 1995). Abbasilerle etkileşim sonrasında Türklerdeki at kavramı Palabıyık (2002)'ye göre hükümdarın görevini tastirler niteliği kazanmıştır. Bir Türk hükümdarı başa geçince Abbasi Halifesi ona bayrak, tuğ, davul, unvan, menşurun yanında, "altın değerli at" da gönderirdi (Palabıyık, 2002). Böylelikle hükümdarın görevi onanırdı. Atı hükümdarın iki cihanda da dostu olarak sayılmıştır. Eski Türklerde ölü gömme geleneğindeki at kurbanı bu dönemde de kimi zamanlar uygulanmıştır.

İslam Dönemi'nde Türklere gelen kültürel yeniliklerden birisi de minyatür sanattır. Bu sanatın yer verdiği tasvirlerden birisi de attır. At özellikle miraç hadisesinde sıklıkla resmedilmiş, Hz. Muhammed'in gördüğü Burak adlı varlık kadın yüzlü, vücudu benekli, kanatlı olarak tasvir edilmiştir (Çoruhlu, 2002). Yine İslami Dönem yapılan miraç ve diğer hadiselerde Hz. Muhammed ve arkadaşları binek olarak ata binerek ruhlar âlemine yolculuk yapmışlardır. Özellikle Erzurum-Oltu ilçesinde yapılan kazı çalışmalarında çıkarılan mezar taşlarının İslami Dönemlerde at tasvirine benzetilen heykelciklerin bulunması bu tezi destekleyebilir niteliktedir. Yine İslam Dönemi'ne ait bulunan bazı mezar taşlarında koyun-kuzu ve at tasvirlerinde şekillerin bulunduğu görülmüştür. Buradan da hareketle bu tasvirlerin mezar taşlarına işlenmesindeki amacın ölen kişiyi diğer dünyada koruyucu nitelik sağlaması ve Eski Türklerden gelen izler olduğu söylenebilir (İnan, 1991). Bu dönemde at tasvirleri incelendiği zaman dikkat çeken öğelerden birisi atın bir ayağının dizinden kırılmış ve adım atıyor şekilde yapılmasıdır. Buradan hareketle atın devingen bir yapıda daima hareket etmeye hazır halde bulunduğu, atın hareketi temsil ettiği söylenebilir.

Anadolu Selçuklu Dönemi'nde ise ata yine önem atfedildiği söylenebilir. Bu önem Türklerin farklı bir at kültürü olduğundan kaynaklanmaktadır. Bahsedilen bu ata "Türkmen atı" denilmektedir. Bu türler, Orta Asya'dan gelen sonrasında ise Orta ve Yakın Doğu'ya da götürülmüştür (Kesik, 2011). Bu dönemde atın savaş ve binek hayvan olarak kullanılmasının yanı sıra ticari amaçlarla da kullanıldığı bilinmektedir. Eberhard (1987) "Çin Tarihi" adlı kitabında atın kuzeydeki Hunlar tarafından ustalıkla kullanıldığı, Çinli savaşçıların da onları taklit ettiği ancak Hunlar kadar başarılı olamadıklarından bahsetmektedir. Devamında ise Çinlilerin Hunların devam eden baskıları neticesinde Çin Seddini kurduklarını ve burada da Çinli köylüler ile Hunlar arasında ticari alışverişin ve takasın olduğunu anlatmadır. Elbette burada Çinliler ipek kumaşa karşılık Türklerin yetiştirdikleri cins atları takas ettikleri bilinmektedir (Eberhard, 1987).

Anadolu Selçuklu Dönemi'nde atlı asker tasvirlerine de sık sık rastlamaktayız. Bu tasvirler genelde camilerde, sikkelerde, günlük eşyalarda at figürü göze çarpmaktadır. Anadolu coğrafyasında bu döneme ait atlı asker tasvirlerinin en çok bulunduğu yer de Kubadabad Sarayı'dır. Anadolu Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubat tarafından yapılan bu sarayda atlı asker figürleri bulunmaktadır (Ek 2). Bu figür haleli olup koşan bir atın üstünde sağa sola hareket halindedir. Figür Orta Asya göçebelerine uygun olarak başlık ve çizme giydiği, kullandığı üzenge tarzında araçlar ile Selçuklu süvarilerini anımsatmaktadır. Sağ elinde atı dizginlerken sol eliyle mızrağa hâkim olmaktadır. Haliyle at da güçlü ve görkemli olduğu gibi kuyruğu da düğümlüydü. Orta Asya Türklerinin genellikle kullandıkları Midilli cinsi atlar savaş ve av gibi sert ortamdaki hızlarıyla kendilerini ön plana çıkarmışlardır (Otto Dorn, K. 1963).

Bu tasvir hem Eski Türk topluluğu tasvirleriyle hem de sonraki dönem tasvirleriyle benzer özellikler taşımaktadır. At yine bu dönemde sikkelerin üzerinde de yer almıştır. Paranın üzerindeki tasvirde ise bir savaşçının atın üstünde elinde mızrak bulunduğu ve mızrağını ejderhanın açık olan ağzına sapladığı görülmektedir (Ek 3). Süvari ve at tasvirinin burada öne çıkan özelliği ise Eski Türk kültüründeki gibi giyinişe ve savaşçı özelliklerine sahip olmasıdır. Tasvir daha yakından incelendiğinde Eski Türk kültüründe olduğu gibi atın kuyruğunun düğümlü olduğu dikkat çekmektedir. Aynı zamanda tasvirin tamamına bakıldığı sahnenin çok canlı ve hareketli olduğu görülmektedir. Yine bu sahnede böyle bir yapıda duvar kabartması da yer almaktadır.

Yine bu dönemde at üzerinde tasvir edilmiş süvari resimleri birçok mezar taşı, kitabe ve anıtlar da bulunmaktadır. Kırşehir Arkeoloji Müzesinin deposunda yer alan Kırşehir Âşık Paşa türbesinin mezar taşında atlı bir askerin tasviri bulunmaktadır. Bu mezar taşının ilk görüşte bir savaş sahnesi olduğu görülmektedir. At dörtmala koşar bir şekilde hareket halinde tasvir edilmiştir.

Tüm bu tasvirlerden ve kaynaklardan hareketle Anadolu'da İslamiyet sonrasında alp tipi, Alperen, gazi ve dervişlere dönüşmüştür (Maraşlı, 2013). Buradan da hareketle Türklerin savaşçı özellikleri gelişerek atı kullanma güçleri artmıştır. Elbette İslamiyet ile birlikte yeni kaideler ve kurallar gelmiş ancak, atın yeri daima bu dönemde de kutsiyet taşımıştır. Bu gelişmeler tasvirlerde daha çok karşı tarafı korkutma, güç gösterme, üstünlük sağlama amacıyla kullanılmış, süvariler genellikle atın üzerinde resmedilmiştir. Bu nedenle Türklerin bu dönemde sanat anlayışlarıyla birlikte atı harmanladıkları ancak sanattan ziyade tasvirle gücü anlatma düşüncelerinin daha baskın olduklarını görmekteyiz.

2.4. Osmanlı'dan Cumhuriyet Dönemi'ne Kadar At ve Yeri

Osmanlı Dönemi'ne gelindiğinde kültür tarihi olarak ele aldığımızda Selçuklunun devamı niteliğinde olduğunu görmekteyiz. Osmanlı Devleti her ne kadar yeni bir devlet olarak görünse de esasen önceki Türk kültür tarihi üzerine kurulmuştur. Bu nedenle Erken İslamiyet Dönemi ve Eski Türk dönemleriyle bağlantıdır. Osmanlı Devleti'ni diğer Türk uygarlıklarından ayıran en önemli unsur ise kültür ve uygarlığın büyük gelişme kat etmesidir. Bu dönemde Selçuklu Dönemi'nde görülen tasvirler korkutma, güç gösterisi gibi amaçların dışında estetik değer kazanmış ve sanatsal kaygılarla yapılmıştır. Sadece resim veya tasvirde değil, kültürün içine aldığı şiir, yazı, müzik ve birçok alanda estetik değerler ön plana çıkmıştır. Atın Osmanlıdaki yerini dönemin bu özelliklerini bilerek incelememiz bu bağlamda daha yararlı olacaktır.

Öncelikle Türklerle özümsemiş savaşçılık ve atlı-asker kültürü bu dönemde de rahatlıkla karşımıza çıkmaktadır. Yalnızca giyinen savaş kıyafetlerinde, bazı savaş taktiklerinde ve atın değerinde bazı değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli unsur atın sarayda veya halk tarafından nasıl kullanıldığıdır.

Osmanlı Devleti'nin ve Selçuklu Devleti'nin kurulmasındaki en büyük etken atlı birliklerin gücüdür. Bu güç onların kurulmasını hem de birçok coğrafyaya yayılmasını

sağlamıştır. Selçuklular ile Osmanlının atı benimseyişindeki en büyük etken ise atın üstünlük olarak görülmesidir. Selçuklularda saray dışına hükümdarlar at ile çıkmayı tercih ederlerdi. Aynı unsur Osmanlı kültür tarihinde de görülmektedir. Yine bir diğer ortak nokta ise atın öneminin onun rengine, cinsine, türüne göre sınıflandırılmasıdır. At rengi olarak daha çok beyaz tercih edilmiştir. Alparslan, Fatih gibi önemli devlet adamlarının atının renginin beyaz olduğu görülmektedir (Kafesoğlu, 2013).

Yine Osmanlı Dönemi'nde at yetiştiriciliği önemli bir meslek grubu haline gelmiştir. Hükümdarlar kendilerine ait topraklarda at yetiştiriciliği yaptırmışlardır. Zaman zaman yetiştirilen bu cins atlardan önemli görevler yapanlara hediyeler verilmiş, kimi zamansa devletlerarası yapılan antlaşmalarda at hediye olarak gönderilmiştir. Osmanlının ilerleyen dönemlerine doğru ise at yetiştiriciliğinde bir olumsuzluk yaşanmıştır. Bu olumsuzluğun arkasında ise atın uzun süren savaşlar boyunca kullanılması durumunda ölümlerine neden olması ve sanayi devriminin gelişmesiyle birlikte birçok alanda ata olan ihtiyacın azalmasıdır.

Osmanlı Devleti bu nedenlerden dolayı azalan at sayısını artırmak için Kocaeli'nde ve birçok şehirde at yetiştiriciliği alanı oluşturmuştur. Bu çiftliklere damızlık atlar yollanarak at yetiştiriciliğinin yapılması sağlanmıştır. Hatta İzmit'te at yetiştiriciliği belli bir program dâhilinde yapılmıştır (Narin, 2014). Bu çiftlik ve diğer yerlerdeki çiftlikler sayesinde at yetiştiriciliği sistemleşmiş ve verimleşmiştir (Güven, 2020). Atın cenazedeki konumunu ve Osmanlı kültür tarihi içerisinde ki yerini küçük bir örnek ile ifade edecek olursak, ölen kişinin atı cenaze alayının önünde yürütülmesidir. Alayın önünde mezarlığa kadar getirilen bu atlar cenaze törenlerinin önemli bir parçası haline gelmişlerdir. Yavuz Sultan Selim'in yeğeni olan Mısır da 1513 yıllarında ölen Süleyman'ın cenaze merasiminin eski Türk geleneklerine uygun olarak icra edildiği kaynaklarda ifade edilmiştir (Sümer, 1992). Yine aynı şekilde Sultan IV. Murat'ın cenazesi de örnek olarak verilebilir. Onun cenazesinde çok sevdiği atı ters eyerlenip, kuyrukları kesilmiş, üç atı da cenazenin önünde yürütülmüştür. Yine dönemin önemli padişahları ve büyüklerinin aynı şekilde cenaze törenleri düzenlenmiştir. Bunun en büyük örneklerine de dönemin minyatürlerinde sıklıkla rastlamaktayız. Yine Kanuni Dönemi'ne ait tasvir edilen minyatürde eyerli iki atın Sultan Süleyman'ın cenaze töreninde en önde yürüdüğü görülmektedir. Tıpkı Selçuklu Dönemi'nde olduğu gibi bu tasvirlerde de ilgi çeken nokta atların ayaklarının yukarı doğru kıvrık şekilde hareketli bir şekilde tasvir edilmeleridir.

Osmanlı'da atın gelişmesinin yanında at takımlarının da geliştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Osmanlı Devleti zengin savaş stratejileri, at türlerine sahip olmanın yanında atı daha iyi kullanabilmek için nitelikli at binim takımları oluşturmuşlardır. Eyerin şekli ise şu şekilde betimlenmektedir:

Kesme ve hâşeler, eyer üzerine kaplanan kumaş ile uyum içindeydi. Bu uyum, bazen aynı tonların kullanılması ile bazen de zıt renklerin kombine edilmesi ile sağlanmaktaydı. Bu renk birleşimlerinden biri de turuncu ve yeşildi. Turuncu çukadan yapılan kesme üzerine yeşil kadifeden kaplanmış eyer tasarlanmıştı. Diğerine de örnek verilirse, çağla rengi çuka kesme ile yine aynı renk ve kumaştan kaplanan eyer tasarlanmıştır. Sim kaplı eyer ise çoğu zaman farklı renklerdeki kumaşların üzerine tek renk olarak uygulanmıştı (Dingeç, 2011; 6-7).

Atın süslendiği kumaş da özellikle önem arz etmekteydi. At diba, çuka, canfes gibi önemli kumaşlar ile mavi rengin de içinde bulunduğu renklerle atın üzeri örtülmüştür. Bu kumaşların geneli ise özünü ipek türevi maddeler oluşturmaktaydı (Ek 7). Buradan da hareketle ata verilen önemi bir kez daha anlayabiliriz. Bunun nedenlerine baktığımızda ise ata duyulan minnet borcundan kaynaklandığını düşünebiliriz. Çünkü savaşların kazanılmasında askerlerin hünerlerinin etkisi olduğu kadar atında sahip olduğu hünerlerden de kaynaklandığı bilinmekteydi. Özellikle atın bu denli özenli süslenmesinin nedeni bu şekilde açıklanabilir. Osmanlı Dönemi'nde yaşayan, Busbeckq (1939) Osmanlı süvarilerinin atlı geçişlerinde atları çok özenli ve zarif bulmakla beraber, atların haşelerinin de yine aynı özenle hazırlandığını, üzerinde değerli birçok taşın işlenmesinin olduğunu aktarmaktadır (Ek 11-12). Yine Ali Ufki Bey Türk süvarilerinin atlarının çok özenle süslendiğini, eyerlerinin gösterişinin olduğunu, gümüş ve birçok değerli taşın bu süslemede kullanıldığını anlatmaktadır (Ufki, 2004). Elbette Osmanlı Dönemi geniş bir tarihi sürece yayılmaktadır. Başlangıçta bu derece yüksek değerde olan taşlarla süslenen haşeler ilerleyen zamanda azalmaya başlamıştır. Bunun elbette ki nedenleri arasında Osmanlı'nın bozulan ekonomik yapısını sayabiliriz. Ekonominin bozulmasıyla at yetiştiriciliğinin zarar görmesi, at malzemeleri, at haşeleri gibi değerli ve sanatsal eşyaların zor bulunmasına yol açmıştır. Özellikle 18. yüzyıla gelindiği zaman haşelerde gümüş ve değerli taş kullanımı bırakılmış, haşeler siyah bir örtüden yapılmış, üzeri sim ve yıldız ile süslenmiştir, bununla beraber saçaklar daha dikkat çekici yapılmıştır (Dingeç, 2011). Atın üzerindeki haşelerin değişimi arşivlerde de anlatılmıştır (Ek 8).

Osmanlı'da at o kadar önemliydi ki, at üzerinde padişahların yemin ettiği dahi görülür. Eğri Fethi sırasında III. Mehmet'in Nemçelilere kaleyi alırken şöyle yemin ettiği bilinmektedir: “Bindiğim at ve kuşandığım kılıç hakkı için yemin ederim ki...” (Murathan, Koç, Murathan ve Kartal, 2019). Osmanlı Dönemi'nde dikkat çeken bir diğer at kültürü ise Eski Türklerde olduğu gibi bu dönemde de at öldürme geleneğinin devam ettiğidir. Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa avlanırken atından düşüp ölünce Bolayır da yaptırdığı imarethanenin yanındaki türbeye gömüldü, Eski Türklerde olduğu gibi burada da Süleyman Paşa'nın atı öldürülmüş ve hemen yamacına gömülmüştür (Kahraman, 1995). Yine bu dönemde at birçok oyunda da kullanılırdı. Süvariler cirit ve binicilik gibi hünelerini bazen bir müsabaka bazense halk önünde sergileyerek gösterirlerdi. I. Ahmet'in oğlu Sultan Osman bahsedilen bu meydanlarda oyun oynayan şehzadelerdendi (Celal, 1946). Buradan da anlaşılacağı üzere at pek çok alanda kullanılmıştır. Bu nedenle pek çok ülkeye de at ithalat ve ihracatı yapılmıştır. Hükümet üyeleri, vezirler ve diğer yüksek makamlı devlet adamlarından çoğu Osmanlı'da atı ilgi duyardı. Her ne kadar zor ve pahalı olsa da Arap diyarlardan iyi cinste atlar getirilir ve özenle bakımları yapılırdı. Kıbrıs, Merzifon ve Kayseri'de merkepler, Mısır'da meşhur beyaz merkepler, adalarda ise midilli türünde at besleyen insanlar çoğunlukta idi. Bu tür cinslerin hepsinin bakımı özenle yapılır ve çoğaltması için çalışılırdı (Arısan ve Günay, 1995). Osmanlı Devleti'nde görüldüğü üzere pek çok türden atın bulunduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır. Osmanlıda sarayda önemli ağa ve han sahiplerinin atlarına bakmak için seyisler bulunmaktaydı. Sarayda bu görevlilere emir-i ahur denirdi. Bu kişiler atın her türlü bakımından sorumlu olan kişilerdi. Yine at sahibi bir yere gitmek isterse veya ava çıkmak isterlerse atı hazırlarlardı. Emir-i ahur ağası giyinişi ise; kolları aşağı sarkık sırma cepken ve sıkma poturdan ayakkabılar giyerlerdi. Diğer seyis ve arabacılar ise daha hafif cepkenler ve potur giyerlerdi (Arısan, Günay, 1995). Bu dönemde önemli kişilerin de atlarına isim verdikleri görülmektedir. Köroğlu'nun atı Kırat, bunlardan birisidir. Yine Osmanlı Devleti'nde şiir türü olan rahşiyeye, atlara övgü yazmak için oluşturulmuş bir türdür. Osmanlıda atların değerli görülmesi hasebiyle tıpkı Eski Türklerdeki gibi çoğu zamanda satılması uygun görülmemiştir. 1570 yılında İranlıların Şam atlarından damızlık istemeleri üzerine sağlam atların değil sakat erkek atların damızlık verildiği bilinmektedir. Osmanlı'da atın kullanıldığı diğer alanlar ise şu şekildedir:

1. Atın enerjisi,
2. Atın gübresinden mantar yetiştirilmesi,
3. At etinin değerlendirilmesi,

4. At sütünün değerlendirilmesi,
5. Atın spor yapmada kullanılması,
6. Atın ucuz tarım artıkları ile beslenmesi ve tarımda kullanılması,
7. İnsana arkadaş olabilecek cana yakın bir varlık olabilmesi (Güleç, 2006: 71).

At böylelikle Osmanlı Dönemi'nde birçok sahada kullanım alanı kazanmış, atın hemen hemen her şeyinden fayda elde edilmiştir. Yine bu dönemde at sayesinde halk arasında da birçok iş alanı oluşmuştur. Nalcılar, seyisler, arabacılar, sarayda emr-i ahur ağaları ve görevlileri, Eyerciler gibi birçok iş sahası açılmıştır. Bu da birçok noktada ekonomiye ve sosyo-kültüre imkân sağlamıştır.

Atın Osmanlı'dan Türkiye Dönemi'ne geçişindeki rolü de büyüktür. Türkler için Kurtuluş Savaşı'nda atın rolü önemlidir. İstiklal Savaşı'nda ordumuz kağnıları kimi zaman atlarla kimi zamansa öküzlerle çekerek cepheye mühimmat taşımışlardır. Bunun yanında yine birçok düzenli ve düzensiz orduda (Kuvay-ı Milliye) at savaş aracı olarak kullanılmıştır. Bu durum İbrahim Çallı'nın dönem tasvirini yaptığı tablolara da yansımıştır (Ek 15). Topkapı Sarayı'nda da at tasvirleri yer almaktadır (Ek 16). At bunun yanında pek çok kez Atatürk ile birlikte tasvir edilmiş, heykelleri yapılmıştır. Genelde bu tasvirlerde at şaha kalkmış bir şekilde hareket halindedir (Ek 17). Benzer bir tasvir de Sultan IV. Murat için yapılmıştır (Ek 18).

2.5. Modern Türkiye Dönemi'nde At ve Yeri

Günümüz modern tarihine geldiğimizde ise atın yerinin değişmesi motorlu taşıtların gelişmesiyle birlikte oluşmuştur. Motorlu taşıtların gelişmesi ve günlük hayatta kullanılmaya başlanması, atın ulaşım aracı olarak kullanmasının azalmasına, zamanla atın yok denecek kadar az görülmesine neden olmuştur. Yine sanayi inkılabından bu yana ateşli silahların gelişmeye başlaması kılıç, kalkanla yapılan meydan savaşlarını azaltmış, buna bağlı olarak da atın savaşlardaki yeri kaybolmaya başlamıştır. Bu nedenle atın kullanım alanının azalması ile birlikte at varlığı da azalış göstermiştir. At yalnızca, kültürel etkinliklerde, spor ve yarışmalarda kullanım alanı bulmuştur. Özellikle at ile olan sporlar "ata sporu" olarak nitelendirilmiş, kültürü yaşatmak adına bu tür sporlar kültürel olarak icra edilmiştir. Yine bu dönemde at sadece kültürel etkinlik olan fayton gezilerinde kullanılmış hatta günümüze yakın dönemlerde insanlar atın bu şekilde kullanılmasının doğru olmadığını söyleyerek itirazlarda bulunmuşlar, neticesinde ise atların bu şekilde kullanılmaması kararı

alınmıştır. Buradan da hareketle günümüzde atın kullanım bulduğu alanları şöyle sınıflandırılabilir:

1. Atlı Oyunlar,
2. Atlı Sporlar,
3. Atlı Yarışlar,
4. Atlı İş ve Gösteriler (Koçkar, 2012: 9).

Görüldüğü üzere sanayi inkılabıyla değişen ve gelişen dünya şartları ülkemizi de etkilemiş modern kültür tarihinde atın kullanım alanları azalmıştır. Bunun yanında at, modern Türkiye döneminde faytonlarda da ulaşım aracı olarak kullanılmıştır (Ek 13). Ancak gelişen ve sanayileşen Türkiye ile birlikte fayton kullanımları azalmış dolaylı olarak da atın kullanım alanı azalmıştır. At daha sonrasında ise sadece çeşitli yarış müsabakalarında yer almıştır. Bu da ata yeni bir alan oluşturmuştur. Yine bu dönemde Osmanlı Dönemi'nde de meslek alanı oluşturan nalbantlar günümüzde azalsa da yer yer görülmektedir (Ek 14). Atın manevi olarak öneminin anılması ise günümüzde pek çok eserde işlenmiştir. Bunların en güzel örneklerinden birisi de Necip Fazıl Kısakürek'in yazdığı Ata Senfoni adlı eseridir. Bu eserde Kısakürek ata nazım nesir karışık övgüler yazmıştır (Kısakürek, 1984). Bunun yanında yine günümüzde yapılan çeşitli arkeolojik kazılarda eski dönemlere ait hayvan üslubunun görüldüğü ya da günlük yaşamda kullanılan at eğer takımları bulunmuştur (Toraman, 2018).

III. BÖLÜM

3. TÜRK KÜLTÜR TARİHİNDE KURT

3.1. Türk Kültür Tarihinde Kurt ve Yeri

Türkleri en az at gibi hemen hemen her dönemde etkilemiş, yaşam tarzı oluşturmasında temel aldığı hayvanlardan birisi de kurttur. Türklerin kutsiyet atfettiği ve kendi karakterlerini, yaşam tarzlarını ve savaşçı özelliklerini gördükleri kurt, Türk tarihinde en çok kullanılan kutsal hayvanlardan biri olmuştur. Kurtlarla ilgili olarak “Hayvan ata” kavramı devlet, hükümdarlık vb. gibi unsurların sembolü olmuş, kurt hayatın birçok alanında etkisini göstermiştir (Polat, 2020). Kurt, Türklerin konar-göçer hayatında kültürel hayata sinen hayvanlardan birisidir. Kurdun kutsal sayılarak, kültürel tarihte öne çıkmasının en önemli sebeplerinden birisi kurdun Türkler tarafından ata-ecdat olarak görülmesidir. Türklerin bu inancı kültürel tarihte birçok efsaneye, mite, destana da konu olmuştur. Bunun yanı sıra döneme ait kazılarda çıkartılan tasvirler, kabartmalar, imgelemler bu tezi doğrulayacak niteliklerdir. Kurt, Türklerin yaşadığı bozkır kültüründe her an savaşa açık olan coğrafyada bazen onların kurtarıcısı, bazen yol göstericisi bazen de atası olarak görülmüştür. Yine Türkler savaşçı özelliklerini, saldırılarını, savaş taktiklerini kurdu örnek olarak oluşturmuşlardır (Durmuş, 2012).

3.2. Eski Türklerde Kurt ve Yeri

Bozkır kültüründe özellikle coğrafyanın yapısından kaynaklı olarak da kurdun tanrı tarafından Türk’ü korumak için yollandığı düşünülmüştür (Bayat, 2007). Bu nedenle Eski Türklerde kurdun zaman zaman bayrak sembolü olarak da tercih edildiğini görebiliriz, böylelikle bayraklarda kurt hem siyasal gücü, hem kudreti, hem de savaşçılığı simgelemektedir (Wambery, 2013). Kurt simgesi Türklerin en eski kurganlarından birisi olan Pazırık kurganından çıkmıştır. Pazırık kurganında kurt motifine ait pek çok şekil bulunmuştur (Ek 19-20-21).

Kurt, tüm bu kutsiyetiyle Orta Asya'da böri, börü, bozkurt, asena, çine, börteçine, aşına gibi adlandırmalarla anılmaktaydı. Bunun yanında kurt bir ongun veya totem hayvanıydı. Kurdun önem arz ettiği uygarlıklardan birisi; Hunlardır. Hunlar kurt ata mağaralarıyla türediklerine inanmaktadırlar. Çin kaynaklarında ifade edilenlere göre Tu-kiu'ların Han'ı Du-gin dağında otururdu. Bu dağda oturarak atalarına her yıl kurban keserdi. Messerschmidt ve Müller'in verdiği bilgiler ışığında Yenisey Nehri boyundan, Kemçik Nehri istikametinden Çakal Nehri ağzından on iki saatlik mesafede bünyesinde fazlaca nesne ve yazmanın da bulunduğu etrafı mezarlık ile çevrili olan mağara bulunmaktadır. W.Radloff'un anlattığına göre bu bölge Köktürk efsanelerinde de geçen dişi kurdun on tane erkek çocuğu dünyaya getirdiği bir kurt mağarası olabilme ihtimali vardır (Radloff, 1954). Burada görüldüğü gibi Türklerin birçok kez soyunu kurt sayesinde türettiği anlatılmaktadır. Kurt-ata kavramı ise ilk kez M.Ö. 2. yüzyılda Çin yıllıklarında rastlanmaktadır. Yine Çin yıllıklarında kurt tarafından emzirilen Türk çocuğunun anlatısı bulunmaktadır. Kısaca değinmek gerekirse Bozkurt efsanesinde anlatılanlara göre Ta-yu-çu'lar ile Vusunlar arasında çıkan çatışma da bütün Vusunlar hayatını kaybeder. Geriye tek Vusun hakanının yeni doğmuş olan oğlu öldürülmeden kalır. Yeni doğan bebeği öldürmezler ama kolları ve bacaklarını kesip sazlığa atarlar. Bu bebeğin yanına bir dişi kurt gelir ve onu emzirir. Bu olayı haber alan Hun hükümdarı bu bebeğin kutsal biri olduğunu düşünür ve yanına alarak büyütür. Bebek büyür ve hükümdar onu ordusunun başına komutan yapar (Ögel, 2003; Roux, 2005).

Görüldüğü üzere, sadece erkek kurt değil, dişi kurt da kurt-ata olarak görülmüştür. Türkler türeyişlerini ve atalarını genelde kurda dayandırmış bu nedenle en çok kurtla ilgili sözlü dönem destanlarına yer vermişlerdir. Burada dişi kurt Türk çocuklarını emzirmiş, onların hayatta kalmaları sağlamıştır. Dönem tasvirleri de bu destanı desteklemektedir (Ek 22). Yine Türklere ait önemli destanlardan bir diğeri olan Türeyiş destanında da kurt önemli bir varlık olarak kendini göstermiştir. Destana göre Koa-çı Kağanı iki kız çocuğuna sahiptir. Bu kızlar gayet güzel, akıllı ve iyi kalplilermiş. Kağan bu meziyetleri ön planda olan kızlarının bir insanoglu ile evlenmesini istememiş onların sadece Tanrı'yla evlenmelerine razı olduğunu dile getirmiştir. Bu düşünce içerisinde olan kağan, kızlarını yanına alarak bir dağın doruğuna götürmüş ve oraya bırakıp beklemelerini söylemiştir. Kızlar uzun bir bekleyişin ardından yaşlı ve ihtiyar bir kurt ile karşılaşmış ve kızlardan küçük olan bu kurdun tanrı olduğunu söyleyerek bu kurtla evlenmiştir. Kagnılı toplumu kağanın bu kızıyla kurttan türemişlerdir (Ögel, 2003).

Burada da kurt-ata erkek bir kurt olarak anlatılmış ve Türk boyunun erkek kurt sayesinde türediği görülmektedir. Yine Ergenekon Destanı'nda bir türlü yaşadıkları yerden kurtulamayan Türklere yolu bir kurt gösteriyor ve dağdan çıkış yolu kurt sayesinde bulunuyordur. Burada ise kurt yol gösterici şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Türklerin dişi kurttan geldiğine inanılan Türk destanında ise Türkler soyunun Aşına adı verilen bir soydan geldiğine inanılmaktadır. Yine Orhun abidelerinden birisi olan Kültigin yazıtında bir kurdu emen çocuk resmi bulunmaktadır (Sertkaya, Alyılmaz, 2011). Hatta bir Türk boyu olarak bilinen Başkurtlar soyunu, avcılık yapan bir Türk'le dişi kurdun evliliğine dayandırmaktadır (Çoruhlu, 2014). Son olarak Oğuz Kağan Destanı'nda ise kurt birçok kez Oğuz Kağan'a yol gösteriyor, onunla konuşarak fikir veriyordu. Bu sözlü kültür ürünü olan destan ve mitlerden görüldüğü üzere Türkler soylarını gerek dişi gerek erkek kurda dayandırmaktadırlar. Böylelikle atalar kültüründe önem arz eden hayvanlardan birisinin kurt olduğunu söyleyebiliriz. Roux (1994) kurdu bu yönüyle "ecdad hayvan" olarak kabul etmektedir. Türk'ün kurt soyundan geldiğini anlatan buna benzer pek çok mit, destan, efsane ve Çin yıllıkları gibi kaynak bulunmaktadır. Doğu Türkistan'da da Bezeklik tapınağında yapılan kazılarda kurt başı tasvirleri bulunmuştur (Ek 8-9). Yine Göktürklerin bayraklarının mavi zemin üstünde kurt başı olduğunu bilmektedir. Türk devletlerinin kurt ile ilgili ortak totemleri olduğu bilmektedir. Göktürk, Halaç ve Karluklarda kurt bir eğitimci olarak ortak motif şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Togan, 2002).

Türkler sadece manevi değerlerini kurda dayandırmamakta maddi olarak hayatta kalmalarının da kurt sayesinde olduğuna inanılmaktadır. Bu nedenle Bozkır yaşamının gereklilikleri olan yaşam tarzını da kurttan öğrendiklerini ifade etmektedirler. Ateş yakmayı, savaşmayı, silah yapmayı ve yontmayı, çadır kurmayı, yol bulmayı, iz takip etmeyi kurttan öğrendikleri ifade edilmektedir (Bayat, 2007). Yine ekonomisi hayvancılığa dayanan Türk kültüründe kurt diğer tehlikeli hayvanlara karşı Türk yurdunun hem maddi, hem de manevi koruyucusu olarak görülmüştür. Bu da kurdun çok güçlü doğüstü bir varlık olarak görüldüğünün ispatlayıcısıdır. En sert kış günlerinde, en zor hava şartlarında dahi Türkler kurdun aç kalmayacağına ve bir şekilde hayatta kalacağına hatta tanrının ona yiyeceğini gökten attığına inanmışlardır (Durmuş, 2012). Bu nedenle Türklerin bozkır yaşamında yaşadığı zorlu yaşam şartları ile kurdun ki özdeşleştirilmiş bu bağlamdan hareketle kurt manevi olarak model alınmıştır. "Beyaz kurt" Türklerin yenik düştükleri zaman Çinlilere haraç ve vergi olarak verilmiştir (Çoruhlu, 2012). Buradan da hareketle nadir de olsa kurdun tazminat olarak verildiği görülmüştür.

Çin yıllıklarından kurt ile ilgili öğrendiğimiz bir diğer bilgi ise askeri yöneticilik vasfında olan kişilerin bayrak direklerinin ucuna altından olan bir kurt başı taktıkları ve bu muhafızlara da böri dendiği kaydedilmiştir (Çoruhlu, 2014). Bu kelimenin anlamı Çin dilinde kurt yani kurttan gelen kişi demektir. Yine Göktürlerde kağanın esas muhafızlığını yapan savaşçılara böri denilmektedir. Bazı boylarda ise devlete tabii olanlara “İlteber” denilmiş, bu kelime de yine kurt manasında kullanılmaktadır. Altay Türklerinde kurt bu sebeplerden bayrak olarak önde taşınmaktadır. Kurt sembolü bayrağın önde taşınmasının ise bir nedeni vardır. İhtiyarlayan kurtlar, kurt sürüsünün en önünde gitmekte ve sürüye doğru yolu göstermektedir. Böyle tecrübe sahibi yaşlı kurtlara “gök yeveli kurt” denilmiştir. İşte bu sebepten dolayı Türk bayrağında bulunan kurt sembolü önde götürülmüştür. Kurt burada kılavuz, eğitmen, ihtiyar bilgi vasfındadır.

Yine Türklere ait olan ve diğer dönemlerde de sık sık kullanılan “Turan taktiği” diğer adıyla “Kurt Kapanı, Kurt Oyunu” gibi taktikler taarruza dayalı yöntemlerdir. Bu taktiğe göre önce Türkler karşı tarafı şaşırtacak bir hücumda ok yağdırırlar. Öbür birlikler sonra şiddetli bir şekilde savaşırldı. Daha sonrasında güçleri azalmış gibi taktiksel olarak geri çekilmeye başlarlar, bu geri çekiliş yarım ay şeklinde yapılır. Ardından düşman askerleri onların peşinden gelirken yarım ay tamamen yuvarlak şeklinde Türkler tarafından çevrilir. Bir anda tüm cephelerde Türk askerlerini gören rakipler şaşkınlıkla her taraftan gelen askerlerle savaşmaya çalışırlar. Sonuç olarak “kurt kapanı” denen bu savaş taktiği sayesinde Türkler hemen hemen her savaşta başarı elde etmişlerdir. Yine Oğuz Kağan halkına “Kök böri bolsıngıl Uran” (Bozkurt sesi savaş parolamız olsun) diyerek parola olarak kurt sesini temel almışlardır (Sarı, 2017).

Yine günümüzde de bazen uygulandığı görülen kurtla ilgili bazı inanışlar görülmektedir. Bunlardan birisi özellikle Erzurum ve çevresinde uygulanan doğum yapan annelerin yataklarının altında koyulan, al basmasını önleyen kurt derisidir. Kurt derisi kuvvetle muhtemeldir ki kurt ataya ve kurdun koruyuculuğuna dayanan bir inançtan dolayı koyulmaktadır (Kalafat, 1995). Buna benzer bir inanış da Güneydoğu Anadolu’da kırsal kesimlerde görülmektedir. Buradaki ebeler yanlarında her zaman kurt kafatası bulunduruyor bunu kırkı basan çocuklarda tas olarak kullanıp onları yıkayınca şifa bulacaklarına inanıyorlardı. Karaçay Türklerinde de hamile kadınlar boyunlarına kurt dişi takarak güvenliklerini sağlarlar ve doğan çocukların da beşiklerinin dört köşesine kurt resmi asarak yine çocuğun güvenliği sağlanırdı (Kayparov, 2000). Kuzey Azeri kültüründe ise doğan

çocuğun cinsiyeti kız ise loğusa kadının yastığı altına makas, iğne, ayna, üsküf(süslü işlemeli yazma) gibi nesnelere koyulur, erkek ise loğusa kadının altına bıçak, kurt dişi, kemik, kartal gagası gibi eşyalar koyulurdu. Sarıkamış, Kars dolaylarında ise doğan erkek çocuğun kurt gibi cesur olması için burun kanatları delinip buradan da kurt kılı geçirilirdi. Yine bu yörede çocuk koruma büyüünde kullanılan maddelerden birisi de kurttırnağı olurdu (Kalafat, 1995).

Hıdırellez'in bir benzeri uygulanan Bulgaristan'da ise üzerinden atılan ateş söndürüldükten sonra küllerin üzeri örtülür, ertesi gün çıkan resim şekil eğer kurda benzerse o yılın mutlu, huzurlu ve başarılı geçeceğine inanılırdı. Bu örnekte yeniden doğuşu simgeleyen ateş, od ile kılavuz olan gelecekte haber veren kurt motifi birleştirilmiştir (Birerova, 1998). Yine birçok Türk devletinde çocuklara Kurt Bey, Kurt Hanım, Kurtnezir, Zikir Kurt gibi isimler verildikleri görülmektedir. Özellikle Tatar ve Karaylarda bu isimlere fazlaca rastlanmaktadır.

Avar ve Kumuklarda ise köpeklerin kurt gibi ulumaya başlaması uğursuz olarak değerlendirilir, bunun sonucunun ölüm olacağı şeklinde yorumlar yapılırdı. Bu olay yine Kırım'da da bu şekilde yorumlanmıştır. Yine kurdun don değiştirmesine Eski Türklerde sık sık rastlamaktayız. Kimi zaman tanrı kurt donuna girmiş ve insanların arasına katılmıştır. Esin (1980)'e göre de zaten Ergenekon, Oğuz Kağan, Bozkurt ve diğer destanlarda kurt sembolik olarak kullanılmıştır. Burada herhangi bir kişi veya tanrı kurt donuna girerek Türkleri korumuştur. Bunun yanında Yunan kaynakların da dahi tıpkı Türk kültüründe olduğu gibi kurdun kutsal sayılarak çeşitli kılıklara bürünerek tapınlara geldiği ve bilgelik yaptığı görülmüştür (Heredotos, ?).

Eski Türklerde kurt mağara duvarları da çizilmiştir (Ek 24). Bunun yanında kurt, döneme ait eşyalarda da şekillendirme unsuru olarak kullanılmıştır (Ek 25). Eski Türklerde bir diğer öne çıkan olgu ise, insanların kendilerinden üstün olan canlıları kendilerine örnek olarak almalarıdır. Bunun en güzel örneklerinden bir tanesi de kurttur. Kurdun doğa ile uyumu, savaşçılık yönleri, hızlı koşması gibi özellikleri Türkler tarafından örnek alınmıştır. Bu durumu Polat (2020) şu şekilde aktarmaktadır:

Eski Türklerin hayvanlarla ilişkileri, rekabet ve dayanışma şeklinde gelişmiştir. Onları yaşamlarının devamlılığı için avlamış, evcilleştirmiş ve kullanmışlardır. Türkler, Gök Tanrı inancı dâhilinde, kendilerinden daha hızlı koşan, daha iyi yüzen, uçabilen canlıları kendilerinden üstün bulmuş; bu sebeple hayvanlara çok saygı

göstermiş, kozmik roller biçmiş; böylece yaratılış mitolojilerinde hayvanları ön plana çıkarmışlardır. Türkler için hayvanlar, saygıdeğer mukaddes varlıklar olup kutsal hayvanların bazılarının Tanrı tarafından gökten indirildiğine inanılmaktadır (Polat, 2020).

Sonuç olarak Eski Türk Dönemi'nde kurdun yeri paha biçilemez derecede önemli ve gelişmiştir. Kurt kimi zaman koruyucu varlık, kimi zaman totem ve ongun, kimi zamansa kılavuz olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurdun bu denli çok görülmesinin nedeni şüphesiz ki Türklerin yaşadığı Bozkır coğrafyasıyla da ilişkilidir. Onun bu denli zor şartlarda yaşam sürmesi, aynı kurt gibi zorlu şartlarda yaşam sürdüren bu canlıyla arasında özdeşim kurmasında neden olmuştur. Şüphesiz ki Türkleri bu kadar etkileyen kurdun edebiyattan sanata, savaş stratejilerinden inançlara kadar nüfuz etmesi şaşırtıcı değildir.

3.3. İslamiyet'e Geçişten Osmanlı'ya Kadar Kurt ve Yeri

İslamiyet'in kabulünden sonra da Türklerde kurt sembolü kullanılmış olup anlamında kimi zaman değişiklikler ve dönüşümler yaşanmıştır. Özellikle Selçuklu Dönemi'nde bozkurt kültürünün devam ettiği görülmektedir. İlk İslami Dönem eserlerinden olan Kutadgu Bilig'de de birçok yerde bozkurt motifi geçmektedir. Kutadgu Bilig'de Öğdülmiş, kumandanın sahip olması gereken özellikleri şöyle anlatmaktadır:

“tonguz teg titimlig böri teg küçi (domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli)”

“adıglayu azgır kutuz teg öçi (ayı gibi azılı, yaban sığırı gibi kinci)”(Hacıp, 2008: 450).

Kurt sembolü her ne kadar bu dönemde kullanılsa da Eski Türklerde olan birçok hayvan gibi ilahi anlamını kaybetmiştir. Kalan bir takım inançlar ise İslam inancıyla kaynaştırılmaya çalışılmıştır. Bazı kurt ile ilgili olan inanışların olumsuz anlamlar kazanması dışında güç ve yiğitlik gibi anlamları da devam etmiştir (Çoruhlu, 2000). Selçuklu Dönemi'nde güç önemli bir unsurdur. Bu nedenle yırtıcı nitelikte sayılabilecek pek çok hayvan seramikler, saraylar ve birçok yerde tasvir edilirdi. Kurt da bu tasvirler arasında yerini almıştır. Kurt genellikle mavi fonlu olan tabakların üzerine dişleri sivri, kulakları dik bir şekilde gerçekçi bir tasvirle biçimlendirilirdi. Bunu Büyükçanga şöyle ifade etmektedir: “Figürlerin başı, geriye doğru çevrilmiş, yönleri sola doğru koşar vaziyettedir. Boşluklar ise bitkisel desenlerle tamamlanmıştır” (Büyükçanga, 2006: 85). Yine bazı yerlerin

duvarlarında devingen bir şekilde hareket edercesine canlandırılmış kurt tasvirleri bulunmaktadır.

Türklerin kurdun bir diğer anlamı olan mağarayla birleşik bir şekilde anıldığı ve türeyiş sağlaması gibi unsurların dayandırıldığı anlam ise bu dönemde değişmiştir. Eski Türkler, atalarının kurt soyuna dayandığını kabul ederken İslamiyet'i kabul etmeyle birlikte Türkler atalarının Âdem ve Havva olduğunu kabul etmişlerdir. Bu da kurdun artık mitolojik olarak yaratılış veya yaratıcı veya da tanrısal gücünün kalmadığını göstermektedir. Buna Anadolu'nun Begdilli Boyundaki Ceritler hakkındaki şu olay hikâyesinden ulaşabiliriz:

1691 yılında çıkan ferman ile Osmanlı Devleti'nde bulunan aşiretlerin kendilerine verilen topraklara yerleşmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu fermanda Begdililer Aşireti Rakka'ya gönderilmiş lakin aşiret gittiği bu yere alışmadığı için geri dönmüştür. Rakka bölgesinin valisi olan Yusuf Paşa, Begdililer Aşireti'ne eğer kendilerine verilen topraklara yerleşmezler bütün aşiretin öldürüleceği haberini göndermiştir. Bu sebeple otuz civarında Türkmen beyi kılıçtan geçirilmiştir. Bu öldürülen beylerden birisinin eşi üçüz bebek dünyaya getirmiştir. Sürgüne gideceğini anlayan kadın bebeklerinin öldürüleceği endişesi ile onları bir mağaranın içerisine bırakmıştır. Aradan birkaç yıl geçtiğinde yurda geri döner ve mağaraya gelir. Burada çocuklarının yaşadığını görünce bunun nasıl olduğunu anlamak için bir köşeye saklanıp beklemeye başlar. En sonunda görür ki bir kurt ağızında getirdiği yiyecekler ile çocuklarını beslemiştir. Kadın daha fazla duramayıp çocuklarını yanına alıp çadırına geri döner. Çocuklarına Boynu İnce, Kurt Karaca ve Cerit isimlerini verir (Gömeç, 2009).

İslami Dönem' de insanların hala eski kültür altında öğrendikleri kurt motifi etkisinde olduklarını bu nedenle isimler verilerken kurt kelimesinin geçtiği görülmüştür. Ancak anlam olarak kurdun türeyiş anlamını yitirdiği görülmektedir. Yine kurdun isim olarak kullanıldığına şu şekilde örnek gösterebiliriz:

“Selahaddin'in annesi, Amine Hatun bin Onur, Şehabeddin Mahmut bin Tokuş'un kardeşidir. Türk'tür. Selahattin'in kız kardeşi Rabia Hatun, önce Saadettin Mesut bin Onur (Üner), sonra da Muzafferüddin Gökbörü ile evlenmiştir. Her ikisi de Türk'tür. Gökbörü Türkçede Bozkurt demektir. Ağabeyi Şahinşah'ın eşinin adı Kutlukız Hatun idi. (Şeşen, 1987: s. 10).

Görüldüğü üzere Sultan Selahattin'in soyundan olan bazı kişilerin isimleri kurt, börü kelimeleri hala süregelmiştir. Bu da kurdun hala anlamı geçerli olmasa da isimsel

olarak sürdüğünü göstermiştir. Bir diğer konu ise bayrakların üzerinde yer alan kurt motifidir. Kurt motifi Eski Türklerde olduğu gibi İslamiyet'ten sonra da bazı Türk devletlerinde kullanılmıştır (Sümer, 1959). Selçuklularda ise kurt izi gücü ve kahramanlığı simgelemektedir. Yine bu dönemde karşımıza ilginç bir şekilde kurt don değiştirme şeklinde çıkmıştır. İslamiyet'in kabulüyle beraber Hızır, veli, pir gibi kişilerin insanlara yol gösterirken don değiştirerek kurda da dönüştükleri görülmektedir. Bu da inanç olarak farklı olsa da kılavuz olma konusunda her iki dönemde de kurdun yol göstericiliğinin olduğunu göstermektedir. Yine Çuvaşlarda İslamiyet'in de etkisiyle "Pihampar" teriminin yaygınlaştığı bilinmektedir. Bu terim "Çuvaşça: Tanrı, kurtların efendisi" anlamını taşımaktadır (Denisov, 1959). Müslümanlığı kabul eden Çuvaşlarda da kurt ile tanrı arasında bağlantı kurulmuştur.

Sonuç olarak İslamiyet'in kabulünden sonra kurt motifi görülmekle birlikte çoğu zaman dini inanışların değişmesinden dolayı önemini yitirmiştir; ancak daha önce uzun süre etkisi altında kalınan kurt motifi yine de zaman zaman görülmüştür.

3.4. Osmanlı'dan Cumhuriyet Dönemi'ne Kadar Kurt ve Yeri

Selçuklu'nun ve İslamiyet kültürünün devamında sayılan Osmanlı kültür tarihinde kurdun yeri şüphesiz ki Eski Türk devletlerinde olduğu gibi değildir; ancak kurt burada da simgesel olarak birçok alanda kullanılmıştır. Özellikle Osmanlı'nın sanat konusunda çok ileriye taşınmasıyla birlikte desenlere kurtağzı, kurt izi, canavar ayağı gibi isimlendirmeler yapılarak kurda da atıfta bulunulmuştur. Yine kurdun koruyuculuk sembolü olduğu bilinen Anadolu'da yaşayan çiftçiler bir köpek türüyle kurdu birleştirerek hayvanlarını koruması için kangal köpeğini elde etmişlerdir. Doğuda yaşayan göçebeler bu türe "canavar" diye adlandırma yapmışlardır. Bu nedenle çiftçiler bu dönemde de kangal dedikleri bu türü yanlarından ayırmamışlar Eski Türklerde olduğu gibi onu yandaş, dost, koruyup kollayan birer varlık olarak görmüşlerdir. Ancak kangalın kurdu boğabilen tek canlı olduğu bilinmektedir. Yine bu dönemde Anadolu kilim dokumalarında kurt izi, kurtağzı, canavar ya da doğrudan kurt şeklinin dokunduğu görülmektedir. Bunun nedeni halıdaki sembollerin haneyi koruyacağına dair olan inançtır. Buradan da görebilmekteyiz ki kurdun koruyuculuk rolü kendini bu döneme kadar şekil değiştirerek getirmiştir. Yine bu dönemde kurt dişini yanında taşıyan insanların kendilerinin korunacağına ait inanışlar devam etmiştir.

Osmanlı Dönemi'nde kilim, mihrap, tarak, seccade gibi yerlerde de kurt motiflerine rastlanmaktadır. Özellikle mihrabı çevreleyen bordürlerde kurdu temsil eden ince işlemler ve desenler olduğu görülmektedir. Osmanlı Dönemi'nde Bozkurt ismiyle anılan bir de hadise meydana gelmiştir. Bozkurt- Lotus Olayı olarak anılan bu olayda Fransız gemisi ve adı Bozkurt olan gemi kaza yapar ve sekiz Türk mürettebat hayatını kaybeder. Bunun üzerine olayı Lahey uluslararası adalet divanına taşıyan dönemin adalet bakanı Mahmut Esat davayı kazanır. Sonrasında soyadı kanunuyla beraber Mahmut Esat'a Atatürk "Bozkurt" soyadını verir. Bozkurt sembolü böylece bağımsızlığı ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkar.

Yine bu dönemde sonuç olarak sanat dalı dışında kurt motifini görmemiz pek mümkün değildir. Ancak kültürel tarih bağlamında özellikle sanatsal eserlerde, dokumacılardan nakkaşlara kadar birçok sanat dalında kurt ile ilgili sembollerin, simgelerin ve tasvirlerinin kullanılmaktan çekinilmediği görülmektedir. Bu da bize az da olsa Eski Türk kültür tarihindeki kurdun yerinin bu dönemde sanatsal olarak kullanıldığını göstermektedir.

3.5. Modern Türkiye Dönemi'nde Kurt ve Yeri

Modern Türkiye'nin kuruluşu ve geliştirilmesiyle birlikte pek çok alanda inkılaplar gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde Atatürk'ün açtığı kurumlardan birisi de Türk Tarih Kurumu'dur. Atatürk ve dönemin ünlü bilim insanları bu dönemde daha çok eski tarihi araştırma ve inceleme çalışmalarında bulunmuşlardır. Bu bağlamda Türklerin soyunun nereye dayandığı ve nelerden etkilendiği de önemle araştırılmıştır. Böylelikle bozkurt milli mücadeleden bu yana önemle tekrar araştırılmaya başlanmış ve gün yüzüne çıkmıştır. Özellikle Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde bazı birliklerin adlandırılması "Bozkurt" şeklinde yapılmıştır. Bunun nedeni ise şöyle tahmin edilebilir. Eski Türklerin savaş sırasında en zorlu şartlarda yardımcısının kurt olduğunu bilmekteyiz. Milli Mücadelenin zor şartları ve Türk'ün özüne dönmesiyle beraber kurt yeniden onun yol göstericisi kılavuzu sayılmıştır. Özellikle daha Cumhuriyet ilan edilmeden önce de bu dönemde pulların üzerinde bozkurt şeklinin olduğu görülmektedir. Yine 1934 yılında PTT tarafından bastırılan bütün pulların üzerinde bozkurt, demirci, örs yani Ergenekon'u daha da özelinde Türklerin bağımsızlığını temsil eden bozkurt sembolü yer alıyordu. Bozkurt'un bunun gibi birçok kurum ve kuruluşta farklı anlamlarıyla Cumhuriyet'in ilk on beş yılı çok fazla kullanıldığını görmekteyiz. Cumhuriyet Dönemi ilk yolcu gemisinin adı da bu bağlamda "Bozkurt" olarak seçilmiştir.

Bu gemi daha sonra iki farklı olayla dünya gündeminde de yer almıştır. 2 Ağustos 1926 tarihinde yaşanan bir olayda Türkiye'nin "Bozkurt" isimli yolcu gemisinin, Fransız "Lotus" isimli gemi ile çarpışması sonucunda sekiz Türk boğularak can vermiştir. Olay sonrasında Türk mahkemesi Lotus'un kaptanına 80 gün hapis cezası verdi. Fransızlar kararı Adalet Divanı'na (bu gün ki AİHM) götürdü. Mahkeme, 7 Eylül 1927 tarihinde Türkiye lehine sonuçlanarak Türk heyetine ve Atatürk'e verilmek üzere tunçtan yapılmış bir bozkurt heykeli hediye etti(Ek 28). Bu yaşanan olaydan dolayı dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esad'a Atatürk tarafından "Bozkurt" soyadı verilmiştir.

Bu dönemde Atatürk'ün emriyle kurulan (1924)Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nün resmi de meşale tutan bir bozkurttur. 1925 yılına gelindiği ise Atatürk'ün emriyle Türkiye Cumhuriyet'inin belirlenmesi için Maarif Vekâlet'inin düzenlediği yarışmada Namık İsmail içerisinde bozkurt olan bir arma tasarlamıştır. Ancak bozkurdun niteliklerinden armayı yetersiz bulan Atatürk arma girişiminden vazgeçmiştir (Deliorman, 2009). 1927 yılında hazırlanan beş ve on liralık banknotların üzerinde bozkurt sembolü yer almıştır (Ek 26). Yine Türkiye'nin ilk milli petrol şirketi olan Petrol Ofisi'nin 1925 yılında ve bunun yanında Yavrukurt teşkilatının ve İstanbul Esnaf Bankası'nın kurum sembolleri bozkurttur.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün isteği üzerine 1929 yılında basılan pulda Ergenekon'dan çıkmak için dağı eriten demirciyi ve Ergenekon'dan çıkarken sarp dağlarda uluyarak yol gösteren bir kurt tasviri yer almaktadır(Ek 27). Yine bu dönemde orta ve yükseköğretimde tek tip kıyafetin giyilmesi zorunluydu. Bu kasketlerin önünde de bozkurt resmi bulunur. 1935 yılına gelince de karton kutularının üzerinde bozkurt kafası bulunmaktaydı ve bozkurt markalı bir sigara üretimi başlatılmıştır.

Bu dönemde Ankara Ulus Meydanı'nda yapılan kaidelerde köşelere bozkurt kabartmaları yapılmış ancak Atatürk'ün vefatından sonra bunlar kaldırılmıştır. Yine anekdotlardan öğrendiğimize göre Atatürk'ün çağırma ziline bozkurt şeklinde olduğu görülmektedir. 1931'den 1944'e gelinceye kadarki süreçte ise çıkan dergi ve gazetelerde bozkurt sembolünün ve adının sıkça kullanıldığını görmekteyiz. Yine 1973 yılında PTT Kıbrıs için 10-100 TL'ler için iki adet bozkurtlu pul bastırmıştır. İlerleyen zamanlarda Kıbrıs'ın kurulmasında önemli rol oynayan Türk Mukavemet Teşkilatı'nın sembolü de bozkurttur(Ek 29). Bu ilk bayraklara bozkurt adı mukavemetçi erlere ise "kurt" unvanı

verilmekteydi (Cumalıoğlu, 1998). 1911 yılında yayın hayatına başlamış olan Türk Yurdu Dergisi ambleminde kurt sembolü vardır(Ek 30).

1998’lerde ise Yunanlıların Kıbrıs’a asker göndermeleri üzerine karşılığına Türk Devleti’nin Kıbrıs’a giden filonun adını “Türk kurtları” olarak duyurmuştu. Uçakların kuyruk bölümünde ise kurt sembolü bulunmaktaydı. Yine Deniz Kuvvetlerinin her yıl Ege Denizinde yaptığı tatbikatın adına “deniz kurdu” denilmekteydi. Bugüne kadar olan süreçlerde ordu isimlerinde, alay isimlerinde, askeri araçlarda da bozkurt ve kurt adının da sürekli kullanıldığını görmekteyiz. Bunun arkasında ise araştırılan Türk kültür tarihinden elde edilen bilgiler olduğu düşünülmektedir.

Kurt, Eski Türklerdeki kutsiyet anlamını Cumhuriyet döneminde değiştirmiş, siyasi ve manevi bir anlam taşımaya başlamıştır. Cumhuriyet Dönemi’nde kurt en çok bağımsızlığı, özgürlüğü, gücü ve Türklüğü sembolize etmektedir. Özellikle siyasi gelişmelerle birlikte birçok siyasi parti de kurulmuştur. Bu partilerden Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) 65-69 yılları arasında resmi olmayan amblemi olarak kurdu kullanmıştır. 1969 yılında ise parti yönelişlerinden dolayı bozkurt ambleminin yerine üç hilal yer almıştır. Ancak yine de partinin ülkücü gençlik kolları bozkurdu sembol olarak kullanmayı devam ettirmiştir. Hatta Cumhuriyetin ilerleyen yıllarında ise Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) bozkurt şeklindeki el simgeleriyle dikkat çekmektedir.

İngiliz yazarlardan birisi olan Armstrong, Atatürk hakkında bilgi toplamış ve biyografik bir yazı yazmıştır. Bu eserinin adını da karakteriyle özdeşleştiniğini düşünerek “Bozkurt” olarak adlandırmıştır. Sonuç olarak Eski Türk kültür tarihinde öne çıkan kurt İslamiyet’in kabulüyle birlikte manevi olarak değerini yitirmeye başlamıştır. Osmanlı Dönemi’de kurt sadece sanatsal olarak motiflerde kullanılmıştır. Ancak Atatürk Dönemi’nde tarihe ve tarih araştırmalarına verilen önemle birlikte geçmiş dönemlere doğru çalışmalar yapılmıştır. Bunun sonucunda ise Türklerin karakteriyle bozkurtun karakteristik özellikleri son derece bağdaştırılmış böylece yeni siyasi oluşumlarda da sık sık bozkurt, kuruluşların sembolü olarak seçilmiştir. Bunun nedenlerinden en önemlisi kurdun bağımsızlığa düşkünlüğü ve tüm zor şartlara rağmen tek başına onlarla mücadele edip göğüs gerebilmesinden kaynaklanması olabilir. Türklerin özellikle Milli Mücadele Dönemi’nde tekrar çok zorlu şartlarla baş etmek zorunda kalmaları onlara savaşçılık özelliklerini hatırlatmış bu bağlamda en eski kültürel özelliklerine yönelmelerine neden olmuştur. Bu bağlamda Türklerin kurdu kendileriyle yeniden özdeşirmeleri kaçınılmaz olmuştur.

SONUÇ

Her uygarlık gibi Türklerin de kültür tarihini etkileyen pek çok etken olmuştur. Bu etkenler kimi zaman tüm dönemlerde etkisini göstermiş, kimi zaman kısa zamanda etkisini yitirmiş, kimi zaman ise geçmiş ve yeni kültürle harmanlanarak yeni bir şekil olarak karşımıza çıkmaktadır. Hayvanlar bu noktada Türk kültür tarihine en çok etki eden unsurlardan birisidir. Bu tez kapsamında da hayvanların Türk kültürüne olan etkisi dönemler halinde incelenmiş, Türklerin hayvan etkisinde pek çok kültürünün olduğu açığa çıkmıştır. Eski Türk Dönemi'nde halkın hem karakteristik özelliklerinden hem de coğrafi etkenlerden dolayı hayvanlarla iç içe olduklarını görmekteyiz. Bu noktada öncelikle genel olarak dönem özellikleri incelenmiş, dönem özelliklerinin özelinde at ve kurdun etkisi irdelenmiştir. Eski Türk Dönemi takvimden, sanata, yaşam tarzından inanca kadar hayvanlara dayandırılan bir dönem olmuştur. Bu hayvanlardan kurt bozkır kültürünü en çok etkileyen hayvanlardan birisidir. Gerek vahşi doğayla baş etme gücü, gerek yaşayış tarzı gerekse coğrafyayla mücadelesi bağlamında kurt Türklerin kendilerini onunla özdeşleştirmelerine neden olmuştur. Hatta dönemi anlatan birçok eserde de Türkler soyunu kurda dayandırmışlardır. İlerleyen süreçte ise Türkler İslamiyet'i kabul etmişler bu din değişikliği kültürde de değişimlere neden olmuştur. İslamiyet'in kabulüyle artık kurt bir soy başlangıcı olmadığı da kabul edilmiştir. Yine bu dönemi anlatan birçok tarihi tasvir, eser ve belgede kurt birçok kez kendisini göstermiştir. Bu noktada kurt en çok bu dönemde Alp'den Alperen'e dönüşen Türk'e yol gösterici, kılavuz rolüyle karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada Eski Türk kültüründe kurda verilen manevi değerler bu dönemde İslamiyet ile harmanlanarak tekrar karşımıza farklı bir biçimde çıkmış, kurdun etkisi sık sık tasvirlerle de yansımıştır. Bununla beraber özellikle Selçuklu dönemi ile birlikte kurt gücü ve savaşçılığı simgeleyerek karşımıza çıkmış dönemin birçok çalışmasında kurt başı, kurt şekli sıklıkla kullanılmıştır. Çeşitli mekânların girişindeki tasvirlerde kurt başı, pençesi, kafası gibi semboller kullanılmıştır. Selçukludan sonra ise devam eden süreçte Osmanlı Devleti kurulmuş ve kurt burada da sanatsal boyutta sık sık kendini göstermiştir. Özellikle Osmanlı Dönemi'nde kurt izi, kurt başı gibi sembollerle duvar süslemeleri yapılmıştır. Bu süslemeler sadece tasvir olarak değil betimleme olarak da karşımıza çıkmaktadır. Para birimlerinde kullanılan sembollerde zaman zaman kurt başı kendine yer bulmaktadır. Cumhuriyet Dönemi'ne geldiği zaman ise kurt manevi anlamını ilk zamanlar yitirmiş, sonraki zamanlarda ise başlanan tarih çalışmaları ile de tekrar gün yüzüne çıkmıştır. Bu noktada Atatürk'ün çalışmaları kurdun önemini açığa çıkartmada önemlidir. Türk için kurdun bağımsızlık

anlamı taşıması bu dönemde sıklıkla gerçekleşen savaşlarla da açıklanabilir. Bu savaşlarda Türkler bağımsızlığını tekrar kazanmak için kurdu kendisine örnek almış, gerekli olan gücü geçmişine bakarak tekrar hatırlamışlardır.

At ise yine Eski Türklerden bu yana Türk'ün kanadı olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Türklerde de tıpkı kurt gibi atın ön planda değer görmesinin nedeni atlı göçebe ve bozkır kültürüdür. Atlı göçebe kültürü zaten en temel zorunluluğu olarak atı iyi kullanmayı gerektirir. Bu noktada Türkler coğrafyanın gerekliliğinden dolayı atı kendilerine kimi zaman dost, kimi zaman yoldaş kimi zamansa kılavuz olarak görmüşlerdir. At onların bu bozkır kültürüyle baş etmelerinde çok yardımcı olmuştur. Bu nedenle ata fazlaca manevi değer biçilmiştir. At bunun yanında maddi olarak da bu dönemde et, süt ve derisinden yararlanmak için kullanılmış, çeşitli törenlerde at kurban edilmiştir. Bunun yanında at sahibiyle bir bütün olarak algılanmış, savaş sırasında yiğit ölürse atı da öldürülüp alp ile birlikte defnedilmişlerdir. İslamiyet'in kabulünün ardından gelen bir takım kurallarla birlikte attan yararlanmada değişiklikler görülmüştür. Bunlardan en belirgin değişiklik atın yenmesi ile ilgilidir. İslamiyet inancı ile birlikte haram ve helal kavramları inanç sisteminde yer bulmuş, atın tüketilmesine izin gösterilmemiştir. Bununla beraber at hala savaşlarda ve ulaşımlarda sıklıkla kullanılmıştır. At bu dönemde gücün göstergesi olarak kendine yer bulmuştur. Sembollerde de bu nedenle at kullanılmıştır. İlerleyen süreçte ise Osmanlı Dönemi'nde at yine savaşlarda sıklıkla kullanılmıştır. Bu nedenle ata büyük ölçüde değer verilmiş at yetiştirilmesi için pek çok çiftlik kurulmuştur. Burada kimi zaman cins atlar kimi zamansa savaşta kullanılmak için atlar üretilmiştir. Sarayda ise seyis adı verilen at bakıcıları bulundurulmuş bu bakıcılar sadece atlarla ilgilenmişlerdir. Yine Emr-i Ahur denilen görevliler ahır işleriyle alakadar olmuşlardır.

Modern Türk kültür tarihine gelindiğinde ise atın kullanımı eskisine göre çok azalmıştır. Bunun en büyük nedenlerinden birisi sanayi inkılabının boy göstermesi ve devamında gelen buharlı araçların yaygınlaşmasıdır. Böylelikle zamanla at göçte, ulaşımda, taşımacılıkta yerini otomobillere bırakmış böylelikle at eskisi gibi hayati ulaşımda önemini yitirmiştir. Ancak kurtta olduğu gibi bu dönemde de tarihi araştırmalarla birlikte at Eski Türklerdeki yerinden dolayı özel bir inceleme altına alınmıştır. Modern dönemde yine at daha çok kültür, sanat, spor alanında kendisine yer bulmuştur. Bu nedenle diğer dönemlere göre atın sayısında bir hayli düşüş olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Sonuç olarak bu iki hayvan hem tarihte hem Türklerde önemli bir yere sahiptir. Türklere göre at murattır.

KAYNAKÇA

- Ahmetbeyoğlu, A. (1990). Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Arabacı, H. M. Ve Sümer, F. (2018). Kitap İncelemesi Türklerde Atçılık Ve Binicilik, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 57, Temmuz.
- Arat, R. R. (1998). Kutadgu Bilig II Çeviri. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Arısan, K. ve Günay, A. D. (1995). Abdülaziz Bey, Osmanlı Âdet, Merasim Ve Tabirleri Âdât Ve Merasim-I Kadime, Tabirât Ve Muamelât-I Kavmiye-I Osmaniye, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 185.
- Artun, E. (2017). Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sitemleri- Öğretiler- Dinler. Çukurova Türkoloji Dergisi, 1.
- Bayat, F. (2007). Kaşgarlı Mahmut'un "Divanü Lugati't Türk" Eserinde Mitolojik Dünya Modeli ile İlgili Bazı Kavramlar. Journal of Turkish Linguistics, 1.
- Bayat, F. (2007). Türk Mitolojik Sistemi, , İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Belek, K. (2015). Eski Türklerde At Ve At Kültürü (Dünden Bugüne Kırgız Kültürel Hayatı Örneği.). Gazi Türkiyat.
- Bilgili, N. (2019). Türk Kültüründe Kozmik At Mitolojisi, Politik-Sosyal-Kültürel Araştırmalar Merkezi.
- Birerova, S. (1998). Bulgaristan Alevileri ve Demir Baba Tekkesi, İstanbul.
- Bozkuş, M. (1998). Türklerin İslamiyet'i Kabulü ve Aleviliğın Türklerarasında Yayılması. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 2(1), 2.
- Celal, M. (1946). Eski İstanbul Yaşayışı, İstanbul: 170.
- Cengiz İmparatorluğu, Çev. Danuu, A.(2012). İstanbul.
- Creswell, J.W. (2014). Research Desing Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches. Selçuk Beşir Demir (çev.). Ankara: Eğiten Kitap.
- Çatalbaş, R. ve Sam, T. (2011). Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi. Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi, 3, 12.

- Çınar, A. A. (1991). 19. Yüzyıla Ait Bir Baytarnamede At Kültürü. Yüksek Lisans Tezi Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çınar, A. A.(1998). Türkmen Halk Edebiyatında At Kültürü Ve Atın Türkmen Hayatındaki Rolü, Bilig Dergisi, 7/Güz.
- Çoban, H. (2017). Eski Çağda İlk Evcil Hayvanlar Ve Deve. Journal Of Social And Humanities Sciences Research, 11, 554-560.
- Çoban, İ. (2015). Türk İkonografisinde Kartal Motifi ve Çağdaş Türk Resim Sanatına Yansımaları. İdil Dergisi, 4, 16.
- Çolak, F. (2019). Eski Türklerde " At " Kültürü, Gazi Üniversitesi. Ankara.
- Çolak, G. (2018). Türk Edebiyatında Kelimelerin Toplumsal Cinsiyeti. Türklük Bilimi Araştırmaları. 43, 119.
- Çoruhlu, Y. (1995). Türk Sanatında At Figürlerinin Sembolizmi, Türk Dünyası Araştırmaları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Çoruhlu, Y. (1995). Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi. İstanbul: Seyran.
- Çoruhlu, Y. (1999). Türk Mitolojisinin ABC'si. İstanbul: Kabalcı.
- Çoruhlu, Y. (2002). Türk Mitolojisinin Ana Hatları. İstanbul: Kabalcı.
- Çoruhlu, Y. (2014). Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi, Konya: Kömen Yayınları
- Dalkesen N. (2015). Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Kültüründe Geyik Kültü. Millî Folklor, 106, 67.
- Dingeç, E. (2011). Yüzyılın İkinci Yarısında Saray Atlarının Binit Takımları, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi. Bursa.
- Diyarbakırlı, .N. (1972). Hun Sanatı. İstanbul: Milli Eğitim.
- Doğan, O. (2006). Bozkır Kavimlerinin Kültür ve Mitolojilerinde At. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Durmuş, İ. (2016). Türk Kültürüne Giriş, Ankara.
- Durmuş, İ. (2007). Sarmatlar. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Durmuş, İ. (2012). Bilge Kağan Köl Tigin ve Bilge Tonyukuk, , Ankara: Akçağ Yayınları.

- Durmuş, İ. (2019). Eski Türk Savaş Araç-Gereç ve Taktiği, Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 4, 4.
- Duymaz, A. (1998). Anadolu ve Balkan Türklerinin Halk Anlatmalarında Mitolojik Bir Kuş: Zümrüdü Anka, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(1), 94.
- Eberhard, W. (1940). Çin Kaynaklarına Göre Orta Asya'da At Cinsleri, Ülkü Dergisi, 92, İstanbul.
- Eberhard, W. (1996). Çin'in Şimal Komşuları. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Eberhard, W. (1999). Orta Asya'da At Cinsleri, S.163; Radloff, W. (1999). Türklerin Kökleri Dilleri Ve Halk Edebiyatından Denemeler, (Çev. Yasemin Ünlü, Hasan Yıldız, Arzu Ekinci), Eğitim Ve Kalkınma Vakfı.16/810, Ankara.
- Eliade M. (1999). Şamanizm. Ankara. İmge Kitabevi.
- Dingeç, E. (2011). 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Saray Atlarının Binit Takımları, U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl:12, Sayı:20.
- Ergin, M. (1988). Oğuz Kağan Destanı (Tercüme Metin, Sözlük). Ankara: TTK.
- Ertuğ, Z. T. (1999). 16. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Cülus Ve Cenaze Törenleri, Ankara.
- Esin, E. (1978) İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş, İstanbul.
- Esin, E. (1980). Böri, I.Milli Türkoloji Kongresi, Bildiriler, İstanbul.
- Esin, E. (2002). İç Asya'da Milattan Önceki Binyılda Türklerin Atalarına Atfedilen Kültürler, Türkler. Ankara: Yeni Türkiye.
- Gökalp, Z. (2014). Hars ve Medeniyet. Akademik Bakış. 8. 15.
- Gömeç, S. Y. (2019). Türk Yazıtları Ve Manas Destanındaki Bazı Benzerlikler Türk Dünyası Araştırmaları, 121/239.
- Gömeç, S.Y.(2011). Kök Türk Tarihi, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gül B. (2006). Hayvan Adları İle Kurulan Türk ve Moğol Kişi Adları, A.Ü. DTCF Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu, Türkbilig Dergisi, 12, Ankara.
- Gül, B. (2000), Kazan Tatarlarında Kişi Adları. Türkbilig Dergisi, 2, 55-60.

- Güler Z. (2014). Şeyh Galib Divanında Anka-Simurg Sembolü. *International Journal of Language Academy*, 2(1), 66.
- Günaltay, Ş. (1938). *Mufassal Türk Tarihi*, C. II, İstanbul, s.143.
- Güven, M. (2003). Oğuz Kağan Destanı'nda Hayvanlar, *Milli Folklor*, 8/57.
- Güven, V. (2020). Atın Türk Kültüründeki Yeri Ve Osmanlı Döneminde Kocaeli Özelinde Türk At Yetiştiriciliği, *Kocaeli Tarihi Sempozyumu*. Kocaeli.
- Heredotos (?). *Tarih*, (Çev. Müntekim Ökmen, 2019). İzmir: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İnan, A. (1987). *Türk Rivayetlerinde Bozkurt, Makaleler ve İncelemeler I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnan, A. (1991). *Dede Korkut Kitabındaki Bazı Motifler Ve Kelimelere Ait Notlar, Makaleler Ve İncelemeler*, 2, Ankara: TDK Basımevi.
- Kafesoğlu İ.(1977). *Türk Millî Kültürü*, Ankara.
- Kafesoğlu, İ. (1982). *Türk Millî Kültürü*, İstanbul
- Kafesoğlu, İ. (2013). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken.
- Kahraman, A. (1995). *Osmanlı Devletinde Spor*. 441, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Başvuru Eserleri.
- Kalafat, Y. (1995). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara.
- Kaplan, M. (1976). *Dede Korkut Kitabında Hayvanlar. Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kayparov, B. (2000). *Karaçay Türklerinin Börü (Kurt)la İlgili Töreleri*, As.Alan, Moskova.
- Kesik, M. (2011). *At Üstünde Selçuklular Türkiye Selçukluları'nda Ordu Ve Savaş*, İstanbul.
- Kim, H. J. (2004). *Baraba Türklerinin Jestey Möngkö Masalındaki Mitolojik Motifler Üzerine*. *Bilig Dergisi*, (28). 183.
- Kısakürek, N.F. (1984). *Ata Senfoni*, B.D. Yayınları, İstanbul.
- Koca S. (2017). *Eski Orta Asya'da Tabiat, İklim Ve İnsan Unsuru, Asya Araştırmaları Dergisi*. 1/1, Güz.

- Koçkar, M. T. (2012). At Irkları ve Dağılımı, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, s.9.
- Konak, R. (2014). Hünernâme II. Cilt Minyatürlerinde Kompozisyon Düzeni. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 5-2, 93-117
- Koppers, W. (1941). Etnolojiye Dayanan Cihan Tarihinin Işığı Altında İlk Türklük Ve İlk İndo-Germenlik. İstanbul: Maarif Matbaası
- Kurat, A. N. (1972), IV-XVIII. Yüzyılda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri Ve Devletleri, Ankara.
- Mandaloğlu, M. (2013). Türk Mitolojisinden Anadolu'ya Taşınan Kültür: Geyik Motifi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6(27), 382-391.
- Mandaloğlu, M. (2014). Bozkır Türklerinde Ekonominin Hayvancılık ve Tarıma Dayalı Olarak Değerlendirilmesi. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 3(1), 83.
- Maraşlı, S. (2013). Türk Alp Geleneğinin Ortaçağ Anadolu Tasvir Sanatına Yansımaları, Siberian Studies (Sad) 1.3.
- Melikoğlu, B. (2009). Türkiye'de Kurulan İlk Hayvanlar Türkiye'de Kurulan İlk Hayvanları Koruma Derneğinin Tarihsel Gelişiminin Tarihsel Gelişimi, Vet. Hekim Dergisi, 80(1). Araştırma Makalesi /Research Article
- Mesudi, M. (2004). Türk Kültürünün Ana Hatları (Çev. Batur, A.), İstanbul.
- Narin, R. (2014). Ada'dan Pazar'a Sakarya, Sakarya.
- Okladnikov, A. P. (2000), Tarihin Şafağında İç Asya, Erken İç Asya Tarihi, İstanbul.
- Otto Dorn, K. (1963). "Darstellungen des Turco- Chinesischen Tierzyklus in der İslamischen Kunst", (Çev.: Ramazan ACUN), Beitrage Zur Kunstgeschichte Asiens, İstanbul.
- Ögel, B. (1984), İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara.
- Ögel, B. (1998). Türk Mitolojisi, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ögel, B. (2003). Türk Mitolojisi I. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan, V. (2018). Türk Kültüründe Bozkurtun Yeri ve Önemi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

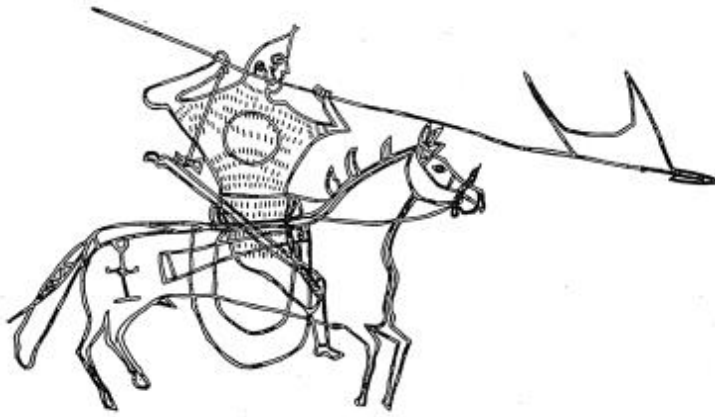
- Özkartal M. (2012). Türk Destanlarında Geçen Halı Anlatımları, Halılardaki Hayvan Motifleri ve Renklerinin Dili. Arış Dergisi , (8) , 92-101.
- Özkartal M. (2012).Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış(Dede Korkut Kitabından Örnekler). Millî Folklor Dergisi, 94, 60.
- Palabıyık, H. (2002). Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet Ve Saray Teşkilatı, Ankara.
- Polat, K. (2020). Geleneksel Türk İnançlarında Hayvanlar, Ankara: Nobel Yayınları.
- Roux, J. P. (2005). Orta Asya'da Kutsal Bitkiler Ve Hayvanlar. İstanbul: Kabalcı Yayınevi
- Roux, J.P. (2014). Orta Asya Tarih Ve Uygarlık, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sarı, İ. (2017). Türk Tarihinde Bozkurt, Antalya: Nokta E-Book Publishing Yayınları.
- Sarıca, B. (2008).Kutadgu Bilig'de Komutan Ve Ordunun Nitelikleri, A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Sayı 37, Erzurum.
- Selçuk, H. (2014). Türk Tarihinde Kadın ve Savaş, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Sertkaya, O. F., Alyılmaz, ve C. Battulga, T. (2001). Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi Albümü. (Çev. Işık Kuşçu) Ankara: Tika Yayınları.
- Sümer, F. (1962). Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi. 3-4, 20.
- Sümer, F.(1983).Türklerde Atçılık ve Binicilik, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Sümer, F. (1992). Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatları-Destanları, İstanbul.
- Şeker, M. (2008). Türk Kültürünün Etkileşiminin Tarihi Tecrübedeki Yeri, Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmaları Dergisi, 6, Konya.
- Tansü, Y. E. (2015). Eski Türk Mitolojisinde Havan Motifleri Üzerine Düşünceler, Türk Dünyası Araştırmaları. 218, 2.
- Togan, Z. V. (2002). Bozkurt Efsanesi, Türkler 3., Ankara.
- Tokyürek, H. (2013). Eski Uygurcada Hayvan Adları Ve Bunların Kullanım Alanları. Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi, 33, 221-228.

- Toraman, A. (2018). Arkeolojik Veriler Işığında Altaylarda At Koşum Takımları Ve Savaş Aletleri (İlk Zamanlardan IX. Yüzyıla Kadar), Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Tryjarski, E. (2011). Türkler ve Ölüm, (Çev. Er, H.), İstanbul.
- Turan, O. (2014). Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi. İstanbul: Ötüken.
- Tutel E. (1998). At ve Atçılık. Ankara: İletişim Yayınevi.
- Ufki, S. A. (Çev.; Ali Berktaş, (2002)). Albertus Bobovius Ya Da Santuri Ali Ufki Bey'in Anıları Topkapı Sarayında Yaşam. İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Wamberg, A. (2013). Die Primitive Cultur Des Turko-Tatarischen Volkes Auf Grund Sprachlicher Forschungen, Budapest;
- Yalgın, A.R. (1993). Cenupta Türkmen Oymakları, Ankara.
- Yazar, S. ve Yazar, İ. (2018). Ortaöğretim Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi Öğretim Programının Kültür Aktarımı ve Çoklu Ortam Uygulamaları Açısından İncelenmesi. Elementary Education Online 17(1) s.1-13.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin.
- Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, Çev. R. Rahmeti Arat (2008), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

EKLER

EK 1. Görseller

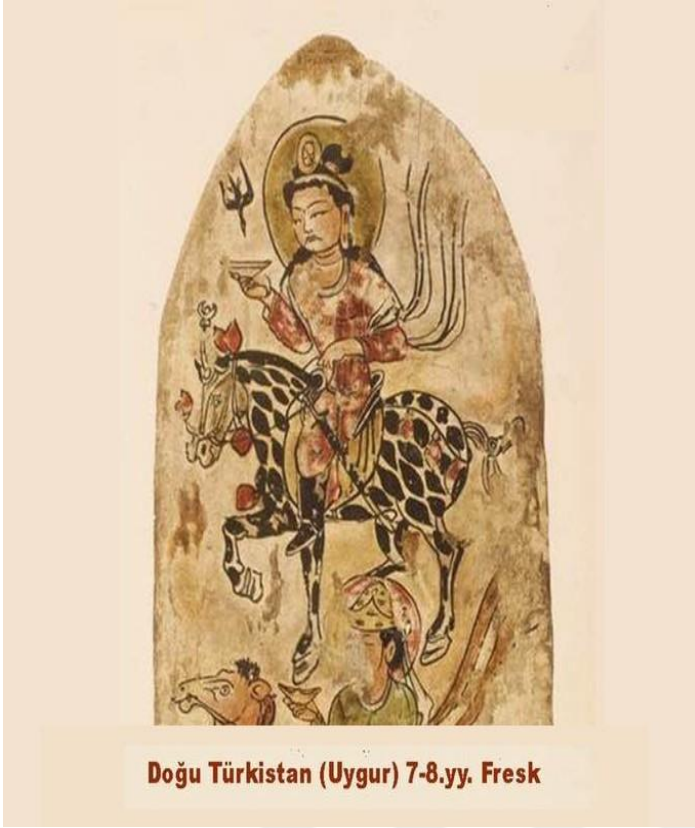
Ek 1: Asya yarı konar-göçer Türk tasviri (Emel Esin., İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978, s. 416. XLVI/b. sanatında savaş.

Ek 2: Kubadabad Büyük Sarayda yer alan atlı asker rölyefi

Ek 3: Alaaddin Keykubad'ın, Tokat'teki meliklik dönemi sikkesi (Katharina Otto-Dorn)

*Ek 4: Doğu Türkistan fresk.
7-8. yüzyıl. Merkür olduğu düşünülen,
Alaca Atlı Yol Tengrisi*

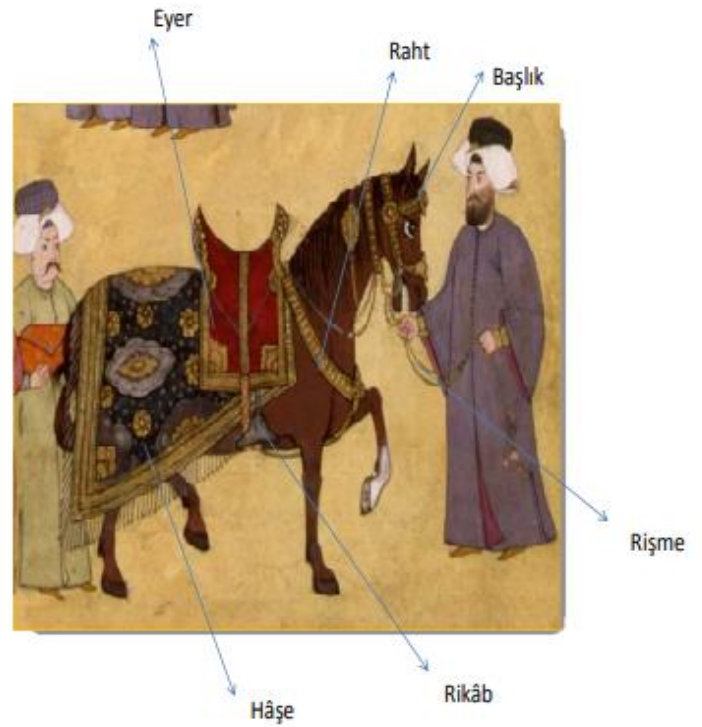
*Ek 5: Muhammed Siyah Kalem'e atfedilen
minyatürlerden biri. 15.yy At kaçıran bir cin
tasviri. Atın kuyruğu Türk usulü düğümlü*

Ek 6: Sentor Sagittarius, Yunan mitolojisinde adı geçen yarı at yarı insan efsanevi yaratık, çoğu zaman Türk Savaşçılar ile özdeşleştirilmiştir. Türklerin at üstünden hiç inmeden bütün ihtiyaçlarını karşılamaları, savaş zamanlarında at üstünde öne ve özellikle de arkaya ok atabilmeleri düşmanlarını etkilemiştir.

Ek 7: At Biniş Takımı (Topkapı Sarayı Müzesi, Sûrname-i Vehbi, A3593, 110b ayrıntı.)

Ek 8: Doğu Türkistan'daki Kiriş Harabeleri'nin Çelenkli Kumrular oyuğundan elinde kurt başlı töşden müteşekkil bir tuğ tutan ve ayakları ile devenin üzerinde duran, başı yılan haleli bir alp tasvir (Grünwedel, a.g.e., s.189.; Esin, Türklerde Maddi Kültür, s.287).

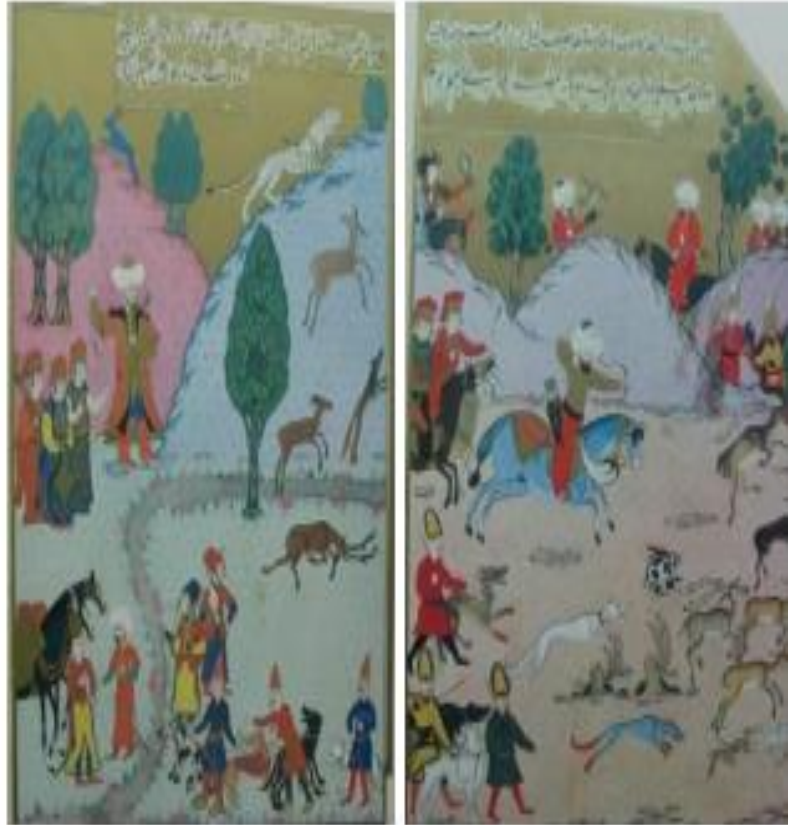

Ek 9: Doğu Türkistan Bezeklik tapınağındaki duvar resimlerinde alp ve kurt başı tasviri (Grünwedel, a.g.e., s.131.; Esin, Türklerde Maddi Kültür, s.287).

*Ek 10. Türk Osmanlı
Boğ Boynuzu
(Kotuz Tamgası)
Âlem ve Kotuz-At
Kuyruklu Tuğlar*

*Ek 11. Hünernâme, Nakkaş
Osman, Av Sahneleri (Konak,
2014).*

*Ek 12. XVI. yy.
Şehname-i Selim Han,
Nakkaş Osman
Minyatürleri
(Konak,2014).*

*Ek 13. Nedim Günsür,
“Sünnet Öncesi
Araba Sefası”*

Ek 14. Nuri İyem, "Nalbant"

*Ek 15. İbrahim Çallı,
"İstiklal Savaşında
Zeybekler"*

*Ek 16. : Namık Kemal,
“Vatan İsterse”*

Ek 17. Hikmet Onat, “Atatürk”

*Ek 18. Hasan Rıza,
“Sultan Murad IV”*

At ve seyis, Külliyyât-ı Kâtibî, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi.

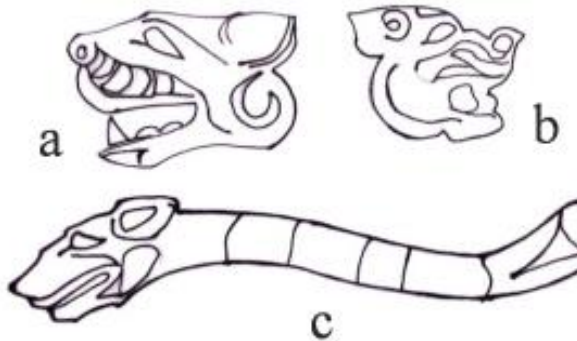
*Ek 16. At ve Seyis
Külliyyat-ı Katibi, Topkapı
Sarayı Müzesi
Kütüphanesi*

*Ek 19. Altay, Pazırık, 4. kurgan
(Rudenko 1970, fotoğraftan Y.
Çoruhlu)*

*Ek 20. Altay, Pazırık 4. kurgan (M.P. Gryaznov
1969, fotoğraftan Y. Çoruhlu).*

*Ek 21. Pazırık 4. kurgandan. a. Altay, b.
Frolov, c. Pogodin Koleksiyonu, (Rudenko
1970, fotoğraftan Y. Çoruhlu)*

Ek 22. Özbekistan Kalai-Kahkaha'dan duvar resmi ayrıntısı. Çocukları emziren kurt, 7-8.yüzyıl. Hermitage Müzesi (L.İ. Rempel', 1987).

Ek 23. Bugut Abidesi, M. 582 Göktürklerin kurttan türeyiş efsanesini gösteren kabartmanın bulunduğu yazıt. Çeçerlek (Tsetserlek) Müzesi önünde (O. F. Sertkaya, v.d. 2001, C. Alyılmaz, 2012).

Ek 24. Kazakistan Eşki Olmes kaya resmi (Samaşev, 2006)

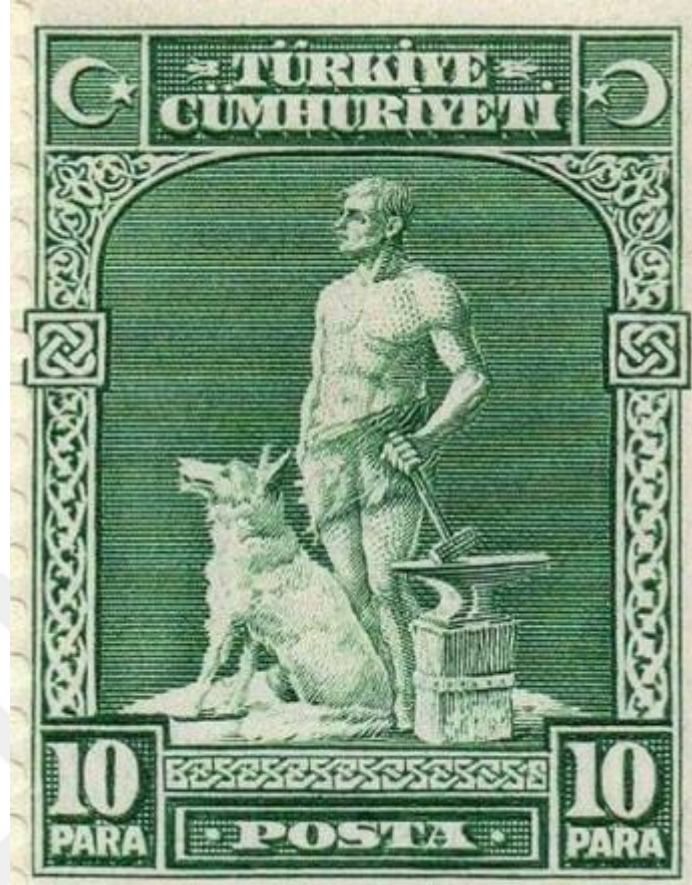

Ek 25. Fantastik kurt figürlü altın bilezik. Kazakistan, M.Ö.3. yy. (A. H. Margulan 1986).

Ek 26. Kurt Tasviri Bulunan 10 lira

Ek 27. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün isteği üzerine 1929 yılında basılan pul.

Ek 28. Lotus-Bozkurt olayında Adalet Divanı tarafından Türk heyetine hediye olarak verilen bozkurt.

Ek 29. Türk Mukavemet Teşkilatının arması.

Ek 30. 1911 yılında yayın hayatın başlamış Türk Yurdu Dergisi.

Ek 31. Pazırık Halısı

EK 2. Öz Geçmiş**ÖZGEÇMİŞ****KİŞİSEL BİLGİLER**

Adı Soyadı: Yunus Emre SEYİS

Doğum Yeri:

Doğum Tarihi:

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi: Amasya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi: Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD

Bildiği Yabancı Diller:

BİLİMSEL FAALİYETLERİ

- a) Yayınlar (-SCI -Diğer)
- b) Bildiriler (-Uluslararası –Ulusal)
- c) Katıldığı Projeler

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurumlar ve Yıl

İLETİŞİM

E-posta Adresi: